

Rahvaan puhetta eliitin jumalista

Uusateismi suomalaisissa tiedotusvälineissä

Itä-Suomen yliopisto

Filosofinen tiedekunta

Läntinen teologia

Uskontotieteen pro gradu

Toukokuu 2014

Jussi Turunen

185822

Tiedekunta – Faculty Filosofinen tiedekunta		Osasto – School Teologian osasto		
Tekijät – Author Jussi Turunen				
Työn nimi – Title Rahvaan puhetta eliitin jumalista – uusateismi tiedotusvälineissä				
Pääaine – Main subject	Työn laji – Level		Päivämäärä – Date	Sivumäärä – Number of pages
Uskontotiede	Pro gradu -tutkielma	☒	1.6.2014	74
	Sivuainetutkielma	☐		
	Kandidaatin tutkielma	☐		
	Aineopintojen tutkielma	☐		
Tiivistelmä – Abstract				
<p>Tämä työ kertoo suomalaisten kirja-arvostelujen kautta mihin sävyyn ”uusateismia”, joka on lehdistöstä lähtöisin oleva nimitys 2000-luvun voimakkaalle uskontokritiikille, on käsitelty tiedotusvälineissä. Tutkimuksen aineisto koostuu 11 sanoma- ja aikakausilehdestä kerätystä, 20 kirja-arvostelusta ja artikkelista vuosilta 2006–2008, joita olen tutkinut diskurssianalyysin eli puhetapaan ja -sävyyn keskittyvän tutkimusmetodin avulla.</p> <p>Työn johtopäätökset ovat, että uusateismista puhuttiin lehdissä enimmäkseen kahdella eri tavalla: toisaalta niin, että eurooppalainen ja humanistinen näkökulma on uskonnosta keskustellessaan edellä tai jopa ylemmällä tasolla, kuin mitä se on Yhdysvalloista ja Isosta-Britanniasta kotoisin olevien uusateistien kirjoissa. Toiseksi heidän kritiikkinsä kohteiden, kuten uskonnollisen fundamentalismin ja uskonnon nimissä tehtyjen hirmutekojen, katsotaan sijaitsevan jossain muualla eli nämä aiheet eivät koske samalla tavalla meitä eurooppalaisia saati suomalaisia. Kokonaisuutena uusateistien kirjoja arvostelleissa jutuissa korostui huoli, että kirjoittajilla ei ole uskonnon ja jumalan suhteen riittävästi maalaisjärkeä, tai rahvaanomaisuutta.</p> <p>Arvosteluihin valitut sanat, käsitteet ja lainaukset rakentavat uusateistien kirjoista lukijalle kuvaa näkemyksistä, jotka ovat ehdottomia ja samalla esitetään itsevarmaan sävyyn. Arvosteluissa ei kuitenkaan keskitytty siihen, että uusateistien kirjat ovat populaaria tiedekirjallisuutta, ja niitä täytyisi yrittää lukea sellaisina.</p>				
Avainsanat – Keywords				
uusateismi, uskontokritiikki, sanomalehti, aikakausilehti, diskurssi, usko, moraalisuus				

Tiedekunta – Faculty Philosophical Faculty		Osasto – School School of Theology	
Tekijät – Author Jussi Turunen			
Työn nimi – Title Rahvaan puhetta eliitin jumalista – uusateismi tiedotusvälineissä			
Pääaine – Main subject	Työn laji – Level	Päivämäärä – Date	Sivumäärä – Number of pages
Comparative religion	Pro gradu -tutkielma	1.6.2014	74
	☒ x		
	Sivuainetutkielma		
	Kandidaatin tutkielma		
	Aineopintojen tutkielma		
Tiivistelmä – Abstract			
<p>This study explores the media coverage of “The New Atheism” through Finnish newspaper articles. The focus is on contesting representations constructed in various discourses by various participants in Finnish print-media. The New Atheism is a term originally coined by the media for powerful 21st century criticism of religion. The data consists of 20 book-reviews and articles collected from 11 newspapers and magazines between years 2006–2008.</p> <p>Using discourse analysis two main representations considering books by The New Atheists could be distinguished: on the other hand the claims made by The New Atheist were described in a way that the European and humanistic approach and way of talking about God and religion is deemed to be intellectually in a higher level or even superior to what is proposed in the books of The New Atheists. Another representation that stands out is that the issues these writers criticize, such as religious fundamentalism and violence performed in the name of religion, do not consider us Europeans or Finns in the way these issues consider societies as The Great Britain and The United States. What seems to be the overriding concern in the reviews is that The New Atheists seem to be lacking a certain common sense on the issues of God and religion.</p> <p>The words, terms and quotations used in reviews describe The New Atheists’ books in a way that they are unconditional and put forward in a self-confident manner. However, most reviews did not carefully consider that the books are popular science and should be read as such.</p>			
Avainsanat – Keywords			
new atheism, criticism of religion, newspaper, magazine, discourse, faith, morality			

Sisällys

1. Johdanto	5
1.1 Tutkimustehtävä ja metodi	5
1.2 Lähteet ja aiempi tutkimus	7
1.3 Uusateismi ja sen keskeiset väitteet	9
2. Sam Harris: Uskon loppu	11
2.1 Jumaluskontojen suomija	12
2.2 Islamin erityisongelma	16
2.3 Usko pahan alkujuurena	19
3. Daniel Dennett: Lumous murtuu	22
3.1 Moninaiset kuin maailma	23
3.2 Uskonto viimein luonnontieteiden hampaissa – entä aiemmin?	26
3.3 Pelko uskontojen tuhoutumisesta	29
4. Richard Dawkins: Jumalharha	41
4.1 Tyyliapuoli meemikko	43
4.2 Onko usko humpuukkia?	45
4.3 Loppuuko uskonto yhdellä kirjalla?	50
4.4 Jumala – turha hypoteesi	53
5. Christopher Hitchens: Jumala ei ole suuri	59
5.1 Käänteinen jumaluusoppi	60
5.1 Hitchens ei ole suuri	64
6. Johtopäätökset	71
Lähdeaineisto	74
Kirjallisuus	74

1. Johdanto

1.1 Tutkimustehtävä ja -metodi

Tutkin pro gradussani sitä, mihin sävyyn suomalaisissa tiedotusvälineissä on käsitelty uusateismia. Käsitteellä tarkoitetaan 2000-luvun ateistista uskontokritiikkiä. Sen päähahmoja ja tunnetuimpia edustajia ovat tietokirjailijat Richard Dawkins, Sam Harris, Daniel Dennett ja Christopher Hitchens. Heistä Dawkins ja Dennett ovat tunnettuja biologeja. Harris on neurotieteilijä ja Hitchens pitkän linjan toimittaja sekä kirjailija. Tutkin siis näiden kirjailijoiden teosten vastaanottoa suomalaisessa mediassa. Lähtöoletukseni on, että kirjailijoita kiitettäisiin arkojen aiheiden esiin nostamisesta, mutta heidän kansainvälisillä areenoilla kouliintunutta kielenkäyttöään moitittaisiin suvaitsemattomaksi. Pääkysymykseni kuuluu: mihin sävyyn jumalaa ja uskontoja vastaan hyökänneitä kirjoja ja niiden tekijöitä on käsitelty? Kuinka media näyttää suhtautuvan kirjoihin, joissa jumalien olemassaolo kielletään ja uskontoa nimitetään muun muassa ihmiskuntaa piinavaksi mielen virukseksi? Lähden tarkastelemaan aihetta saadakseni vastauksen näihin kysymyksiin.

Kiinnostuin aiheesta osittain siksi, koska olin itse harjoittanut toimittajan ammattia koko opiskeluaikani. Olin lisäksi lukenut kaikki uusateistien suomennetut kirjat jo ennen teologian opintojeni aloittamista, joten teosten argumentit olivat minulle entuudestaan tuttuja. Teologian opiskelijana voi välillä joutua vastaamaan kysymyksiin omista mielenkiinnon kohteistaan: ”Miksi opiskelet oppialaa, jossa käsiteltäviä aiheita (kuten jumalan olemassaoloa) ei voida todistaa?” Vastaukseni kuuluu, että uskonto on tärkeä *aihe*, aivan riippumatta siitä pidämmekö sen keskeisiä opinkappaleita totena. Näkyyhän tämä jo siinä, että kaikki yllä mainitsemani kirjailijat ovat käyttäneet aikaansa sellaisen ilmiön käsittelyyn, jonka totuudellisuuteen *he eivät itse usko*. Tästä huolimatta he pitävät uskoa ja uskontoja asioina, joita ei voi sivuuttaa. Itse ajattelen, että jokaisen teologian opiskelijan olisi hyvä tuntea kaikkea alaansa koskevaa keskustelua, niin myönteistä kuin kielteistä. Vaikka ei pitäisikään uusateistisia väitteitä sivuuttamattomina, niiden kirvoittaman keskustelun tunteminen on ainakin teologille osa yleissivistystä, jota ei nähdäkseni voi olla liikaa.

Metodini on teksti- ja mediakriittinen. Käytän lehtitekstien käsittelyn apuna Arja Jokisen, Kirsi Juhilan ja Eero Suonisen kirjaa *Diskurssianalyysi liikkeessä* (1999), Anu Kantolan, Ilkka Moringin ja Esa Väliiverroksen toimittamaa teosta *Media-analyysi – teksteistä tulkintaan* (1999) sekä Norman Faircloughin *Miten media puhuu?* (1995) -kirjaa. Tässä tutkimuksessa erityisen tärkeä apuväline ja käsite on diskurssi. Se on ajattelutapojen, käsitysten ja olettamusten kokonaisuus, joka määrittää jonkin tietyn aiheen kielenkäyttöä ja sitä, mitä siitä voidaan puhua tai ajatella. Lisäksi sen tarkoituksena on osoittaa kielenkäytön seurauksellisuus eli mitä tekstissä tullaan tuottaneeksi ja

millaisia tulkintoja teksti houkuttelee tuottamaan.¹ Tähän tutkimukseen sovellettuna se tarkoittaa seuraavien kysymysten esittämistä: millainen oli uusateismia koskevan uutisoinnin diskurssi? Mitkä asiat määrittivät aiheeseen liittyvää kielenkäyttöä ja puhetapaa? Mitä sanavalintoja jutuissa on käytetty? Millaisina uusateistiset näkemykset representoidaan eli esitetään? Diskurssin voi käytännön näkökulmasta karkeasti suomentaa jonkin aiheen puhetavaksi, vaikka termin käyttö ja sen merkitys hieman vaihtelevat alasta riippuen.²

Tutkimukseni tarkoituksena on saada realistinen käsitys uusateismia koskevan kirjoittelun sävystä. Analyysini on keskustelua aineiston eli lehtijuttujen kanssa: yritystä saada selville, mitä teksteillä on tarkoitettu kun jotain on sanottu tietyllä tavalla. Myös on tärkeää pohtia, mitä on mahdollisesti jätetty sanomatta. Tällaisella tietyllä tavalla keskustelevalle analyysillä ei ole tarkoitus osoittaa, että tutkija tietäisi lehtijutun kirjoittajaa paremmin, mitä hän on sanavalinnoillaan tarkoittanut. Tarkoitukseni on pyrkiä uusateismia koskevan kirjoittelun sävyn kokonaiskuvan hahmottamiseen. Tämän tutkimuksen puitteissa en ota kantaa itse uusateistisiin väitteisiin tai niiden totuudellisuuteen.

Tekstillä kirjoittaja lähes aina luo itsensä ja lukijan välille jonkinlaisen esisopimuksen, joka vaikuttaa siihen, miten tekstin sisältämiä väittämiä tulkitaan. Esisopimus tarkoittaa sitä, mistä argumentin vaikuttavuus kumpuaa. Se on julkilausumaton, annettuna otettava itsestäänselvyys. Esisopimukset reaalisuudesta koskevat sitä mitä pidetään totena, todennäköisenä ja normaalina.³ Toisin sanoen esisopimus on se, mitä kirjoittaja olettaa lukijan jo ennakolta tietävän ja hyväksyvän. Lukija esimerkiksi olettaa ennakolta uutistekstin olevan faktaa, ja sellaista kirjoittavan on otettava tämä tekstiä laatiessaan huomioon. En mainitse esisopimuksen käsitettä jokaisen arvostelun analyysin yhteydessä välttääkseni tarpeetonta toistoa, mutta se on osa jokaista analyysia.

Analyysin tukena käytän esisopimuksen lisäksi seuraavia käsitteitä, jotka avaan ja selitän tässä: sosiaalinen todellisuus⁴, tiedotusvälineiden diskurssijärjestys⁵, sosiokulttuurinen yhteys.⁶ Sosiaalinen todellisuus tarkoittaa sitä, että todellisuus on yksilöiden tai yhteisöjen rakentamaa. Lehtiartikkeli ja sen väittämät merkitsevät jotain vasta, kun niitä luetaan. Tiedotusvälineiden diskurssijärjestys on kielityökalu joka tarkoittaa, että tiedotusvälineiden diskurssijärjestystä analysoitaessa täytyy pitää mielessä kuinka yhtenäisiä tai kuinka vaihtelevia diskursiiviset eli puhetapoja koskevat käytännöt ovat. Lisäksi on kysyttävä, kuinka vakiintuneita tai kuinka muutettavissa ne ovat. Sosiokulttuurinen

¹ Kantola et. al. 1999, 112.

² Tämän muun muassa yhteiskunta- ja kielitieteilijöiden käytössä olevan opin mukaan kielenkäyttö eli jokainen teksti, rakentaa aina yhtäaikaaisesti sosiaalisia identiteettejä, sosiaalisia suhteita, sekä tieto- ja uskomusjärjestelmiä. Ks. Fairclough 1997, 76.

³ Kantola et. al. 1999, 48.

⁴ Jokinen et. al. 1999, 40–41

⁵ Fairclough 1995, 89.

⁶ Fairclough 1995, 264–269.

yhteys merkitsee tässä työssä sen toteamista, että uskonnon ja uusateismin kaltaisista aiheista keskustellaan paljon myös muualla, ja tämä keskustelun kokonaisuus on sosiokulttuurinen yhteys. Tekstejä luetaan paljon eri aiheista muun muassa ulkomaisista lähteistä, eikä minkään aiheen käsittely tiedotusvälineissä ole siten yksin ja ainutlaatuinen. Eli toisin sanoen: uusateismista on keskusteltu myös muualla, ja tämä keskustelu vaikuttaa osaltaan siihen, miten siitä Suomessa puhutaan.

Usein kirjoitusten todelliset tarkoitukset, merkityksistä puhumattakaan, eivät rajoitu ainoastaan siihen mitä suoraan sanotaan. Retoriikka eli puhetaito on tärkeä suullisen viestinnän ominaisuus, mutta johdattelu, maalailu ja vihjailu kuuluvat yhtä lailla oleellisesti lähes kaikenlaiseen kirjoitteluun.⁷ Erityisen selkeästi tämä on nähtävillä kirja-arvosteluissa, joissa kriitikko yrittää tulkita toisen kirjoittamaa teosta ja mahdollisesti sen väittämiä. Kriitikon niin sanottu helmasynti on, että hän ei yritä ymmärtää kirjailijan käsittelemiä aiheita, vaan tyytyy esittelemään *omaa suhtautumistaan* noihin aiheisiin.

1.2 Lähteet ja aiempi tutkimus

Lähteinä käytän enimmäkseen lehtien internet-sivuillaan julkaisemia, vapaasti luettavissa olevia kirja-arvosteluja ja artikkeleita. Kaikkien kirjoittajien teokset on arvioitu Helsingin Sanomissa, Aamulehdessä, Keskisuomalaisessa. Muita huomionarvoisia lähteitä ovat Turun Sanomat, Tieteessä tapahtuu ja Uskonnotutkija. Kaikissa lehdissä aiheeseen ei tartuttu pintaa syvemältä ja kirjojen ilmestyminen on sivuutettu pienellä maininnalla tai esittelytekstillä. Tästä syystä myös osa tämän työn analyyseistä on lyhyitä, koska hyvin lyhyissä jutuissa on yleensä vähemmän käsiteltävää. Tällaista uusateismia ja tiedotusvälineitä käsittelevää tutkimusta ei ole tehty Suomessa aiemmin. Siitä syystä en voi viitata tutkimusaiheen tiimoilta mihinkään tiettyyn aiempaan tutkimukseen.

Uusateismia ja sen keskeisiä väittämiä käsittelevät runsaasti muun muassa Kirkko & Kaupunki -lehti ja Vapaa Ajattelija -lehti. Perustelen nettimateriaalin käytön sillä, että miltei kaikki merkittävät mediat julkaisevat aineistonsa painetun sanan lisäksi netissä jossain muodossa saadakseen lukijoita ja sitä kautta tilaajia. On perusteltua sanoa, että olennainen on nähtävillä verkossa ja sitä kautta saadaan kattava kuva tietyn aiheen uutisoinnista. Ei ole kuitenkaan selvää, mitä uusateismin tapauksessa voisi kertoa lehtien mahdollisesta katsomuksellisesta sitoutuneisuudesta tai siitä, millaisia asenteita niillä on uskontoon liittyviä teemoja kohtaan. Lehdet eroavat toisistaan ainakin

⁷ Jokinen et. al. 1999, 47.

siinä mielessä, että sanomalehdet eivät keskity mihinkään tiettyyn teemaan kun taas aikakauslehdet yleensä keskittyvät.

Seuraavaksi esittelen lyhyesti tärkeimmät lähteinä käyttämäni lehdet. Helsingin Sanomat on Sanoma Oyj:n omistama, Suomen suurin tilattava sanomalehti. Se on myös levikiltään Pohjoismaiden suurin sanomalehti.⁸ Aamulehti on toiseksi suurin sanomalehti.⁹ Keski-suomalainen on Suomen vanhin suomenkielinen sanomalehti ja se on levikiltään viidenneksi suurin sanomalehti.¹⁰ Turun Sanomat on kolmanneksi suurin sanomalehti.¹¹

Tieteessä tapahtuu -lehti on foorumi ajankohtaisille ja yleistajuisille tiedartikkeleille sekä keskustelulle tieteestä ja tiedepolitiikasta.¹² Vapaa Ajattelija puolestaan on Vapaa-ajattelijain liiton julkaisema lehti jäsenistölle ja uskonnottomuudesta kiinnostuneille.¹³ Kirkko & Kaupunki on Helsingin seurakuntayhtymän lehti, jonka levikki on noin 200 000.¹⁴ Uskonnotutkija – Religionsforskaren on kaksi kertaa vuodessa ilmestyvä lehti suomen- ja ruotsinkielinen julkaisukanava alan tutkijoille.¹⁵

Kaikissa lehdissä uusateismia ei ole käsitelty eikä sen tunnetuimpien edustajien kirjoja arvosteltu. Rajaan aineiston käsittelyn ajallisesti koskemaan vuosina 2006–2008 ilmestyneitä suomalaisia lehtikirjoituksia. Aihetta on toki käsitelty myös näiden vuosien jälkeen, muun muassa useissa suomennetuissa ja kotimaisissa vastinekirjoissa, mutta edellä mainittujen uusateistien suomennetut kirjat ovat ilmestyneet ja niitä on arvioitu lehdissä vuosina 2007–2008. Edeltävä vuosi on mukana uusateismin lehdistössä saaman vastaanoton tarkentamiseksi, sillä esimerkiksi Helsingin Sanomat on arvioinut kirjoja heti englanninkielisen version ilmestymisen jälkeen. Jokaisesta kirjasta on viisi arvostelua eli yhteensä 20 kappaletta. Kirjoja käsiteltiin tasaisesti sekä sanoma- että aikakauslehdissä. Englanninkielisissä lehdissä arvosteluja oli jo vuoden 2005 alusta, ja havainnollistan kunkin kappaleen alussa kirjan arvostelua ulkomailla muutaman esimerkin avulla. Lisäksi näiden ulkomaisten artikkeleiden esittelyllä tarkoitus on verrata, ennen suomalaisten tiedotusvälineiden käsittelyä, mitä aiheesta on muualla nostettu esiin.

Etenen aineistoa läpi käydessäni teoksittain. Käyn siis erikseen läpi kaikki tietyn kirjoittajan teoksia käsitelleet tekstit, ja otan samalla käsittelyyn arvosteluja, joissa käsitellään kahden tai useamman

⁸ www.sanoma.fi. Viitattu 1.11.2012.

⁹ www.almamedia.fi. Viitattu 1.11.2012.

¹⁰ www.ksml.fi. Viitattu 1.11.2012.

¹¹ www.ts.fi. Viitattu 1.11.2012.

¹² www.tieteessatapahtuu.fi. Viitattu 1.11.2012.

¹³ www.vapaa-ajattelijat.fi. Viitattu 1.11.2012.

¹⁴ www.kirkkojakaupunki.fi. Viitattu 1.11.2012.

¹⁵ <http://uskonnontutkija.fi/>. Viitattu. 3.2.2014.

kirjoittajan kirjoja. Aloitan Harrisin *Uskon lopusta*, koska se julkaistiin ensimmäisenä, ja etenen Hitchensin *Jumala ei ole suuri* -kirjaan. Joukossa on ainakin kolme artikkelia, joissa käsitellään kahta kirjoittajaa yhtä aikaa. Nämä kirjojen ”tuplakäsittelyt” ovat kunkin tutkimusluvun sisällä oman väliotsikkonsa alla.

Taustamateriaalina, jonka pohjalta kerron käsiteltävistä teoksista ja esittelen niiden kirjoittajat, käytän vuonna 2011 ilmestynyttä kirjaa *Mitä uusateismi tarkoittaa?* Kyseessä on ensimmäinen kokonaan suomalaisten kirjoittajien tekemä tietokirja, joka keskittyy pohtimaan ateismia ja uusateismia. Teos on sen toimittaja Jussi K. Niemelän mukaan laadittu siten, että sitä voi käyttää kouluopetuksessa yläasteelta yliopistoon, opettajan taustamateriaalina tai suoraan opiskelijan lukemisenä. Kirjaan ovat kirjoittaneet muun muassa uskontotieteen yliopistonlehtori Matti Kamppinen Turusta, uskontotieteen tutkija Kimmo Ketola Kirkon tutkimuskeskuksesta Tampereelta ja uskontotieteen yliopistonlehtori Ilkka Pyysiäinen Helsingistä.

1.3 Uusateismi ja sen keskeiset väitteet

Uusateistit ovat 2000-luvulla kirjoja julkaisseita, uskontoa kritisoivia ja ateismia esille nostavia tietokirjailijoita. Heihin kuuluvat Sam Harris, Christopher Hitchens, Richard Dawkins ja Daniel Dennett. Uusateismi-termi, jota näistä uskonnon ja uskonnollisen uskon kritisoijista käytetään, on noussut journalistisesta kommentaarista, jossa on yritetty käsitellä kirjoittajien teoksien sisältöjä sekä vaikutusta. Hyvin yleinen havainto on, että uusateistit ovat näkemyksissään epätavallisen itsevarmoja. Tarkkailijat ovat huomanneet, että näitä kirjailijoita näyttää motivoivan moraalinen huoli ja jopa raivo uskonnollisten uskomusten vaikutuksista globaalissa maailmassa. Tarkkailijoiden mukaan on hankala tunnistaa uusateistien positioissa ja argumenteissa mitään ennenkuulumatonta.¹⁶

Huolimatta uusateistien erilaisista lähestymistavoista ja ammanteista, Dennett on heistä ainoa ammattifilosofi, uusateistit näyttävät jakavan joitain yleisiä oletuksia ja näkökulmia. Ne muodostavat taustan teoreettisille puitteille, jotka tunnetaan uusateismina. Teoreettisilla puitteilla on metafyyssinen osa, epistemologinen osa ja eettinen osa. Metafyyssisessä mielessä uusateistiset kirjoittajat jakavat näkemyksen, että ei ole olemassa minkäänlaista yliluonnollista tai taivaallista todellisuutta. Epistemologinen osa tarkoittaa, että uskonnollinen usko on järjetöntä. Moraalisessa osassa uusateistit katsovat, että on olemassa universaali ja objektiivinen, maallinen moraalistandardi. Tämä moraalinen osa erottaa uusateistit muista historiallisesti tunnetuista ateisteista, kuten Nietzschestä ja

¹⁶ Tämän alaluvun lähteenä on käytetty Internet Cyclopedia of Philosophyn artikkelia ”The New Atheists”. Viitattu 9.3.2013.

Sartresta, ja sillä on oleellinen rooli heidän väitteissään, koska he käyttävät sitä päätellessään, että uskonto on monin tavoin pahasta. Dennett on tässä asiassa muita kolmea varautuneempi.

Uusateistien kritiikissä on keskeistä luonnontieteiden käyttö, jota he suosittelevat uskonnon vaihtoehdoksi. He uskovat, että empiiriset todisteet ovat ainoa, tai vähiten huono, tapa saada aitoa tietoa maailmasta. Usko voi olla oikeutettua ainoastaan, jos se pohjaa kunnollisiin todisteisiin. Uusateistien loppupäätelmä on, että tiede ei todista jumalan olemassaoloa ja luultavasti tukee oletusta, että sellaista olentoa ei ole olemassa. Se mitä tiede voi todistaa uskonnosta, he väittävät, on että usko on biologisen evoluution tuote. Lisäksi he katsovat, että on mahdollista elää tyydyttävää elämää, johon ei kuulu uskontoa, maallisen moraalin ja tieteellisten löytöjen pohjalta.

2. Uskon loppu

Sam Harris (s. 1967) on yhdysvaltalainen kirjailija ja neurotieteilijä. Hän on tutkinut uskontoja ja uskomusten syntyä ihmisaivoissa. Kirjoituksissaan hän on muun muassa esittänyt, että moraalisia arvoja voi perustella luonnontieteellisesti. Yhdysvalloissa hän johtaa *Project Reasonia*, järjestöä, joka pyrkii edistämään yhteiskunnan sekularisaatiota sekä rationaalista maailmankuvaa.¹⁷

Sam Harris aloitti kirjansa *The End of Faith: Religion, Terror and the Future of Reason* (2004) kirjoittamisen vuonna 2001 World Trade Centerin iskujen jälkeisenä aamuna.¹⁸ Kirja kritisoi uskonnollista uskoa ja varoittaa järjestäytyneiden uskontojen tunkeutumisesta maailmanpolitiikkaan perustaen näkemyksensä neurotieteisiin, filosofiaan ja itämaiden mystiikkaan. Harris kysyy, miksi haluamme luopua järjestä uskonnollisten uskomusten hyväksi myös silloin, kun nämä uskomukset johtavat ihmisen julmuuksista kammottavimpiin. Teos ilmestyi suomennettuna vuonna 2007 nimellä *Uskon loppu. Uskonto, terrori ja järjen tulevaisuus*.¹⁹ Harrisin teoksen keskeinen diskurssi on järjen ja uskon vastakkaisuus. Ulkomailla arvioitsijat kiinnittivät huomioita erityisesti siihen, että Harris kritisoi myös maltillista uskonnollisuutta.

Johann Hari arvioi Uskon lopun *The Independent* -lehteen 11.2.2005 osin kiittävään ja osin negatiiviseen sävyyn. Arvostelussa kerrotaan, että Harrisin mukaan aggressiivinen ateismi on juuri nyt tärkeää, sillä joukkotuhoaseiden kehittyminen johtaa ennen pitkää siihen, että mikä tahansa yksityinen ääriuskonnollinen ryhmä kykenee niitä hankkimaan. Tässä vaiheessa ei ole merkitystä, mitä uskontoa ne edustavat. Tämän takia täytyy haastaa ajatus, että uskonnollinen ajattelu ja siihen vetoaminen oikeuttaa ihmiset toimimaan tietyllä tavalla.

We would not accept 'faith' as a reason to convict somebody in a trial, or to go to war, or even to pick out which kind of pizza we order. So why do we accept so calmly that most of our fellow human beings use it as their rationale for life itself? It sounds simple to suggest that we must subject our spiritual beliefs to the same criterion as everything else – but such a demand requires us to remake the world.²⁰

¹⁷ *Mitä uusateismi tarkoittaa?* 8–9.

¹⁸ Sama. 32.

¹⁹ <http://www.terracognita.fi>. Viitattu 29.11.2012.

²⁰ *The Independent* 11.2.2005, ”The End of Faith by Sam Harris”. Viitattu 23.4.2014.

Arvostelussa kerrotaan Harrisin tavasta vaatia kaikissa asioissa enemmän kuin pelkkää uskoa. Artikkelissa kiinnitetään myös huomiota Harrisin islam-kritiikkiin ja siihen, että hän ei ole kieltämässä henkisen kokemuksen merkitystä, mutta on silti ateisti. Arvostelija on sitä mieltä, että ateistin täytyisi automaattisesti suhtautua maailmaan materialistisesti eli niin, että vain fyysinen maailma on todellisuutta. Arvostelu käsittelee vahvasti myös Harrisia henkilönä.

Harris plainly does not accept something I see as a basic tenet of contemporary atheism: that we live in a purely material world, and all human action must be justified within these terms. He flirts with the idea that we can connect with non-material realms (at one point, he eccentrically claims there is evidence for "psychic phenomena") – which hardly seems to be a rational atheist case.²¹

Natalie Angier arvosteli kirjan *The New York Times* -lehteen 5.2.2005. Jutussa kiinnitetään huomiota maailmanpoliittiseen tilanteeseen, ja Harrisin motiiviin kirjoittaa Uskon loppu. Eniten jutussa puhutaan Harrisin käsityksestä, että maltilliset uskovaiset ovat osasy sille, että uskonnollinen fundamentalismi on mahdollista, sillä perusongelma on usko ilman todisteita ja sen pitäminen arvokkaana. Lisäksi arvioitsija sanoo, että Harrisin mukaan fundamentalistit todella ottavat uskontonsa vakavasti:

In Harris's view, such fundamentalists are not misinterpreting their religious texts or ideals. They are not defaming or distorting their faith. To the contrary, they are taking their religion seriously, attending to the holy texts on which their faith is built. Unhappily for international comity, the Good Books that undergird the world's major religions are extraordinary anthologies of violence and vengeance, celestial decrees that infidels must die.²²

Kirja-arviossa näkyy selvästi, kuinka herkkää aikaa poliittisesti vuonna 2005 on eletty, sillä ajatukset ateismista, islamista ja uskonnollisesta fundamentalismista saavat heti tuekseen argumentointia maailmanpoliittisesta tilanteesta.

2.1 Jumaluskontojen suomija

Kriitikko Jyrki Alenius arvosteli Harrisin kirjan 29.6.2007 *Helsingin Sanomien* kulttuuriosastolla. Juttu on otsikoitu: ”Filosofi suomii jumaluskontoja”. Arvostelun alussa kerrotaan kirjan synnystä ja

²¹ *The Independent* 11.2.2005, ”The End of Faith by Sam Harris”. Viitattu 23.4.2014.

²² *The New York Times* 5.2.2005, ”The End of Faith: Against Toleration”. Viitattu 23.4.2014.

todetaan, että ”syyskuun 11. traumat puskevat läpi tekstistä” ja että teos ei ainakaan ole poliittisesti korrekti. Tällä viitataan ilmeisesti siihen, että arvostelun ensimmäisessä lainauksessa Harris ilmoittaa vastustavansa islamin maailmankuvaa. Sitten Alenius siirtyy kirjan varsinaisiin väittämiin:

Harris on ateisti ja ylpeä siitä. Jumaluskonnoissa ei ole mitään hyvää. Hän peräänkuuluttaa kriittisyyttä, joka elää länsimaisen rationalismin ytimessä. Mitään maailmaa koskevaa väitettä ei pidä hyväksyä ilman kunnan perusteluja. Uskonnot, jotka saavat älykkäät ihmiset ajamaan matkustajakoneita päin pilvenpiirtäjiä, ovat yhtä vaarallisia kuin kuolettavat virukset. Tällaisia uskontoja vastaan pitää taistella, vaikka asein.²³

Arvostelija esittää siis osan Harrisin pääargumenteista selkeinä väitelauseina. On tunnettua, että arvostelussa mainittu matkustajakoneiden lentäminen päin pilvenpiirtäjiä tarkoittaa Yhdysvalloissa syyskuun 11. päivänä 2001 tehtyjä terrori-iskuja, joiden tekijät olivat islaminuskoisia, korkeasti koulutettuja nuoria miehiä. Uskonto siis samaistetaan tässä yhteydessä islamiin.

Harris ei Aleniuksen mukaan suosita pasifismia tiettyjen kulttuurien kanssa asioimiseen, sillä siihen ei vastata pasifismilla. Alenius lieventää arvostelussaan myöhemmin väitelauseiden muotoilua ja esittää Harrisin näkemykset maltillisemmassa valossa:

Vaikka Harris suosittaa kovia otteita uskonnollisten fanaatikkojen kanssa, hän toteaa, että "uskontojemme välinen kilpailu on nollasummapeli." Täytyisi löytää keino, jolla uskonnonlevittäjien työltä voitaisiin pudottaa pohja pois, jotta ihmisten olisi mahdollista kasvaa henkisesti täysikasvuisiksi, jumalariippumattomiksi olennoiksi.²⁴

Eli Harris ei vaadikaan aseellista konfliktia, vaan hän haluaa pudottaa uskonnon levittäjien työltä pohjan pois. Alenius lisää myöhemmin, että hengellinen kokemus on Harrisille fakta, mutta että sen ei tarvitse perustua mielikuvitusolentoihin. Koska uskontojen välinen kilpailu voi Harrisin mukaan olla ”nollasummapeli”, ei vaikuta siltä, että hän olisi vaatimassa sotaa edes uskonnollisten fanaatikkojen kanssa. Uskonnonlevittäjien työn kritisointi näyttäytyy tässä valossa juuri Harrisin vaatimuksena henkisestä täyskasvuisuudesta, sodan sijaan.

Mitkä asiat määrittävät tämän arvostelun diskurssia? Ensiksi Alenius toteaa kirjoituksessaan, että Harrisin kirja ei ole poliittisesti korrekti ja sitten esittää väitteensä tueksi Harrisin ajatukset väitelauseina, jotka huipentuvat ilmaisuihin ”taistelu” ja ”vaikka asein”. Toiseksi Alenius

²³ *Helsingin Sanomat* 29.6.2007, ”Filosofi suomii jumaluskontoja”. Viitattu 29.11.2012.

²⁴ *Helsingin Sanomat* 29.6.2007, ”Filosofi suomii jumaluskontoja”. Viitattu 29.11.2012.

myöhemmin lieventää Harrisin näkemysten tulkintaa kertomalla, että Harris kaipaa jumalariippumattomia, henkisesti täysikasvuisia ihmisiä ja lisäksi pitää hengellistä kokemusta faktana. Näin Alenius luo arvostelussaan kuvan, että hän on käsitellyt kirjan väitteitä tasapuolisesti, eikä ole *pelkästään* sanonut, että Harris vaatii aseellista taistelua islamia vastaan.

Arvostelun keskeisiä avainsanoja ovat epäkorrekti, islam, taistelu, aseinen, jumalariippuvainen. Näillä sanoilla Alenius osallistuu sosiaalisen todellisuuden rakentamiseen²⁵, jossa Uskon loppu esitetään syyskuun 11. päivän terrori-iskujen jälkeisten traumojen tuloksena, islamia pelkäävän kirjailijan sadatteluksi. Harrisin toive henkisesti täysikasvuisesta ihmisestä ohitetaan: se ainoastaan mainitaan ikään kuin lieventävänä asianhaarana, jotta Harris ei näyttäytyisi arvostelussa pelkästään uskontojen välisen sodan lietsojana.

Toimittaja Vesa Vanhalakka kirjoitti Uskon lopusta *Aamulehteen* 26.5.2007 suppean esittelyn otsikolla ”Armoton tykitys uskontoja vastaan”. Jutussa ei varsinaisesti oteta kantaa Harrisin väitteisiin, kirjoitustyyliin tai siihen miten hänen teoksensa toimii kirjana. Vanhalakka toteaa:

Sam Harris tykittää kirjassaan *Uskon loppu. Uskonto, terrori ja järjen tulevaisuus* sellaisen täyslaidallisen uskontoja vastaan, että lukijaa hirvittää. Harrisille juutalaisuus, kristinoppi ja islam edustavat järjettömyyttä. Hän kyseenalaistaa kaikkien uskontojen keskeiset opinkappaleet ja rituaalit järjenvastaisina. Harrisin mielestä sivilisaatioiden kestäminen edellyttää luopumista kaikista uskonnoista ja uskontoihin perustuvista uskomuksista.²⁶

Lyhyessä arvostelussa on hankalaa avata aihetta sen tarkemmin ja arvostelija tarttuu sellaisiin kohtiin, joita hän pitää kirjan keskeisinä väittäminä. Vanhalakka kuvaa kuitenkin hieman Harrisin kirjoitustyyliä sanomalla, että Harris ”tykittää täyslaidallisen” ja että ”lukijaa hirvittää”. Näin Vanhalakka itse yrittää vaikuttaa esittelyn lukijaan siten, että Harris olisi jonkinlainen räväkkä kohukirjoittaja. Sanavalinnoillaan hän houkuttelee tekemään sellaisia tulkintoja, että Harrisin teksti on jotain erityisen rankkaa ja armotonta.

”Uskonnollisen uskon vaara on siinä, että se antaa muuten tavalliselle ihmiselle oikeutuksen antaa hulluudelle valta ja pitää sitä pyhänä”, Harris kirjoittaa ja muistuttaa, että elämme joukkotuhoaseiden aikaa. Uskonnollinen fundamentalismi ja joukkotuhoaseet ovat vaarallinen yhdistelmä. [--] Vaikka Harris hyökkää kaikkia suuria uskontoja vastaan, hän nimeää erityisesti

²⁵ Jokinen et.al. 1999, 40–41.

²⁶ *Aamulehti* 26.5.2007, ”Armoton tykitys uskontoja vastaan”. Viitattu 16.1.2013.

islamin tämän vuosisadan suurimmaksi uhaksi. Tätä kirjaa ei voi lukea olematta siitä jotakin mieltä.²⁷

Vanhalakka jatkaa Harrisin näkemysten esittelyä ja lainaa suoraan hänen yhtä keskeisintä väitettään eli sitä, että uskonnollinen usko oikeuttaa asioita, joita on hankala oikeuttaa muuten. Esittely loppuu toteamukseen, että Uskon loppua ei voi lukea olematta siitä jotain mieltä. Tämä voidaan ymmärtää kannanottona teoksen puolesta: joko aihe tai kirja on niin tärkeä, että siitä ei voi olla muodostamatta mielipidettä.

Vanhalakan esittelyn ongelma piilee sen suppeudessa ja kirjoittajan halussa luetella mahdollisimman paljon käsiteltävän teoksen väitteitä mahdollisimman pienessä tilassa ilman niiden syvempää käsittelyä. Toki jo kirjan teemojen mainitseminen kytkee sen laajempaan asiayhteyteen. Pelkällä otsikoinnilla voidaan vaikuttaa siihen, millainen kuva kirjasta tulee ja haluaako lukija tutustua siihen lähemmin. Jos kirjan sanotaan olevan armoton tykitys, oli aihe mikä hyvänsä, se pystyy vaikuttamaan potentiaaliseen lukijaan. Riippuu tietysti lukijasta, onko kyseinen luonnehdinta moite vai kehu.

Toimittaja Jaakko Wallenius teki *Vapaa Ajattelija* -lehteen pitkäköön kirjoituksen Sam Harrista. Kirjoitus perustuu hänen muistiinpanoihinsa kahdesta Yhdysvalloissa järjestetystä seminaarista, joita hän seurasi internetistä. Sam Harris oli puhumassa molemmissa seminaareissa. Artikkelit eivät ole varsinaisesti kirja-arvostelu. Sen otsikko on ”Uskontoja pitää voida kritisoida”. Wallenius valikoi juttuunsa Harrisin kirjan teemoja erityisesti uskon ja järjen vastakkaisuuksista sekä todistamattomista uskomuksista:

Sam Harris muistuttaa, että me emme kunnioita juutalaisten massatuhon kieltäjien tai Elviksen palvojien mielipiteitä. Täysin todistamattomiin asioihin uskovia ihmisiä pidetään hulluina muilla elämänaloilla, mutta uskontoon siirryttäessä sääntökirjaa rukataan. Vahva usko muuttaa uskovan koko ajattelutavan. Uskova muokkaa maailman mielessään uskonsa mukaiseksi. Esimerkiksi Yhdysvalloissa yli puolet ihmisistä haluaisi evoluution opettamisen loppuvan kouluissa. Usko on siis ajamassa tuota maata tietämättömyyden erämaahan.²⁸

Walleniuksen kirjoituksen kohta ”tietämättömyyden erämaasta” vaikuttaa lähinnä tahattomalta, Raamattuun viittaavalta tyylikeinolta. Se ei varsinaisesti liity kappaleen edelliseen kohtaan, jossa puhutaan evoluution opettamisen lopettamisesta Yhdysvaltojen kouluissa.

²⁷ *Aamulehti* 26.5.2007, ”Armoton tykitys uskontoja vastaan”. Viitattu 16.1.2013.

²⁸ *Vapaa Ajattelija* 1/2007, ”Uskontoja pitää voida kritisoida”. Viitattu 6.2.2013.

Mitä voidaan päätellä näistä väitteistä? Wallenius siteeraa Harrisia tarkasti ja hänen valitsemiensa kohtien perusteella asian ydin on: miksi uskonnolliset väitteet saavat rationaalisessa diskurssissa vapaalipun? Miksi niihin ei suhtauduta, kuten muihinkin maailmaa koskeviin väitteisiin? Vapaalipun saamisella tarkoitetaan sitä, että ihmisiä harvoin vaaditaan kunnioittamaan muiden ihmisten näkemyksiä esimerkiksi historiasta tai biologiasta. Uskonnon nimissä esitettyjen väitteiden tapauksessa tätä kuitenkin vaaditaan.

Wallenius valikoi tekstiinsä argumentteja puhettavan muutoksen puolesta, eräänlaisen *keskustelua koskevan suvaitsemattomuuden* puolesta, jossa uskonnolliset väitteet joutuvat samanlaisen kriittisyyden kohteeksi kuin muut maailmankuvat. Wallenius siis painottaa, että uskonnon suhteen ei pidä hyväksyä mitä tahansa, koska ei muistakaan maailmankuvista hyväksyä kaikkea.

2.2 Islamin erityisongelma

Kirjailija Jarkko Tontti arvosteli Harrisin kirjan filosofiseen aikakauslehteen *Niin & näin*. Jo hänen kirjoituksensa väliotsikot ovat hyökkääviä: ”Tulta päin”, ”Islamin erityisongelma”, ”Velvollisuudet ja ahdinko”. Tontti puhuu varsin vähän Harrisin kirjasta, vaikka arvostelun lopussa esittää moitteita kirjan suomennoksesta, ja keskittyy esittelemään omia näkemyksiään uskontojen haitoista. Hän ei tekstissään näe vaivaa peittääkseen sitä asiaa, että hän on selvästi useista asioista samaa mieltä Harrisin kanssa Tontti ottaa tarkasteltavaksi joitain Uskon lopun aiheita, kuten islamin poliittisena järjestelmänä sekä kristinuskon historian, ja käy sitten läpi omia ajatuksiaan näihin aiheisiin liittyen:

Kun ottaa huomioon sen mittaamattoman määrän kuolemaa, kärsimystä ja ajatuksen nujerrusta, jota uskonnot ovat saaneet aikaan ja aiheuttavat koko ajan kaikkialla, on vähintäänkin outoa, kuinka ymmärtävin sanoin ihmiskunnan luova luokka niistä yhä puhuu. Vallitseva tapa on hyväksyä uskontojen olemassaolo jonakin eittämättömänä ja ikuisena sosiaalisena faktana ja kannustaa kohteliaasti ’maltilliseen’ uskonnollisuuteen, puhua uskontojen hyvistä puolista, suvaitsevaisuudesta ja ’uskontojen dialogista’ ja siitä, kuinka kaikki uskonnot lopulta opastavat rauhaan ja rakkauteen.²⁹

Tontti unohtaa tässä, että Harris ei kirjassaan puhu mistään ihmiskunnan luovasta luokasta. Tontti käyttää Harrisin kirjaa pohjana omille näkemyksilleen ja mainitsee ”vallitsevan tavan” hyväksyä uskontojen olemassaolo eittämättömänä ja ikuisena sosiaalisena faktana. Tontti näyttää yhtäältä

²⁹ *Niin & näin* 4/2008, ”Uskonnot ihmisen uhkana”. Viitattu 6.2.2013.

kritisoivan jotakin, jota hän nimittää luovaksi luokaksi, ja toisaalta hän mainitsee luetteloidusti kuoleman, kärsimyksen ja ajatuksen nujerruksen, jotka hän liittää uskontoon kuuluviksi. Hänen kritiikkinsä kohdistuu siis luovaan luokkaan ja uskontoihin. Mutta miten nämä liittyvät Harrisin kijaan? Lisäksi Tontti ei esitä ainoatakaan esimerkkiä siitä, mihin perustuu hänen käsityksensä vallitsevasta tavasta hyväksyä uskontojen olemassaolo jonakin eittämättömänä ja ikuisena sosiaalisena faktana, joka samalla kannustaa kohteliaasti ”maltilliseen” uskonnollisuuteen.

Tontti ei vetoa tässä asiassa kehenkään asiantuntijaan, vaan yleisesti vaihtoehdottomuuteen.³⁰ Onko todella niin, että vallitseva tapa on kertoa, kuinka kaikki uskonnot opastavat rauhaan ja rakkauteen? Tontin lauseen viimeinen sanapari viittaa historiallisesti vahvasti 1960-luvun opiskelijapolitiikkaan ja niin sanotun hippiliikkeen keskeiseen tunnuslauseeseen, *Peace and Love*. Näin ollen yksi tulkinnan mahdollisuus on, että Tontin tarkoittama ”luova luokka” on itse asiassa 1960-luvun sukupolvi, sen ajan ”nuorisoon” kuuluvat ihmiset, jotka Yhdysvalloissa vastustivat Vietnamin sotaa, ja puhuivat rauhan ja vapaan rakkauden puolesta. Tästä syystä Tontin moite luovan luokan ymmärtävyydestä saattaa tarkoittaa Yhdysvaltojen kansalaisten tekoja ja sanoja, vaikka tuskin Tontti tarkoittaa, että sanapari rauha ja rakkaus ei olisi tunnettu Yhdysvaltojen ulkopuolella. Kirjoittajan tapa puhua vallitsevasta tavasta on epämääräinen, sillä tekstin sanavalinnat viittaavat lähinnä menneiden vuosikymmenten tapaan esittää uskontojen väliset suhteet. Toki vastaavia äänenpainoja lienee myös nykyään, mutta Tontti ei tarkenna, missä maassa ja kenen toimesta tällaisia näkemyksiä esitetään.

Toisinaan uskonnot hyväksytään jesuiittajärkeilyllä, tavoite pyhittää keinot, ja tolkuttomuudesta huolimatta uskonnot kelpuutetaan avuksi milloin mitäkin asiaa ajettaessa, vaikkapa hyvinvointivaltiota puolustettaessa. Tämä on lyhytnäköistä ja loppupeleissä myös vaarallista. Monien ihmiskunnan polttavimpien ongelmien ydin on juuri ja nimenomaisesti uskonnoissa itsessään, niiden pyhissä teksteissä ja opeissa.³¹

Minkälaisia merkityksenannon ja toiminnan mahdollisuuksia tekstissä avataan sekä mitä suljetaan? Minkälaisia tulkintoja teksti houkuttelee tuottamaan? Tontti jättää mainitsematta, missä uskonto on kelpuutettu avuksi hyvinvointivaltiota puolustaessa. Lukijan on hankala erottaa, mistä Tontin oma argumentointi alkaa ja mihin Harrisin näkemysten esittely loppuu. Tontin väite, että ihmiskunnan polttavimpien ongelmien ydin on nimenomaan uskonnoissa itsessään ja niiden pyhissä teksteissä sekä opeissa, ponnistaa nähdäkseni käsityksestä, että uskonto on sitä mitä siihen uskovat ihmisetkin ovat. Tämä käsitys tarkoittaa siis sitä, että sellaiset ihmiset, millainen uskonto. Teksti esittää

³⁰ Kantola et.al. 1998, 111.

³¹ *Niin & näin* 4/2008, ”Uskonnot ihmisen uhkana”. Viitattu 6.2.2013.

uskonnon asiana, joka itsessään on osallisena suurimmissa ongelmissa, joita ihmiskunta joutuu kohtaamaan.

Millä tavalla esimerkiksi Suomessa on käytetty tai käytetään ”jesuiittajärkeilyä” uskonnon suhteen, kun on puolustettu hyvinvointivaltiota? Suomen poliittisessa historiassa on toki esimerkkejä siitä, kuinka vahvan kansallistunteen, isänmaanrakkauden, ja uskon yhteen jumalaan on katsottu kuuluvan vakaasti yhteen. Mutta hyvinvointivaltiota eli sellaista järjestelmää, jossa korkean työn ja omaisuuden verotuksen kautta kustannetaan muun muassa kaikille kansalaisille saatavilla oleva terveydenhuolto, ei ole ollut olemassa kovin kauan. Kyseessä on mitä suurimmassa määrin Pohjoismaihin sijoittuva järjestelmä, ja tapa järjestää yhteiskunta. Tontin täytyy siis edelleen tarkoittaa ainakin Suomen osalta jatkosodan (1941–1944) jälkeistä aikaa.

On suuri joukko sympaattisia teologeja, jotka kirjoittavat ekoteologiasta, feministisestä teologiasta ja puolustavat seksuaalivähemmistöjen oikeuksia. Niin surullista kuin se onkin, he ovat väärässä. Konservatiiviset teologit sen sijaan ovat oikeassa, vaikka hekin ovat epärehellisiä itselleen jättäessään suuren osan Raamatun mielettömistä väitteistä, käskyistä ja ristiriitaisuuksista huomioimatta. On itsepetosta esittää, että kristinuskosta voisi tehdä sukupuolten tasa-arvoa kunnioittavan ja ekologista tolkkua edistävän uskonnon, joka hyväksyy homoseksuaalisuuden. Jos niin tehdään, sillä ei ole enää mitään tekemistä Raamatun ja kristinuskon perinteen kanssa.³²

Teksti houkuttelee tuottamaan sellaisen tulkinnan, että Tontti vaikuttaa arvostelussaan keskittyvän omien näkemystensä esille tuontiin ja käyttää Harrisin teosta tukemaan omia tuntojaan. Tontti väittää, Harrisia tai ketään muutakaan siteeraamatta, että Raamattu ja kristinuskon perinne eivät anna myöten sellaisille asioille, kuten sukupuolten tasa-arvo, ekologinen tolkkua, tai homoseksuaalisuuden hyväksyntä. Näin hän esittää omissa nimissään aate- ja oppihistoriallisen tulkinnan Raamatusta ja kristinuskon perinteestä. Tontin mukaan on itsepetosta esittää, että näistä asioista saisi tehtyä niin sanotusti nykyajan vaatimuksiin vastaavaan uskonnon. Tontin kielenkäyttö säilyy jutun alusta loppuun uskontokielteisenä, ja jutun yleisellä tasolla säilyvän sävyn takia on hankala tietää, minkä maan uskonnollisesta perinteestä ja nykyajasta hän kulloinkin puhuu. Lisäksi hän esittää kristinuskon muuttumattomana järjestelmänä, sekä Raamatun kirjana, jota voidaan tulkita vain yhdellä tavalla.

³² *Niin & näin* 4/2008, ”Uskonnot ihmisen uhkana”. Viitattu 24.4.2014.

2.3 Usko pahan alkujuurena

Uskontotieteen tutkija Kimmo Ketola arvosteli *Uskonnontutkija*-lehteen 2/2007 sekä Sam Harrisin Uskon lopun että biologi Richard Dawkinsin Jumalharha-teoksen otsikolla ”Usko pahan alkujuurena”. Käsittelen tässä alaluvussa molempia teoksia koskevan arvostelun. Artikkelin alussa Ketola kertoo Manhattanin kaksoistorneihin kohdistuneesta hyökkäyksestä, ja kuinka sitä aluksi selitettiin uskontojen, kristinuskon ja islamin, väliseksi taisteluksi. Pian kuitenkin Ketolan mukaan vakiintui käsitys, että kyse ei ollut uskonnoista.

Vuonna 2005 ilmestyneessä ja vastikään suomennetussa kirjassaan *Uskon loppu* yhdysvaltalainen neurotieteilijä ja ateisti Sam Harris tarjoaa kolmannen näkemyksen maailmanlaajuiseen kriisiin. Hän katsoo ”terrorismin vastaisen sodan” olevan käsitteenä täydellinen kategoriavirhe, joka estää meitä näkemästä ongelmien todellista lähdettä, joka on islam itse. Harrisin mukaan islam on koko sivilisaation tulevaisuutta eniten uhkaava tekijä. [--] Harrisin teoksen ydinsanoma on, että kyseenalaistamattomaan ja todisteita vailla olevaan uskoon ei nykymaailmassa enää ole varaa. Vahvoja todisteettomia uskomuksia kantavat eivät kuulu vallan saleihin vaan yhteiskunnan marginaaleihin.³³

Ketola tuo arvostelun alussa ilmi, että Harris nimeää islamin sivilisaation uhaksi. Kyseenalaistamaton ja todisteita vailla oleva usko, johon islam ilmeisesti tässä luetaan, kuuluu yhteiskunnan reunaan, eikä vallan saleihin. Ketolan kirjoituksen esisopimus³⁴ nojaa siis vahvasti siihen, että Harrisin väitteet ymmärretään *yhteiskunnallisiksi kannanotoiksi*, joilla on tiettyjä seurauksia, kuten vaatimus vahvoja todisteettomia uskomuksia kantavien marginaaliin kuulumisesta. Harrisin jälkeen Ketola esittelee lyhyesti Richard Dawkinsin, ja käsittelee molempien väitteitä yhdessä.

Dawkins ja Harris vastustavat uskontoa järjen ja tieteen nimissä. Tieteelliseen ajatteluun kuuluu kuitenkin myös vastaeviensin huolellinen punnitseminen. Tältä kannalta molemmista kirjoista odottaisi löytyvän vähintään luvun verran pohdintaa sellaisista yhteiskunnista, joissa heidän teorioistaan johdettavissa olevia toimintasuosituksia uskonnon kitkemiseksi on noudatettu. Kulunut vuosisata tarjoaa yllin kyllin hyvin dokumentoituja esimerkkejä.³⁵

Tämän jälkeen Ketola luettelee esimerkkejä Neuvostoliitosta ja Kiinasta, jossa uskontoa on kitketty voimaperäisesti ja sen harjoittaminen on ollut kiellettyä. Kommunismin romahdettua Venäjällä

³³ *Uskonnontutkija* 2/2007, ”Usko pahan alkujuurena”. Viitattu 24.4.2014.

³⁴ Kantola et. al. 1999, 48.

³⁵ *Uskonnontutkija* 2/2007, ”Usko pahan alkujuurena”. Viitattu 24.4.2014.

alettiin Ketolan mukaan korjata tuhansia kirkkoja, moskeijoita ja muita kulttirakennuksia. Kiinassa taas erityisesti kristittyjen määrä on ollut viimeisen kolmen vuosikymmenen ajan voimakkaassa kasvussa, tarkalleen sanoen Kiinan viranomaiset arvioivat vuoden 2007 tammikuussa kristittyjä olevan noin 130 miljoonaa. Tämä on siis Ketolan tarkoittama vastatodistusaineisto, jonka hän katsoo sekä Sam Harrisilta että Richard Dawkinsilta kirjoistaan puuttuvan.

Ketola ei mainitse, että molemmat kirjailijat ovat kyllä kirjoissaan käsitelleet kommunististen diktatuurien uskontovastaisuutta. Esimerkiksi Dawkins painottaa omana kantanaan, että sekä Neuvostoliiton johtaja Josif Stalin (1878–1953) että Saksan johtaja Adolf Hitler (1889–1945) olivat molemmat ateisteja. Tästä ei vallitse erimielisyyttä. Dawkinsin mukaan kumpikaan ei tapattanut ihmisiä ateismin *takia*, tai ateismin *nimissä*. He sattuivat olemaan ateisteja, mutta ateismi ei ollut heidän päämotivaationsa yhteiskunnalliselle toiminnalle. Ketola jättää myös tarkentamatta, mitä nimenomaisesti ovat Harrisin ja Dawkinsin ”teorioista johdettavissa olevia toimintasuosituksia uskonnon kitkemiseksi”. Tarkoittaako Ketola tässä sitä, että ateistinen uskontokritiikki (Harris ei esimerkiksi käytä Uskon lopussa ateismin käsitettä lainkaan, haastatteluissa hän on ilmaissut, että hän ei pidä ateismia hyödyllisenä käsitteenä) johtaa historian esimerkkien valossa väistämättä Neuvostoliiton ja Kiinan käytäntöihin? Mitkä ovat Harrisin ja Dawkinsin toimintasuositukset, ja kuka muodostaa ne, jos ne kerran ovat ”johdettavissa” eivätkä suoraan ilmaistuja? Ketola siis esittää, että kirjailijat eivät olisi huomioineet Neuvostoliittoa ja Kiinaa, mutta tämä ei pidä paikkaansa. Arvostelu jatkuu:

Nämä luvut kertovat militantin ateismin olettamuksiin pohjaavan uskontopolitiikan täydellisestä epäonnistumisesta. Ainakaan nyky maailmassa uskontoja ei voida tukahduttaa ilman äärimmäisen pitkälle meneviä ihmisoikeusrikkomuksia. Toteamus pätee, vaikka kyse olisi yhden uskonnon pyrkimyksistä kitkeä kilpailijansa.³⁶

Millaisia suhteita ja sosiaalisia identiteettejä Ketola käyttämä kielenkäyttö rakentaa tekstissä esiintyvien toimijoiden välille?³⁷ Ensinnäkin on syytä kysyä, onko Harrisin ja Dawkinsin kirjoissa Ketolan tarkoittamaa ”militantin ateismin” olettamuksiin pohjaavaa uskontopolitiikkaa. Kumpikaan ei nähdäkseni kritiikissään vaadi uskontojen ”tukahduttamista”, mikä sanana viittaa vahvasti ilman loppumiseen eli kuoleman riskiin, eikä varsinkaan kannata keinoissaan ”äärimmäisen pitkälle meneviä ihmisoikeusrikkomuksia”. Toiseksi Ketola sivuuttaa kummankin kirjoittajan *huolen* uskonnon nimissä tehdyistä ihmisoikeusrikkomuksista ja katsoo, että heidän näkemyksistään ”johdettavissa” oleva uskontopolitiikkansa olisi mahdollista vain ihmisoikeusrikkomusten kautta.

³⁶ *Uskonnontutkija* 2/2007, ”Usko pahan alkujuurena”. Viitattu 24.4.2014

³⁷ Fairclough 1995, 76.

Ketola rakentaa Harrisille ja Dawkinsille hyvin kyseenalaiset sosiaaliset identiteetit: heidän suhteensa muuhun maailmaan ja erityisesti uskontoihin näyttäytyy Ketolan kuvauksessa vähintään ongelmallisena. Lisäksi Ketola moittii artikkelissaan molempia siitä, että he eivät ole hyödyntäneet kognitiivista uskonnontutkimusta teoksissaan.

On myös muistettava, että Harrisin ja Dawkinsin teoksia ei toki ole tarkoitettukaan kontribuutioiksi uskontotieteelliseen keskusteluun, vaan ne on pääosin kirjoitettu kulttuurisiksi puheenvuoroiksi ja ihmisten herättelemiseksi. Se, että molemmissa teoksissa tieteelliseen uskonnontutkimukseen suhtaudutaan niin yliolkaisesti, kaivaa kuitenkin pohjaa teosten sanomalta. Tämä on sikäli valitettavaa, että teoksissa esitetyt sinänsä huomionarvoiset ja tärkeätkin kriittiset ajatukset uskonnosta tahtovat hukkua vinoutuneen katsantokannan alle.³⁸

Ketola ilmeisesti olettaa, että kirjoittajien ”vinoutunut katsantokanta” johtuu pääosin siitä, että he eivät ole antaneet tieteelliselle uskonnontutkimukselle Ketolan haluamaa painoarvoa, eivätkä heidän kirjansa näin ollen kuulu osaksi uskontotieteellistä keskustelua. Tästä syystä Ketola pitää Sam Harrisin ja Richard Dawkinsin teoksia ”kulttuurisina puheenvuoroina”, joiden vinoutunut katsantokanta hukuttaa alleen huomionarvoiset ja tärkeät kriittiset ajatukset. Tiivistetysti *Uskonnontutkijan* arvostelun sävy on hyvin kriittinen, ja samalla se asemoituu tiedepoliittisesti Harrisia sekä Dawkinsia vastaan. Jumalan olemassaolon ja moraalien alkuperän kysymyksiin, saati kirjoittajien näkemyksiin näistä asioista, arvostelu ei tartu missään vaiheessa.

³⁸ *Uskonnontutkija* 2/2007, ”Usko pahan alkujuurena”. Viitattu 24.4.2014.

3. Lumous murtuu

Daniel C. Dennett (s. 1942) on yhdysvaltalainen filosofi ja kognitiotieteilijä, joka on julkaissut useita teoksia mielenfilosofiasta ja evoluutiosta. Hän toimii Tuftsin yliopistossa filosofian professorina ja kognitiotieteen tutkimuskeskuksen johtajana ja on aktiivinen monissa sekularistijärjestöissä.

Daniel C. Dennett on uusateisteista mahdollisesti vähiten tunnetuin, koska hänen lähestymistapaansa uskontoon ja uskonnollisiin käsitteisiin pidetään jollain tapaa pehmeämpänä kuin esimerkiksi Richard Dawkinsin. Dennett on esittänyt kuitenkin kritiikkiä uskontoja kohtaan. Hänen mukaansa uskonnon lumous murtuu historian, ei filosofian avulla. Kun tietämys uskonnollisen uskon kehittymisestä lisääntyy, itse uskon merkitys vähenee. Miksi ja miten uskonnoilla on uskolliset kannattajansa? Mistä niiden voima nousee? Miksi ne muokkaavat niin monien elämää niin vahvasti? Ennen kaikkea onko uskonto moraalien perusteiden välttämätön edellytys? Daniel Dennett väittää, että uskonnon perimmäisiä kysymyksiä ympäröivästä salamyhkäisyydestä on luovuttava, jotta uskonto ymmärrettäisiin nykyistä paremmin ja jotta ylläesitettyihin kysymyksiin saataisiin rationaalinen vastaus.³⁹ Tarkastelen ensin lyhyesti, millaisen vastaanoton Dennettin tunnetuksi ateistiksi tehnyt teos *Lumous murtuu* (Breaking the Spell) on saanut ulkomailla ja mihin sävyyn sitä on arvioitu.

Andrew Brown arvosteli englantilaiseen *The Guardian* -lehteen Daniel Dennettin *Lumous murtuu* -kirjan helmikuussa 2006. Aivan jutun alussa Dennettin kirjaa luonnehditaan naturalistiseksi. Jutun mukaan on vaikeaa olla ateisti, jolla on kohtuullisuudentajua (*a sense of proportion*). Lisäksi arvostelussa tuodaan ilmi, että Britanniassa kukaan ei vainoa tällaista suhteellisuudentajuista ateistia eikä jumalaan uskomattomuus ole mikään vaikea asia. Arvostelusta nousee esiin pääasiassa kaksi tapaa hahmottaa ja arvottaa Dennettin argumentteja. Ensimmäinen hänen lähestymistapaansa kiitetään siitä, että hän ymmärtää uskontojen välillä olevan eroja, mutta sitten sanotaan, että Dennettin uskontokritiikki ei osu maaliinsa. Arvostelussa katsotaan, että lopulta kaikenlainen fanatismi on ongelma, eikä uskonto sinällään, ja että lisäksi on mahdollista olla myös fanaattinen ateisti:

Dennett understands there are vast differences between primitive or animist religions and the sophisticated beliefs of a modern Jesuit. Few of us in this culture are in favour of fanaticism;

³⁹ www.terracognita.fi. Viitattu 27.5.2014.

but it is obviously possible to be a fanatical atheist, so it turns out to be fanaticism that's the problem, not religion.⁴⁰

The New York Timesiin arvostelun tehnyt Leon Wieseltier puolestaan otti heti kirjoituksen alussa suoraan kantaa siihen, mikä on tieteen paikka ihmisen elämässä. Lisäksi lehti piti Dennettin kirjaa valitettavana esimerkkinä nykyajan skientismistä eli tieteisuskosta, jonka mukaan tiede pystyy selittämään kaiken ihmiseloon liittyvän:

The question of the place of science in human life is not a scientific question. It is a philosophical question. Scientism, the view that science can explain all human conditions and expressions, mental as well as physical, is a superstition, one of the dominant superstitions of our day; and it is not an insult to science to say so. For a sorry instance of present-day scientism, it would be hard to improve on Daniel C. Dennett's book. "Breaking the Spell" is a work of considerable historical interest, because it is a merry anthology of contemporary superstitions.⁴¹

On mielenkiintoista, että *The New York Times* käytännössä syyttää Dennettin kirjaa taikauskoisuudesta, sillä juuri sitä vastaan filosofi itse puhuu. Lehti siis arviossaan epäsuorasti myöntää, että maailmassa on taikauskoisuutta, jota vastaan on oikeutettua puhua. Usko tieteeseen on arvion mukaan nykyajan suurimpia taikauskon muotoja.

Molemmissa kirja-arvioissa käytetty kieli ja niiden keskeinen kritiikki keskittyy näkemuseroihin siitä, mikä lopulta on todellinen ongelma. Jos Dennett pitää todellisena ongelmana uskonnollista uskoa ja sen varjopuolia, hänen kirjansa arvostelleet lehdet ilmoittavat, että todelliset ongelmat ovat fundamentalismi ja tieteisusko, jotka voivat jopa olla sama asia. Molemmissa Dennettiä käsittelevissä arvioinneissa korostuu se, että niin kutsuttu vastapuoli (uusateisti) on käsittänyt uskon jotenkin väärin ja onkin itse jollain tavalla uskovainen.

2.1 Moninaiset kuin maailma

Toimittaja Jyrki Alenius arvosteli Dennettin teoksen *Lumous murtuu* *Helsingin Sanomiin* otsikolla "Entä jos uskonto on selviytymisstrategia?" Alenius aloittaa arvostelunsa kertomalla Dennettistä, että hän on tietoisuuden ongelmaa tutkinut filosofi, joka selittää pyhyiden ilmiötä

⁴⁰ *The Guardian* 25.2.2006, "Beyond belief". Viitattu 23.1.2014.

⁴¹ *The New York Times*, "The God Genome" 16.2.2006. Viitattu 23.1.2014.

evoluutiobiologian keinoin. Aleniuksen mukaan Dennett kiistää, että uskonnollinen kokemus voitaisiin selittää tieteellisesti. Alenius jatkaa sanomalla, että uskontojen vaikutukset maailmassa ovat näkyviä ja valitettavan usein tuhoisia. Tästä syystä uskontoja, niiden syntyä, kehitystä, opinkappaleiden sisältöä ja moraalisuutta, uskontoihin liittyviä rituaaleja ja tapoja nimenomaan pitää tutkia. Jutusta ei käy ilmi, ovatko nämä Dennettin näkemyksiä vai kriitikon tulkintaa.

Dennettin tutkimusten lähtökohta on evoluutioteoria. Koska uskonnollinen ajattelutapa on niinkin yleinen ilmiö kuin on, sillä on Dennettin mukaan täytynyt olla painoarvoa evoluution kannalta. Uskonnolliseen ajattelutapaan taipuvaiset ihmiset ovat tavalla tai toisella pystyneet turvaamaan paremmin lisääntymisensä kuin uskonnollisesti "kylmät" ihmiset.

Se, mitä "uskonnollinen ajattelutapa" pitää sisällään onkin sitten toinen asia: uskon kohteethan ovat moninaiset kuin maailma.⁴²

Alenius kertoo Dennettin lähestymistavasta uskontoon niin, että Dennett ankkuroituu tieteeseen ja evoluutioteoriaan. Alenius ei kuitenkaan arvostelussaan esitä kritiikkiä Dennettin kirjasta eikä hänen ajatuksistaan. Hän ei sano kirjan asiakysymyksistä tai teoksen sujuvuudesta mitään. Sen sijaan hän käytännössä referoi Dennettin ajatuksia läpi arvostelun eikä missään vaiheessa tee kritiikin viimeistä osaa: kuvailun ja tulkinnan jälkeen arvota käsittelemäänsä teosta. Miksi Alenius päästää Dennettin näin vähällä? Myöskään ei ole selvää, mitä Alenius tarkoittaa omalla kommentillaan jossa hän toteaa, että uskon kohteet ovat moninaiset kuin maailma. Vaikuttaisi siltä, että Alenius yrittää kuvata lainausmerkkeihin asettamansa uskonnollisen ajattelutavan niin, että siitä on hankala saada kiinni ja ymmärtää sitä. Ovathan sen kohteet yhtä moninaiset kuin maailma. Uskonnollinen ajattelutapa on siis jotain, jota on niin monta kuin sen harjoittajaa.

Ilmeisesti Alenius haluaa kuvata Dennettin jollain tavalla akateemisena toimijana, jonka kirjassaan esittämät keskustelunavaukset eivät jätä tilaa vastaväitteille. Tämän voi päätellä siitä, ettei Alenius kirjoita arvostelussaan lainkaan kirjan kielestä, muodosta ja toimivuudesta. Dennettin väitteet ovat mitä ilmeisimmin niin vakuuttavia, että hänen kirjastaan ei ole tarpeen puhua itsenäisenä kirjallisena esityksenä.

Alenius jatkaa:

Ateisti Dennett haluaa saada eri uskontojen edustajat hedelmälliseen vuoropuheluun. Kun Dennett puhuu "lumouksen särkemisestä", hän ei niinkään tarkoita kulloisenkin uskonnon opinkappaleiden ruotimista ja alasajoa, vaan tutkimuksen vapautta: uskontojen biologisten ja

⁴² *Helsingin Sanomat* 23.3.2006, "Entä jos uskonto on selviytymisstrategia". Viitattu 2.5.2013.

psykologisten piirteiden tutkiminen ei hänen mukaansa merkitse niiden "pyhyiden" kyseenalaistamista.

Uskonlahkoihin liittymisen olisi Dennettin mielestä tapahduttava täydellisen informaation tilassa: yksilöillä pitäisi olla vapaus valita uskonnoista se, joka tuntuu mieleiseltä ja järkevältä tai hylätä niiden edustama maailma kokonaan. "Väärä mainostaminen on väärää mainostamista", hän tokaisee.⁴³

Kriitikko ei edelleenkään arvioi Dennettin esittämiä väitteitä tai sitä miten vakuuttavasti ne on esitetty. Alenius ainoastaan luettelee asioita, joita pitää Dennettin tutkimusten lähtökohtina. Alenius sanoo, että ateisti Dennett haluaa saada eri uskontojen edustajat hedelmälliseen vuoropuheluun. Myöhemmin Alenius tarkentaa, että hedelmällinen vuoropuhelu tarkoittaa uskontojen biologisten ja psykologisten piirteiden tutkimista, joka ei merkitse uskontojen "pyhyiden" kyseenalaistamista.

Jutun lopussa todetaan:

Olellaisena kysymyksenä Dennett pitää selviämistä uskontojen vastakkainasettelun viime aikoina maailmaan synnyttämistä kriiseistä. Hänen mielestään ratkaisu on yksinkertainen: tietoa ja demokratiaa on lisättävä. Demokraattisessa valtiossa toimivat pappisvallan kiihkomieliset kannattajat ovat vapaamatkustajia, jotka nauttivat järjestelmän eduista mutta jättävät kustannukset muille.⁴⁴

Mihin sävyyn Alenius käsittelee Dennettiä ja hänen näkemyksiään jutussaan? Artikkelin alussa hän mainitsee, että uskonnon vaikutukset maailmassa ovat näkyviä ja valitettavan usein tuhoisia. Näin hän luo pohjan, jolle rakentaa arvostelunsa. Alenius tuo suorasanaisesti ilmi lähtökohdan, mutta ei tarkenna, onko kyseessä Dennettin sanoma vai hänen itsensä tekemä tulkinta. Uskontoja, niiden syntyä, kehitystä, opinkappaleiden sisältöä ja moraalisuutta, uskontoihin liittyviä rituaaleja ja tapoja täytyy tutkia, koska kaikella tällä on näkyviä ja tuhoisia seurauksia.

Tähän Aleniuksen aloitukseen nojaa siis jutun esisopimus eli se, mistä jutussa esitetyn argumentin vaikuttavuus kumpuaa.⁴⁵ Jutun esisopimuksen mukaan uskonnolla on näkyviä ja tuhoisia seurauksia, ja Alenius voi marssittaa Dennettin esiin ratkaisemaan tätä ongelmaa psykologisella ja biologisella tutkimuksella. Toisin sanoen ensin esitetään ongelma (uskonnon tuhoiset vaikutukset), ja sen jälkeen tarjotaan ratkaisu (tutkimus). Alenius puhuu arvostelussaan Lumous murtuu -teoksesta referoivaan sävyyn, eikä paneudu lainkaan siihen, miten ja kuinka vakuuttavasti kirjan väitteet on esitetty. Hän

⁴³ *Helsingin Sanomat* 23.3.2006, "Entä jos uskonto on selviytymisstrategia". Viitattu 29.10.2013.

⁴⁴ Sama.

⁴⁵ Kantola et. al. 1999, 48.

esittelee kirjaa, mutta ei analysoi tai arvota sitä millään tavalla, ja tämä on jossain mielessä paljastavaa: Dennett pääsee kriitikon käsittelyssä hyvin vähällä. Arvostelu muistuttaakin tässä mielessä enemmän kritiikitöntä esittelyä, jossa Alenius ei yritäkään lähestyä arvostelun kohteena olevaa teosta siltä pohjalta, kuinka vakuuttavia siinä esitetyt väitteet ovat.

2.2 Uskonto viimein luonnontieteiden hampaissa – entä aiemmin?

Toimittaja Jussi K. Niemelä arvosteli Lumous murtuu -teoksen *Vapaa Ajattelija* -lehteen otsikolla ”Uskonto viimein luonnontieteiden hampaissa”. Jutun otsikolla Niemelä viestii, että uskonto ei olisi aiemmin ollut luonnontieteiden ”hampaissa”. Niemelä kuvaa arvostelussaan yleisluontoisesti tilannetta, jossa uskonnot ovat toistaiseksi saaneet erivapauksia sekä kuinka niitä on pidetty korkeampina ilmiöinä kuin pelkkää taikauskkoa. Lisäksi hän laskee Dennettin kiistattomaksi ansioksi, että tämä on nimenomaan luonnontieteellisesti suuntautunut ajattelija. Näin Niemelä tuo ilmi, kuinka *Vapaa ajattelija* -lehdessä on hyve, että uskonnosta kirjoittava henkilö on luonnontieteellisesti suuntautunut vaikka Niemelä ei tarkenna, mitä tuo suuntautuminen pitää sisällään.

Tuftsin yliopiston filosofian professorin Daniel C. Dennettin vasta suomeksi ilmestynyt Lumous murtuu, Uskonto luonnonilmiönä on erittäin tärkeä teos monessakin mielessä. Uskonnot ovat toistaiseksi saaneet erivapauden skeptisen asennoitumisen suhteen, pitkälti liiallisen hienotunteisuuden ja saavuttamansa yhteiskunnallisen vallan vuoksi.

Uskontoja on myös pidetty ”korkeampina” ilmiöinä kuin silkkää taikauskkoa, vaikka ne sitä itseään ovatkin. Kuitenkin on selvää, että joukkotuhoaseiden aikakaudella primitiiviseen taikauskoon perustuvien näkemysten aiheuttamat konfliktit voivat johtaa silmittömään tuhoon. Dennettin kirja on siis enemmän kuin tervetullut – se on suorastaan välttämätön.⁴⁶

Niemelä jättää avoimeksi, tarkoittaako hän uskontojen erivapauksista ja yhteiskunnallisesta vallasta puhuessaan Suomen, Ruotsin vai kenties Yhdysvaltojen tilannetta. Missä uskonnot ovat saaneet erivapauden skeptisen asennoitumisen suhteen?

Esimerkiksi Ranskan suuren vallankumouksen aikaan yksinvaltiut, säätyjen erioikeudet ja kirkon auktoriteetti nähtiin vapauden esteiksi. Ranskan katolinen kirkko ei näiltä näkemyksiltä välttynyt. Ensin takavarikoitiin sen omaisuus, sitten se irrotettiin paavin alaisuudesta, ja lopulta koko kristinusko kiellettiin.⁴⁷ Mikä tässä viittaa siihen, että uskonnot ovat esimerkiksi Euroopassa

⁴⁶ *Vapaa Ajattelija* 1/2007, ”Uskonto viimein luonnontieteiden hampaissa”. Viitattu 28.1.2014.

⁴⁷ Ahtiainen et. al. 1998, 115.

”toistaiseksi saaneet erivapauden skeptisen asennoitumisen suhteen”? Niemelä olettaa Vapaa Ajattelijan lukijan siis tietävän, missä tällaista erivapautta on vallinnut, mutta ei ota asiakseen kertoa sitä. Jos hän tarkoittaa sitä, kuinka uskonnollisiin näkemyksiin on perinteisesti suhtauduttu vaikka tiedemaailmassa tai *tieteenteon välineinä*, niin kritiikin kohde tulisi näkyvämmäksi. Nyt jutun esisopimus vaikuttaa olevan, että lukija ilman tarkempaa tietoa olisi selvillä uskontojen erivapauksista.

Lisäksi Niemelän mukaan on selvää, että joukkotuhoukseiden aikakaudella primitiiviseen taikauskoon perustuvien näkemysten aiheuttamat konfliktit voivat johtaa tuhoon. Tästä syystä hän pitää Dennettin kirjaa suorastaan välttämättömänä. Myös tämän kohdan arvostelija jättää avoimeksi. Mitä ovat alkukantaiseen taikauskoon perustuvat näkemykset? Missä tällaista uskontoja on pidetty ”korkeampina” kuin taikauskoa? Niemelä esittää jo juttunsa alussa monta näkemystä uskonnosta ja sen asemasta, mutta ne ovat hyvin yleisluontoisia, eivätkä vaikuta tarkentuvan mihinkään tiettyyn kohteeseen, jossa tuo uskonto olisi läsnä.

Niemelä jatkaa toteamalla, että Dennett tarkastelee nautittavan pisteliäästi tilannetta, jossa uskontojen luonnontieteellistä selittämistä vastustetaan myös luonnontieteiden sisällä. Sitten hän ilmaisee asiasta oman kantansa:

On äärimmäisen outoa, että yliopistolle pesiytynyt ylimielinen relativistiklikki vastustaa henkeen ja vereen minkä tahansa ”korkeamman” ilmiön täsmällistä ja kurinalaista tutkimista. Näin tämä muodikkaaseen ”hermeneuttis-kirjalliseen” traditioon nojaava laho tahtomattaan tai tahtoen tulee liittoutuneeksi teologien, imaamien ja pappien kanssa, jolloin taikauskoon perustuvat valheet ja myytit pysyvät sitkeästi pystyssä. Niitä itse asiassa jatkuvasti vahvistetaan yliopiston sisältä käsin tapahtuvalla nuorison indoktrinaatiolla ja uusiakin huuhaa-teorioita syntyy kuin sieniä sateella.⁴⁸

Keitä yliopistolla kuuluu Niemelän tarkoittamaan ylimieliseen relativistiklikkiin? Mitä oppialaa he edustavat ja kuinka he ovat vastustaneet minkä tahansa ”korkeamman” ilmiön täsmällistä ja kurinalaista tutkimista? Niemelä ei kerro. Hän sanoo, että yliopistolla nojataan muodikkaaseen ”hermeneuttis-kirjalliseen” traditioon, ja että sen kannattajat tahtoen tai tahtomattaan tulevat liittoutuneeksi teologien, imaamien ja pappien kanssa. Näin taikauskoon perustuvat valheet ja myytit pysyvät Niemelän mukaan sitkeästi pystyssä.

⁴⁸ *Vapaa Ajattelija* 1/2007, ”Uskonto viimein luonnontieteiden hampaissa”. Viitattu 29.1.2014.

Katsotaan, kuinka Niemelän tekstiä voisi tulkita. Mitä artikkeli kertoo Vapaa Ajattelija -lehden diskurssijärjestyksestä? Jutussa luodaan vastakkainasettelua, jossa tarkentamatta kritisoidaan jotakin osaa *ilmeisesti* suomalaisten yliopistojen henkilökunnasta. Tämä henkilökunta asettuu poikkiteloin täsmällisen ja kurinalaisen tutkimuksen eteen. Jos Niemelä referoi näissä kohdissa Dennettin näkemyksiä, jotka tämän omin sanoin koskevat ennen muuta amerikkalaista yhteiskuntaa, se ei käy tekstistä suoraan ilmi. Vaikuttaa siltä, että Niemelä ulottaa Dennettin näkemykset koskemaan suomalaista yliopisto- ja tiedemaailmaa. Jutusta nouseva diskurssijärjestys näyttää siis olevan yhtenäinen: yliopisto on ongelmissa, koska osa sen henkilökuntaa, ”ylimielinen relativistiklikki”, vastustaa korkeampien ilmiöiden tutkimista. Tämä diskurssijärjestys on Niemelän tekstissä hyvin vakiintunut, sillä hän viittaa siihen useasti.

Niemelä kiittää moneen otteeseen luonnontieteellisen metodin merkitystä uskontojen tutkimuksessa ja odottaa, että koko tiedeyhteisö ryhtyy Dennettin tutkimusohjelman luonnoksen innoittamana dekonstruoimaan uskontoja:

Syy uskonnollisuuden luonnontieteellisen tutkimisen vastustamiseen on tietenkin se, että biologia on siinä väistämättä avainasemassa. Jostain syystä nimenomaan biologiset selitysmallit ovat humanistis-sosiaalitieteellisesti suuntautuneelle väelle kauhistus. Ehkä Caliban ei vain kestä oman kuvansa näkemistä. [--] Kirjailija ei tietenkään kiellä uskontojen hyviä puolia, vaan päinvastoin korostaa katedraalien, moskeijoiden ja sävellysten kauneutta, joista saamme uskontoa kiittää. Samoin joillekin yksilöille uskonto suo elämän tarkoituksen ja kenties jopa pelastuksen – virus ei siis välttämättä ole aivan niin viheliäinen kuin armoton Dawkins väittää. Kuitenkin on selvää, että vaikka uskonnosta olisi kuinka paljon iloa ja hyötyä, se ei ratkaise niiden sanoman totuutta. Selvää on, että uskonnot ovat myös haitaksi – niin yksilöllisellä kuin yhteiskunnallis-valtiollisella tasolla.

Dennettin teos onkin äärimmäisen hieno tutkimusohjelman luonnos ja toivoa sopii, että hänen ehdotukseensa suhtaudutaan vakavasti ja koko tiedeyhteisö ryhtyy uskontoja innolla dekonstruoimaan. Ideologisen rautaesiripun on näet murruttava siinä missä pilvilinnojen lumouksenkin.⁴⁹

Jutussa Niemelä ikään kuin nyökyttelee Dennettin näkemyksille eikä lähde niitä haastamaan tai kyseenalaistamaan. Teksti on kokonaisuutena suunniteltu siten, että vahvistaa mielikuvien tasolla luonnontieteiden ja ”humanistis-sosiaalitieteiden” välistä, todellista tai kuviteltua, ristiriitaa. Jo otsikointi kertoo kirjoittajansa jopa riemukkaasta suhtautumisesta asiaan: ”Uskonto viimein luonnontieteiden hampaissa”. Onkin huomattava, että tällaista hyvin vahvaa ateistista painotusta

⁴⁹ *Vapaa Ajattelija* 1/2007, ”Uskonto viimein luonnontieteiden hampaissa”. Viitattu 29.1.2014.

voidaan pitää Vapaa Ajattelijat -lehdessä ilmestyneelle arvostelulle ominaisena. Tämä sen takia, että lehden julkaisutietojen mukaan se on yleisölehti kaikille uskonottomuudesta ja ihmisten yhdenvertaisuudesta kiinnostuneille.⁵⁰ Juuri tämä uskonottomuus tai ateistisuus käy ilmi Niemelän käyttämistä sanavalinnoista, joita ovat esimerkiksi primitiivinen taikausko, huuhaa-teoriat ja valheet.

2.3. Pelko uskontojen tuhoutumisesta

Uskontotieteen yliopistonlehtori Ilkka Pyysiäinen käsitteli Lumous murtuu -kirjaa *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä. Pyysiäinen aloittaa arvostelunsa esittelemällä Dennettin aiempaa tuotantoa ja sanoo, että teos käsittelee uskontoa, jota Dennett ei ole aiemmin tutkinut. Dennettin aiempi tuotanto on Pyysiäisen mukaan suunnattu niin sanotulle suurelle yleisölle, mutta niissä kehitellään myös uusia ajatuksia, joihin muut tutkijat viittaavat. Pyysiäinen toteaa, että Lumous murtuu on Dennettin aiempaan tuotantoon nähden entistä selkeämmin pamfletinomainen kannanotto. Teos rakentuu pitkälti uskonnon piirteiden kuvailuun ja selittämiseen esimerkiksi Pascal Boyer'n tutkimusten pohjalta. Pyysiäinen kertoo, että tähän Dennett yhdistää maailmankatsomuksellista pohdintaa uskonnosta.

Hän vaatii, että on aika murtaa tabu, joka kieltää uskonnon tieteellisen tutkimisen yhtenä luonnonilmiönä. Tämä tabu perustuu pelkoon, että tutkimus saattaisi murtaa uskonnon kiehtovan lumon. On siis kaksi toisiinsa kietoutuvaa lumousta tai taikaa (spell): ensimmäinen on se suojakilpi, joka tekee kaikesta uskonnon kriittisestä tarkastelusta pyhäinhäväistyksen, toinen on uskonto itse.⁵¹

Pyysiäinen kuvaa Dennettin aikomuksia artikkelissaan niin, että Dennett vaikuttaa halukkaalta rikkomaan uskonnon tieteellistä tutkimusta koskevan tabun. Pelko palautuu siihen, että uskonnon kiehtova lumo olisi jotenkin murrettavissa luonnontieteellisellä tutkimuksella. Tässä Pyysiäinen ei vielä analysoi tai arvota Dennettin näkemyksiä, vaan pikemminkin esittelee niitä pohjustaakseen aihetta. Pyysiäinen jatkaa kertomalla, että ensimmäistä lumousta ei Dennettin mukaan tule sallia: se on murrettava nyt. Mitä pikemmin uskontoa aletaan tutkia tieteellisesti, sitä nopeammin ihmisten syvimät pelot hellittävät.

Pyysiäinen jatkaa:

⁵⁰ <http://www.vapaa-ajattelijat.fi/liitto/lehti>. Viitattu 31.1.2014.

⁵¹ *Tieteessä tapahtuu* 2/2007, ”Epäilyksen varjo”. Viitattu 6.2.2014.

Toisen taian suhteen Dennettin kanta ei ole yhtä selkeä. Olin äskettäin konferenssissa, jossa Dennett sanoi pyrkineensä murtamaan vain ensimmäisen lumouksen. Teoksensa sivulla 26 Dennett kuitenkin sanoo esimerkiksi toivovansa, että löytyy keino murtaa lumous, joka vetää tuhansia muslimipoikia fanaattisiin koraanikouluihin. Minusta tässä on kuitenkin jo kyse toisen taian murtamisesta. Dennettin mukaan osa uskonnon voimasta voikin olla peräisin ensimmäisestä lumouksesta, joka kieltää uskonnon kriittisen arvioinnin (s. 31). Hän toteaa silti, ettei kukaan tiedä, johtaako ensimmäisen lumouksen särkeminen myös toisen murtumiseen (s. 28). Sen enempää uskovat kuin ateistitkaan eivät tiedä, olisiko maailma parempi paikka, mikäli uskonto voitaisiin poistaa (s. 29).⁵²

Käsittelen ensin hieman tämän Pyysiäisen tekstiosion sisältökysymyksiä ennen kuin analysoin kokonaisuutena Pyysiäisen tekstin sävyä ja puhetapaa. Pyysiäinen kiinnittää huomionsa siihen, että Dennettin tekstin ja sanojen välillä on jokin ristiriita. Hän havainnollistaa tätä ristiriitaa siten, että hän kertoo Dennettin toivovan kuinka tuhannet pikkupojat eivät enää tuntisi lumousta mennä fanaattisiin koraanikouluihin. Kerrataan: Pyysiäinen mainitsee, että on olemassa kaksi lumousta. Ensimmäinen lumous estää uskonnon kriittisen tarkastelun, ja toinen on uskonnon oma lumo. Hän katsoo, että Dennettin toive koraanikouluista ei kuuluisikaan ensimmäiseen lumoukseen, vaan toiseen. Näin sanoessaan Pyysiäinen vihjaa, että uskonnon oma lumo on se tärkeä vaikuttava voima, joka vetää tuhansia muslimipoikia fanaattisiin koraanikouluihin. Eli Pyysiäinen sanoo, että lumous joka estää uskonnon kriittisen tarkastelun *ei* ole se taika, joka lisää koraanikouluihin menijöitä. Ihmisiä ohjaava taika on uskonnossa itsessään.

Pyysiäinen jatkaa kertomalla, että Dennett ei suinkaan ehdota koraanikoulujen hävittämistä, vaan niille täytyy tarjota vaihtoehto, joka vastaa paremmin niissä kävijöiden, myös tyttöjen, tarpeita. Vapaa kilpailu kertoo, mitä ihmiset lopulta valitsevat.

Vaikuttaa kuin Dennett kaikesta huolimatta ajattelisi, että absoluuttisen vapaassa valintatilanteessa kaikki päätyvät luonnostaan samalle kannalle hänen kanssaan. Käytännössä valintoja ei kuitenkaan tehdä täysin puhtaalta pöydältä, eikä Dennettin demokraattisuus saa kaikkien jakamatonta kannatusta.⁵³

Millaisia suhteita ja sosiaalisia identiteettejä Pyysiäisen käyttämä kielenkäyttö rakentaa tekstissä esiintyvien toimijoiden välille?⁵⁴ Pyysiäisen mukaan Dennett olettaa, että absoluuttisen vapaassa valintatilanteessa kaikki päätyvät luonnostaan samalle kannalle Dennettin kanssa. Pyysiäinen tarttuu

⁵² *Tieteessä tapahtuu* 2/2007, ”Epäilyksen varjo”. Viitattu 11.2.2014.

⁵³ Sama.

⁵⁴ Ks. Fairclough 1995, 76.

tähän oletukseen ja sanoo, että käytännössä valintoja ei kuitenkaan tehdä täysin puhtaalta pöydältä. Näin sanoessaan hän moittii Dennettia liiasta itsevarmuudesta asiansa suhteen. Selvyiden vuoksi Pyysiäinen voisi kertoa, *miksi* valinnat eivät hänen mielestään ole käytännössä vapaita ja minkä takia demokraattisuus ei saa kaikkien jakamatonta kannatusta. Pyysiäinen luo kielenkäytöllään Dennettistä kuvan itsevarmana toimijana, joka ilman muuta olettaa, että kaikki kääntyisivät hänen kannalleen jos olosuhteet sen sallisivat.

Seuraavaksi Pyysiäinen kertoo Dennettin ”amerikkakeskeisyydestä”. Vaikka Dennett myöntää tavoittelevansa niin laaja uskovien yleisöä kuin mahdollista, hän on tarkoituksella keskittynyt Yhdysvaltoihin ja kristinuskoon, juutalaisuuteen ja islamiin. Tämä sen takia, että Dennet ei omien sanojensa mukaan ”yksinkertaisesti tiedä muista uskonnoista niin paljon”. Tähän Pyysiäinen tarttuu seuraavasti:

Ilmeisesti tästä seuraa Dennettin hieman kummastusta herättävä tapa antaa ymmärtää, että uskonnon tieteellinen tutkimus alkaa vasta hänen kirjansa myötä, että uskonnosta ei ole aiemmin keskusteltu kriittisesti ja että uskontoa ei varsinkaan ole tutkittu luonnontieteellisesti. Aiemmin tehdyssä työssä on ollut kohteliaisuudesta johtuva ’onneton hahmo’ (s.43). Vähänkään asioista perillä oleva eurooppalainen tutkija näkee heti, että kaikki kolme väitettä ovat melkoisen liioiteltuja. Jopa Yhdysvalloissa on viime aikoina harrastettu uskonnon luonnontieteellistä tutkimusta, ja juuri tähän tutkimukseen Dennetkin kirjansa perustaa.⁵⁵

Pyysiäinen kritisoi taas Dennettia siitä, että tämä ikään kuin olettaa teokselleen ansioita, joita sille ei Pyysiäisen mielestä kuulu. Hän asettaa itsensä vaatimattomasti asioista perillä olevaksi tutkijaksi, joka näkee heti, että Dennettin väitteet uskonnon tutkimuksesta ovat melkoisen liioiteltuja. Voisi olla paikallaan, että Pyysiäinen raottaisi edes muutamalla esimerkillä sitä, miten eurooppalaisessa tiedemaailmassa on tutkittu uskontoa luonnontieteellisesti. Tietenkin on mahdollista, että Tieteessä tapahtuu -lehden lukijat ovat jollain tavalla oletusarvoisesti perillä uskonnon luonnontieteellisen tutkimuksen historiasta. Pyysiäinen siis viime kädessä arvostelee Dennettiä siitä, että tämä ei erikseen mainitse tai ole sisällyttänyt teokseensa eurooppalaista näkökulmaa eli uusimman tutkimuksen näkökulmaa. Näin Pyysiäinen korostaa arvostelijana identiteettiään asiantuntijana suhteessa Dennettiin ja luo näin heidän välilleen tieteellistä kiistaa.⁵⁶

⁵⁵ *Tieteessä tapahtuu* 2/2007, ”Epäilyksen varjo”. Viitattu 18.2.2014.

⁵⁶ Ks. Fairclough 1995, 76.

Pyysiäinen jatkaa totemalla, että Dennettin kirja rinnastuu osin biologi Richard Dawkinsin *God delusion* -teokseen (Pyysiäinen käyttää *Jumalhoure*-nimitystä, sillä kyseinen teos ei ollut tuolloin vielä ilmestynyt suomennettuna). Hänen mielestään Dawkinsin kirja on puhdas pamfletti, jossa ei yritetä perustella väitteitä tutkimuksella. Tässä Pyysiäinen näkee eron Dawkinsin ja Dennettin välillä, sillä Dennett nimenomaan pyrkii arvioimaan tutkimuksen pohjalta, kuinka uskonto toimii. Uskonnon tutkimuksen oikeutusta Dennett perustelee Pyysiäisen mukaan sillä, että tutkimuksella on jo saavutettu merkittäviä tuloksia.

Artikkeli jatkuu niin, että Pyysiäinen esittelee Dennettin tapaa tarkastella uskontoa evolutiivisesti. Tämä tarkoittaa sitä, että kulttuuri ymmärretään samanlaisena ”dynaamisena prosessina” kuin biologinen luonto. Kulttuuri rakentuu Pyysiäisen kuvauksen mukaan meemeistä geenien sijaan, mutta meemit muuntuvat ja valikoituvat perinteenvälitykseen olennaisesti biologisen evoluution kaltaisessa prosessissa. Pyysiäinen kertoo, että hän ei näe tällaista uskonnon evolutiivista tarkastelua mitenkään ongelmallisena.

Uskonto on tutkittavissa oleva luonnonilmiö. Dennettin kirja on herättänyt jyrkkää kritiikkiä kenties siksi, että siinä yhdistyvät uskonnon tutkimus ja ideologinen ohjelma. Monet, jotka hyväksyvät uskonnon kriittisen tutkimuksen kokevat vieraaksi sen, että tällainen tutkimus pitäisi valjastaa uskonnon tuhoamisen palvelukseen (oli tämä sitten viime kädessä Dennettin pyrkimys tai ei). Joillekin taas on kyse siitä, että vaikka uskonnon tutkimuksessa kaikki on sallittua, niin tällä ei tarvitse olla mitään seurauksia uskonnon harjoittamiselle. Uskommehan me pöytiin ja tuoleihinkin vaikka niitä ei kvanttifysiikan näkökulmasta ole olemassa. Kolmannet taas ovat vain huolissaan siitä, että uskonnon tutkiminen vaikeutuu, mikäli sen harjoittajien keskuuteen leviää käsitys, että tutkimuksella on uskonnonvastainen päämäärä.⁵⁷

Pyysiäinen pyrkii tällä kappaleella tiivistämään ja ennakoimaan ainakin tiedeyhteisön mahdollisia reaktioita Dennettin teokseen. Kolmijakoinen suhtautuminen voi toimia suuntaviivana tutkijoiden reaktioille, mutta on tuskin aukoton tai edes sellaiseksi tarkoitettu. Tämä näkyy jo Pyysiäisen käyttämissä subjekteissa, jotka ovat ”monet”, ”joillekin” ja ”kolmannet”. Kun tekijöitä ei ole nimetty tai rajattu mitenkään, Pyysiäisen on helppo esittää arvelujaan näiden toimijoiden mahdollisista reaktioista. Hän rakentaa tekstissään sosiaalista todellisuutta,⁵⁸ jossa tiedeyhteisö suhtautuu Dennettin *Lumous murtuu* -teokseen kolmijakoisella tavalla.

⁵⁷ *Tieteessä tapahtuu* 2/2007, ”Epäilyksen varjo”. Viitattu 26.2.2014.

⁵⁸ Ks. Jokinen et.al. 1999, 40–41.

Katsotaan seuraavaksi hieman tarkemmin, mitä sosiaalinen todellisuus tässä yhteydessä oikein tarkoittaa. Pyysiäinen ensinnäkin toteaa ikään kuin myönnytykseksi Dennettille, että hän ei näe Dennettin harjoittamaa uskonnon evolutiivista tarkastelua ongelmallisena. Ongelma on Pyysiäisen mukaan se, kuinka Dennettin kirjassa yhdistyvät uskonnon tutkimus ja ideologinen ohjelma. Jää avaamatta, mikä tuo ideologinen ohjelma on, paitsi jos Pyysiäinen viittaa jo käsittelemänsä kirjan nimessä esiintyvään uskonnon lumouksen murtamiseen.

Pyysiäinen kertoo ensin, että ”monet” hyväksyvät uskonnon kriittisen tutkimuksen, mutta vierastavat ajatusta tällaisen tutkimuksen valjastamisesta uskonnon tuhoamisen palvelukseen. Hän ei väitä, että uskonnon tuhoaminen olisi viime kädessä Dennettin pyrkimys, mutta ilmeisesti Dennettin pyrkimyksillä ei ole tässä asiassa merkitystä. Pyysiäinen ilmaisee ”monien” suulla pelon siitä, että kriittistä uskonnon tutkimista voidaan joko käyttää jollain tavalla väärin, tai sitten se voidaan jopa valjastaa uskonnon tuhoamiseen. Missä muualla tiedeyhteisössä arastellaan jonkin ilmiön kriittistä tutkimusta sillä verukkeella, että kyseinen tutkimus valjastettaisiin sitä koskevan ilmiön tuhoamiseen? Jos esimerkiksi tutkittaisiin empatiaa eli myötäelämisen taitoa psykologisena ilmiönä ja kysyttäisiin, mitä on empatia, missä se näkyy ja mitkä mekanismit ihmismieleessä vaikuttavat empatian kokemukseen, olisiko tällainen tutkimus valjastamista ihmisten kokeman empatian tuhoamiseen? Pyysiäinen sanoo epäsuorasti, että uskonnon kriittinen tutkiminen voi johtaa uskonnolle epäedulliseen lopputulokseen (lumous murtuu?), ja tätä vierastetaan.

Toiseksi Pyysiäinen mainitsee, että ”joillekin” on kyse siitä, että vaikka uskonnon tutkimuksessa kaikki on sallittua, niin tällä ei tarvitse olla mitään seurauksia uskonnon harjoittamiselle. Mistä tämä kertoo? Pyysiäinen kuvaa tilanteen, jossa *uskonnon harjoittaminen ei ole kiinni siitä, mitä uskontoon liittyvässä tutkimuksessa selviää*. Myös tämä on Pyysiäisen arvelua siitä, miten tiedeyhteisö mahdollisesti asennoituu Dennettin kirjan väittämiin tai ehdotuksiin. Vaikka uskonnon tutkimuksesta selviäisi mitä, tämän ei tarvitse liittyä uskonnon harjoittamiseen. Pyysiäinen vertaa tilannetta kvanttifysiikan näkemykseen tuoleista ja pöydistä: niitä ei ole olemassa, mutta voi niihin silti uskoa.

Kolmanneksi Pyysiäinen sanoo, että kolmanteen ryhmään kuuluvat luulevat uskonnon tutkimisen vaikeutuvan, jos sen harjoittajien keskuuteen leviää käsitys, että tutkimuksella on uskonnonvastainen päämäärä. Pyysiäinen ei tässä kerro, mikä tuo uskonnonvastainen päämäärä on. Onko se uskonnon tutkimista yhtenä luonnonilmiönä vai jotakin muuta? Uskonnonvastaisuuden kannatettavuus tai vastustettavuus luultavasti riippuu siitä, mitä oikein tarkoitetaan, kun puhutaan uskonnosta tai sen vastaisuudesta. Ketkä näkevät tietynlaisen tutkimuksen uskonnonvastaisena? Selkeämmin Pyysiäisen ilmaiseman näkemyksen voi sanoa seuraavasti: uskonnon tutkimisen pelätään vaikeutuvan, jos uskonto itsessään arvotetaan kielteisesti eli niin, että tutkimuksen tasolla täytyy

toimia aktiivisesti sitä vastaan. Pyysiäinen maalaa näin erilaisten uhkakuvien ja ennakointien kautta tiedeyhteisön kolmijakoisen suhtautumisen Lumous murtuu -teokseen.

Pyysiäinen lopettaa artikkelinsa toteamalla, että hän ymmärtää nämä esimerkkinä esittämänsä huolet, mutta filosofin tilanne on erilainen kuin empiiristä tutkimusta tekevän. Filosofit ottavat kantaa ajankohtaisiin asioihin ja elämän suuriin kysymyksiin, mutta kun Dennett tekee juuri sitä, häntä moititaan tahdittomuudesta ja epätieteellisyydestä.

Osa kritiikistä olisi kenties ollut vältettävissä, mikäli Dennett olisi hiukan pyöristänyt ilmaisujaan ja avartanut näkökulmaansa myös Yhdysvaltain ulkopuolelle. Teos on ehdottomasti mielenkiintoista luettavaa ja samalla helppolukuinen joskin puutteellinen johdanto kognitiivis-evolutiiviseen uskonnontutkimukseen. Dennettin kannatettava ydinviesti on mielestäni se, että meidän on aina syytä kysyä, miksi jotakin on a priori suljettu kaiken pohdinnan ulkopuolelle. ”Uskonto” on ehkä kuitenkin liian kapea termi kuvaamaan näiden asioiden kirjoa.⁵⁹

Tekstin varsinainen pää-argumentti on lopussa: aina saa kysyä, miksi jotain ei saa kysyä. Kuitenkin on liian kapeaa sanoa, että ”uskonto” kuvaisi asioiden kirjoa riittävästi. Ehkä Pyysiäinen olisi vaatinut Dennettiltä laajempaa uskonnon määrittelyä pitääkseen tämän argumentointia riittävänä murtamaan uskonnon lumouksen.

Tommi Kakko, englantilaisen filologian apurahatutkija, arvosteli Lumous murtuu -teoksen *Niin & näin* -lehteen otsikolla ”Yhdentekevästä jumalista”. Samassa artikkelissa Kakko käy läpi myös Kimmo Ketolan, Ilkka Pyysiäisen ja Tom Sjöblomin toimittaman kirjan *Uskonto ja ihmismieli – johdatus kognitiiviseen uskontotieteeseen* (2008). Kirjojen käsittely on tekstissä selvästi erotettu, ja käsittelen tutkimustehtäväni mukaisesti ainoastaan Dennettin teosta.

Kakko käyttää tekstistään huomattavan osan eli yhden kokonaisen kappaleen aiheen taustoittamiseen ja jutun esisopimuksen luomiseen. Hän kertoo, kuinka Dennettin kirja on kirjoitettu ensisijassa suurelle amerikkalaisyleisölle, jota yhdistää uskonnollisuus. Kirjan viesti voi vaikuttaa omituiselta ei-amerikkalaisille, jotka eivät ole herkistyneet evoluutioteorian ja kreationismin taustalla vaikuttaville poliittisille voimille. Samalla Kakko sanoo, että Dennett kokoaa yhteen vahvasti polarisoituneen amerikkalaisen uskonnollisen maiseman rationaalisen leirin tekijöitä.

⁵⁹ *Tieteessä tapahtuu* 2/2007, ”Epäilyksen varjo”. Viitattu 11.3.2014.

Hän antaa selkeän muodon tieteelliselle lähestymistavalle debatissa, joka Atlantin takaa voi ajoittain näyttää jopa koomiselta. Kysymyksessä on kuitenkin laajempi globaali ilmiö. Analyyttistä ajattelua levittämään suunnitellusta teoksesta paistaa läpi huoli siitä, että rationaalinen asenne uskontoihin on pahasti alakynnessä.⁶⁰

Kakko tekee arvostelussaan Dennettistä sellaisen tieteentekijän, joka edustaa selkeää muotoa tieteellisessä lähestymistavassa, joka eurooppalaisesta näkökulmasta voi näyttää ajoittain koomiselta.. Dennettin kirjasta paistaa Kakon mukaan huoli, kuinka rationaalinen asenne uskontoihin on pahasti alakynnessä.. Tätä vastaan Dennett on laatinut Kakon mukaan ”analyyttistä ajattelua levittämään suunnitellun” teoksen. Kakko nimeää artikkelissaan Atlantin takaisiksi vastapuoliksi evoluutioteorian ja kreationismin sekä niiden taustalla vaikuttavat poliittiset voimat, joille täällä Euroopassa ei olla vielä (artikkelin kirjoittamisaikaan vuonna 2008) herkistytty.

Miten Kakko jatkossa esittelee Dennettin kirjan sisältöä? Seuraavassa kappaleessa hän kertoo, kuinka Lumous murtuu -teos jakautuu kolmeen osaan sekä mikä on niiden sisältö. Hän ei varsinaisesti esittelyn lisäksi analysoi saati arvota Dennettin väitteitä kuten voisi olettaa, että ammattifilosofoille sekä laajemmalle yleisölle suunnatussa lehdessä olisi tapana. Sen sijaan on kiinnostavaa, mitä hän on sisällyttänyt arvosteluun kirjasta ja mitä jättänyt pois. Ja mitä tämä kertoo *Niin & näin* -lehden diskurssijärjestyksestä⁶¹ eli siitä, mikä on aihetta käsittelevien puhetapojen järjestys. Tärkeimpänä seikkana Kakko esittää Dennettin amerikkakeskeisyyden. Amerikan tilanteesta puhuminen on ilmeisesti jotain, jossa Dennett Kakon mielessä menettää mahdollisuuden käsitellä muiden maiden tilannetta.

Kakko on sisällyttänyt juttuunsa pääpiirteissään seuraavat asiat, joita hän esittelee:

Teos on jaettu kolmeen osaan. Ensimmäisessä Dennett selittää ”lumouksen” ja hakee keinoja sen murtamiseen. [--] Toinen osa pyrkii luomaan pohjan uskontojen evoluutiolle ja pohtimaan, kuinka nykyiset suuret uskontokunnat kehittyivät primitiivisistä uskonnoista. [--] Kolmannessa osassa Dennett hahmottelee, millaista tulevaisuuden poikkitieteellisen uskonnontutkimuksen tulisi olla.⁶²

Kakko kertoo tiivistetysti Dennettin lähtökohdat ja esittelee niitä vielä tarkemmin, mutta ei analysoi tai arvota niitä mitenkään. Miten analyysi sitten voisi näkyä lehtijutun puitteissa? Esimerkiksi niin,

⁶⁰ *Niin & näin* 4/2008, ”Yhdentekevästä jumalista”. Viitattu 12.3.2014.

⁶¹ Fairclough 1995, 86–92.

⁶² *Niin & näin* 4/2008, ”Yhdentekevästä jumalista”. Viitattu 13.3.2014.

että Kakko kirjoittaisi auki pohdintansa siitä, onko Dennettin kysymyksenasettelu ylipäätään järkevä ja perusteltu. Onko vaikka järkevää ja perusteltua pohjata keskustelu evoluutioteoriaan? Tämä on jutun diskurssijärjestyksen kannalta merkittävää, sillä mikäli tällaista analyysia ei tehdä edes pintapuolisesti, päädytään toistamaan arvosteltavan teoksen väittämät sellaisenaan ilman, että ne suhteutettaisiin johonkin laajempaan merkityksenantoon. Voidaan katsoa, että juuri tällaiset teemat olisivat filosofisen aikakauslehden ominta aluetta.

Jutun näkyvin ominaisuus sen laajimmassa kappaleessa on, kuinka vähällä arvostelija Dennettin päästää, vaikka hän johdannossa kertoo Atlantin takaisesta debatista, joka näyttää jopa koomiselta. Ainakaan Dennettin lähtökohtia kuvatessaan Kakko ei välitä minkäänlaista komiikkaa. Puhetapa on pikemminkin kuivan toteava, eikä diskurssijärjestykseen näytä kuuluvan se, että jutun pääpaino olisi aiheen *asiakysymysten käsittelyssä*, vaan *debatin vastapuolien esittelyssä*.

Myöhemmin Kakko toteaa, että Dennettin kirjassa on ilmeisiä puutteita sillä hänen vaatimaansa uskonnontutkimusta tehdään koko ajan ja alalla on Kakon mukaan värikäs historia. Näin ollen, Kakko väittää, Dennettin kutsu tieteilijöiden yhteiseen voimanponnistukseen vaikuttaa ontolta.

Dennettin kirja esittäytyy apuvälineenä, jonka voi surutta hukata, kun sen tavoite on saavutettu ja sen teoriat on korvattu paremmilla. Jos kirja olisi osoitettu tiedeyhteisölle, Dennett vaikuttaisi olevan pahasti myöhässä talkoista. Kirjan perimmäinen tarkoitus löytynee toisaalta: se on näkyvän intellektuellin julkista debattia varten suunnittelema locus communis -kokoelma, kasa keinoja, joilla lukija löytää itsensä uskonnollisesti valveutuneiden amatöörimetafyysikkojen argumenttien ja vasta-argumenttien keskeltä. Nämä väittelyä varten teroitettut aseet Dennett kuitenkin tarjoaa ensin vastapuolelle, uskonnon puolustajille sekä sen tieteellisen tutkimuksen ja kritiikin vastustajille. Hän luo areenan itselleen ja muille ateisteille, mutta itse argumentti ja sen esittämisessä käytetty retoriikka ovat tarkoitettu yhteiseen käyttöön ja konsensuksen hakemiseen. Tämä areena vain on niin selkeästi Yhdysvalloissa, että jää epäselväksi, kuka tai ketkä ovat Kimmo Pietiläisen suomennoksen kohdeyleisö.⁶³

Kakko ei nosta esille Dennettin ateismia eikä ota siihen kantaa. Eräs keino tuottaa uskottavuutta ja lisätä tekstin todenmukaisuutta tuottavaa vaikutelmaa on käyttää faktuaalistamisstrategiaa, jossa vedotaan asiantuntijoihin tai asiantuntijuuteen.⁶⁴ Lisäksi voidaan vedota ihan vain vaihtoehdottomuuteen. Tommi Kakko viittaa tiedeyhteisön asiantuntijuuteen

⁶³ Niin & näin 4/2008, ”Yhdentekevästä jumalista”. Viitattu 14.3.2014.

⁶⁴ Kantola et.al. 1999, 111.

uskonnontutkimuksessa sillä tavalla, että Dennett vaikuttaa olevan kirjoineen ”pahasti myöhässä talkoista”. Kakko ei kuvaa Lumous murtuu -kirjaa tiedeyhteisölle suunnatuksi, vakavasti otettavaksi teokseksi. Se on sen sijaan kasa keinoja, joilla päädytään ”uskonnollisesti valveutuneiden amatöörimetafyysikkojen argumenttien” keskelle. Eniten Kakkoa vaikuttaa harmittavan Dennettin kirjan areena, joka on hänen makuunsa aivan liian selkeästi Yhdysvalloissa. Jutusta käy ilmi, hieman samaan tapaan kuin Ilkka Pyysiäisen artikkelissa, että Dennettin olisi pitänyt ottaa eurooppalainen uskonnontutkimus huomioon ja olla keskittymättä niin vahvasti kotimaansa uskonnolliseen tilanteeseen. Kakko menee jopa niin pitkälle, että lopettaa artikkelinsa ikään kuin kysymällä, ketkä muka olisivat kiinnostuneita Yhdysvaltojen uskonnollisen debatin areenasta. Vaikuttaa lopulta siltä, että Kakon ankarin kritiikki ei kohdistu Dennettin väitteisiin tai hänen kirjansa päämääriin vaan siihen, että Dennett keskittyy arvioissaan Kakon makuun liiaksi Yhdysvaltoihin.

Pekka Wahlstedt arvosteli Dennettin kirjan suomennetun version *Helsingin Sanomiin* otsikolla ”Darwinin opein uskontojen kimppuun”. Juttu on lyhyt ja napakka ja siinä otetaan selkeästi kantaa kirjan väitteisiin. Artikkelin on selkeästi paitsi arvostelu, myös osa uskonnontutkimusta koskevaa keskustelua. Wahlstedt aloittaa arvostelunsa seuraavalla alustuksella:

Tiede ja uskonto ovat käyneet kamppailua vuosisatoja. Pitkään uskonto oli hallitseva osapuoli, joka koetti jarruttaa tieteen edistymistä. 1700-luvulta lähtien se on joutunut perääntymään tieteen löytämien tosiasioiden ja keksintöjen tieltä. Monet ovat jo julistaneet Jumalan kuolleeksi. Uskonnot ovat kuitenkin viime vuosikymmeninä kokeneet uuden renessanssin erityisesti Yhdysvalloissa. Monet ovat alkaneet suhtautua kielteisesti tieteeseen ja ateismiin. Se taas on herättänyt tiedemiehet ja filosofit uudelleen arvostelemaan uskontoja.⁶⁵

”Kamppailu”, ”hallitseva”, ”perääntyminen” ja ”arvostelu” ovat jutun ensimmäisen kappaleen konfliktiin viittaavia avainsanoja, joilla Wahlstedt luo lukijalle kuvan käsittelemästään asiasta ja pohjaa jutun esisopimuksen eli sen mistä hänen argumenttinsa vaikuttavuus kumpuaa. Tiede ja uskonto ovat Wahlstedtin mukaan käyneet keskinäistä kamppailua vuosisatoja: pitkään uskonto hallitsi ja yritti samalla jarruttaa tieteen edistymistä. Uskonto on joutunut 1700-luvulta lähtien ”perääntymään tieteen löytämien tosiasioiden ja keksintöjen tieltä”. Kaiken lisäksi ”monet” ovat jo julistaneet Jumalan kuolleeksi.

Wahlstedt viittaa luultavasti saksalaisen filosofi Friedrich Nietzschen *Iloinen tie* -teoksesta tuttuun lausahdukseen *Gott ist tot* eli Jumala on kuollut. Nietzschen kirja on julkaistu ensimmäisen kerran

⁶⁵ *Helsingin Sanomat* 15.5.2007, ”Darwinin opein uskontojen kimppuun”. Viitattu 17.3.2014.

vuonna 1882 eli aivan uudesta ajatuksesta ei ole kysymys. Sitten Wahlstedt siirtyy ”viime vuosikymmeneen”, jolloin uskonnot ikään kuin Nietzschen toteamuksen jälkeen ovat kokeneet erityisesti Yhdysvalloissa uuden renessanssin. Olettavasti Wahlstedt tarkoittaa uskontojen renessanssilla yleisesti ottaen elpymistä eikä tarkalleen antiikin kulttuuria ihailevaa sivistysliikettä. Tiede ja ateismi ovat ”monien” kielteisen suhtautumisen kohteena, joka puolestaan on herättänyt tiedemiehet ja filosofit arvostelemaan uskontoja uudemman kerran. Wahlstedt jatkaa kertomalla, että Daniel Dennett haluaa tarkastella uskontoa yhtenä luonnonilmiönä muiden joukossa ja parhaiten tämä käy Charles Darwinin evoluutioteorian avulla.

Dennett ei oleta mitään automaattisesti todeksi ja lukkoonlyödyksi, ei edes Jumalan olemassaoloa. Hän ei esitä mitään varmoja todisteita uskontoja vastaan, vaan haluaa vain hahmotella alustavia oletuksia. Hän haastaa uskontojen kannattajat avoimesti ja ennakkoluulottomasti keskustelemaan.

Dennett kuitenkin olettaa kyselemättä, että juuri Darwinin evoluutioteoria on sopivin viitekehys uskontojen arvioimiselle. Hänestä myös uskonto väistämättä seuraa sokean luonnonvalinnan vaatimuksia.

Tosin uskonto ei leviä geenien välityksellä. Se takaa jatkuvuutensa kulttuuristen meemien avulla, jotka siirtyvät kasvatuksessa. Kutsutaanhan Jumalaa usein Isäksi.⁶⁶

Wahlstedt pitää kaikesta päätellen hyvänä, että Dennett ei automaattisesti oleta mitään todeksi ja lukkoonlyödyksi, ei edes Jumalan olemassaoloa. Dennett ei myöskään esitä mitään varmoja todisteita uskontoja vastaan, vaan haastaa uskontojen kannattajat keskustelemaan. Tähän asti arvostelija vaikuttaa myötämieliseltä. Sitten Wahlstedt tekee tekstissään sitä, mitä kriitikon voi olettaa tekevän: jos kirja esittää jotakin itsestäänselvyytenä, niin sitä täytyy avata ja kyseenalaistaa. Erityisesti Wahlstedt tarttuu evoluutioteoriaan sopivimpana uskontojen arvioinnin viitekehyyksenä. Hän ei kerro sanooko Dennett todella kirjassaan, että uskonto väistämättä seuraa sokean luonnonvalinnan seurauksia. Mitä ”sokea luonnonvalinta” edes on? Tekeekö luonto jotakin sokeita valintoja? Kun Wahlstedt pyrkii avaamaan ja kyseenalaistamaan tätä asiaa, hän nostaa sanavalinnoillaan enemmän kysymyksiä kuin mihin hän kykenee arvostelun puitteissa vastaamaan. Myös seuraava kohta jää epäselväksi: jos uskonto leviää kulttuuristen meemien avulla, jotka siirtyvät kasvatuksessa, niin mitä Wahlstedt oikein hakee ”Kutsutaanhan Jumalaa usein Isäksi” -virkkeellään? Sanooko hän, että jumala on isä koska häntä kutsutaan sellaiseksi? Vai että ilman isää uskonto ei siirry kasvatuksessa?

⁶⁶ *Helsingin Sanomat* 15.5.2007, ”Darwinin opein uskontojen kimppuun”. Viitattu 18.3.2014.

Wahlstedt kirjoittaa pari kappaletta siitä, miksi ihmiset ovat alkaneet harjoittaa uskontoja ja siirtyä sitten tärkeimpään vastaväitteeseensä eli siihen, että darwinismi ei ymmärrä pyyteetöntä eettistä toimintaa, kuten Buddhan tai Jeesuksen opetuksia:

Dennett arvostelee usein esitettyä väitettä, jonka mukaan humanistiset ja luonnontieteet elävät eri maailmoissa, joista kumpaakaan ei tule palauttaa toiseen. Hän ehdottaa yhteistyötä – mikä hänen kirjassaan sujuu luonnontieteen ehdoilla.

Dennett pitää evoluutioteoriaa kaiken perustana ja on vaarassa langeta samantapaiseen dogmatismiin kuin uskonnotkin.

On syytä epäillä, onko evoluutioteoria paras väline uskonnon tutkimiseen.

Evoluutioteorian mukaan kaikki ilmiöt ja käyttäytyminen tähtäävät hengissä pysymiseen ja lisääntymiseen olemassaolon taistelussa. Dennett toistaa monesti, että "kuka hyöttyy?" on myös uskontojen tutkimuksen peruskysymys.

Miten darwinismi voi ymmärtää Buddhaa tai Jeesusta, jotka korostivat pyyteetöntä eettistä toimintaa toisten hyväksi. Darwinismille tämä on lähtökohtaisesti absurdia.⁶⁷

Artikkelin tätä osiota tarkastellessa on syytä kysyä, mihin laajempaan sosiaalikulttuuriseen yhteyteen⁶⁸ Wahlstedtin teksti kuuluu. Mitkä ovat tekstin yhteiskunnalliset ehdot ja millaisia vaikutuksia tekstillä todennäköisesti on? Nämä ovat perusteltuja kysymyksiä, sillä Wahlstedtin arvostelua voi sen kannanottojen takia lukea osana uskonnontutkimusta koskevaa keskustelua. Jutun laajempi sosiaalikulttuurinen yhteys on humanistisen ja luonnontieteen välinen, todellinen tai kuviteltu, ristiriita, joka ilmenee dogmatismien eli jonkin opin jyrkkämielisen kannattamisen välttelyä. Mitä tämä tarkoittaa? Wahlstedt esimerkiksi kritisoi Dennettiä siitä, että tämä ”pitää evoluutioteoriaa kaiken perustana ja on vaarassa langeta samantapaiseen dogmatismiin kuin uskonnotkin”. Näin sanoessaan Wahlstedt myöntää, että on olemassa tuomittavaa dogmatismia ja sitä löytyy niin uskonnoista kuin ainakin Dennettin tapauksessa tiedemaailmasta. Tässä yhteydessä dogmatismia on siis pitää evoluutioteoriaa kaiken perustana ja se on mitä ilmeisimmin samanlainen erhe, mihin uskonnot voivat syyllistyä pitäessään jotakin yliluonnollista kaiken perustana. Tekstillä on todennäköisesti sellainen vaikutus, että lukija muistaa otsikosta ”Darwinin opein uskontojen kimppuun” ainakin sen, että joku käyttää Darwin-nimisen ihmisen oppeja käydäkseen uskontojen kimppuun.

Jos Wahlstedt pyrkii osoittamaan, että evoluutioteoria ei ole paras väline uskonnon tutkimiseen, siihen on varmasti parempiakin tapoja kuin tyytyä sanomaan, että darwinismi ei ymmärrä

⁶⁷ *Helsingin Sanomat* 15.5.2007, ”Darwinin opein uskontojen kimppuun”. Viitattu 18.3.2014.

⁶⁸ Ks. Fairclough 1995, 50–51.

pyyteetöntä eettistä toimintaa. Eikö ymmärrä? Millä perusteella? Wahlstedt pääsee sanomaan maan suurimman päivälehdessä sivuilla, että ”on syytä epäillä” onko evoluutiosta uskonnon tutkimisen työkaluksi, mutta perustelu jää yhteen virkkeeseen.

Wahlstedt lopettaa arvostelunsa seuraavasti:

Sen sijaan pinnalliseen ja tekopyhään uskonnollisuuteen darwinismi puree. Dennetin kritiikki kohdistuu etenkin amerikkalaisiin, joille uskonto on usein eräänlaista metafysisistä liiketoimintaa. *Lumous murtuu* keskittyy liikaa islamin ja kristinuskon pinnallisimpiin ja naivimpiin muotoihin. Filosofina Dennetin toivoisi tarkastelevan myös syvällisiä ja laajoja näkemyksiä uskonnollisuudesta.⁶⁹

Eli darwinismi ei Wahlstedtin mukaan pure syvälliseen ja aidosti pyhään uskonnollisuuteen. Vielä kun Wahlstedt kertoisi, minkälaisista on tuo syvälinen ja aidosti pyhä uskonnollisuus. Millä tavalla *Lumous murtuu* keskittyy liikaa islamin ja kristinuskon pinnallisimpiin ja naivimpiin muotoihin? Juttua analysoidessa yksi tärkeä kysymys on, kuinka teksti on suunniteltu, miksi se on siten suunniteltu ja kuinka se olisi voitu suunnitella toisin?⁷⁰ Wahlstedtin juttu on suunniteltu niin, että siitä välittyy kuva Daniel Dennetin kirjasta vihaisena darwinismin marssina uskontoja vastaan. Wahlstedt vahvistaa tätä kuvaa toteamalla, että evoluutioteoria ei mahdollisesti ole paras väline uskonnon tutkimiseen. Hän ei väitettään sen syvemmin avaa, mutta se luultavasti liittyy kuka hyötyy -kysymykseen. Pyyteetöntä eettistä toimintaa, sellaista josta Buddha ja Jeesus puhuivat, ei Wahlstedtin mielestä ilmeisesti voi ymmärtää, jos ikään kuin darwinismin hengessä kysyy, kuka hyötyy. Sillä kysymyksellä ei ole paikkaa keskustelussa. Jutun olisi voinut suunnitella toisin sillä tavalla, että siinä olisi toteamisen lisäksi myös perusteltu asioita. Esimerkiksi kohta, jossa puhutaan liiallisesti keskittymisestä islamin ja kristinuskon pinnallisimpiin muotoihin avautuisi jos Wahlstedt kertoisi, miten niihin keskitytään sopivasti. Jos Dennett tarkastelisi Wahlstedtin toiveen mukaan myös ”syvällisiä ja laajoja näkemyksiä uskonnollisuudesta”, niin mitään ongelmaa tuskin syntyisi. Miksi kamppailla jotain sellaista vastaan, mistä ei koidu ongelmia?

⁶⁹ *Helsingin Sanomat* 15.5.2007, ”Darwinin opein uskontojen kimppuun”. Viitattu 18.3.2014.

⁷⁰ Fairclough 1995, 264–269.

4. Jumalharha

*Richard Dawkins (s.1941) on brittiläinen evoluutiobiologi ja eläintieteilijä, joka on varsin tunnettu ympäri maailman evoluutioteoriaa kansantajuisesti esittelevistä kirjoistaan ja televisio-ohjelmistaan. Dawkins nousi kuuluisuuteen vuonna 1976 ilmestyneellä teoksellaan *The Selfish Gene* (suom. *Geenin itsekkyyks*, 1993). Hän on toiminut myös tieteen kansantajuistamisen professorina. Dawkins perusti vuonna 2006 tiedettä ja kriittistä ajattelua edistävän *The Richard Dawkins Foundation for Reason and Science* -järjestön, ja hän on julkisuudessa arvostellut voimakkaasti muun muassa uskontoja ja kreationismia. Vuonna 2010 biologi vaati paavi Benedictus XVI:n pidättämistä tämän Britannian vierailun aikana. Dawkinsin mielestä paavi on syyllistynyt ”rikoksiin ihmiskuntaa kohtaan” suojellessaan katolisia pedofiliaan syyllistyneitä pappeja.*

Biologi Richard Dawkins on tällä hetkellä mitä luultavimmin maailman tunnetuin ateisti. Hänen teoksensa *Jumalharha* (God Delusion) käsittelee merkittävimmät Jumalan olemassaoloa puoltavat väitteet ja pyrkii osoittamaan, miten äärimmäisen epätodennäköinen Jumala on. Lisäksi se esittää, että usko Jumalaan sekä perustuu virheelliseen ajatteluun että on potentiaalisesti kuolemanvaarallista.⁷¹ Dawkinsin uskontokritiikkiä hänen bestseller-teoksessaan on arvosteltu muun muassa siitä, että hän biologina kommentoi asioita, joista hänellä ei voisi olla asiantuntemusta. Tämä voi johtua siitä, että Dawkins on esimerkiksi sanonut eräässä haastattelussa,⁷² että hän ei ole toistaiseksi löytänyt yhtään syytä sille, miksi teologia (toisin kuin raamattuhistoria, kirjallisuus) olisi oppiaine. Dawkinsin ei yleisesti ottaen ”usko” ollenkaan yliluonnollisen, persoonallisen olennon olemassaoloon. Tarkastellaan lyhyesti muutaman esimerkin kautta, millaisen vastaanoton hänen kirjansa on saanut ulkomailla, ennen kuin siirrytään kotimaisten artikkeleiden pariin.

Jim Holt arvosteli Dawkinsin kirjan *The New York Timesiin* 22.10.2006 otsikolla “Beyond belief”. Kirjaa kehuaan yhtäältä hyvin kirjoitetuksi, mutta toisaalta moititaan epätasaiseksi. Dawkinsin motivaatiota tutkia syvällisesti aiheitaan epäillään useassa kohdassa:

⁷¹ www.terracognita.fi. Viitattu 27.5.2014.

⁷² *Salon* 14.10.2006, ”The flying spaghetti monster”. Viitattu 15.4.2014.

Despite the many flashes of brilliance in this book, Dawkins's failure to appreciate just how hard philosophical questions about religion can be makes reading it an intellectually frustrating experience.⁷³

Arvostelussa ollaan pettyneitä siihen, että Dawkins ei arvosta sitä, kuinka hankalia filosofisia kysymyksiä uskontoon voi liittyä. Jumalan olemassaolon kieltäminen on hänelle ikään kuin liian helppoa.

London Review of Booksin arvostelun kirjoittanut Terry Eagleton sanoo Dawkinsia ”teologisesti lukutaidottomaksi” ja ”inhottavaksi valittajaksi”. Uskonto on arvostelun mukaan muutoin tunnolliselle ja pikkutarkalle Dawkinsille aihe, jossa hän antautuu helposti ennakkoluuloille:

There are always topics on which otherwise scrupulous minds will cave in with scarcely a struggle to the grossest prejudice. For a lot of academic psychologists, it is Jacques Lacan; for Oxbridge philosophers it is Heidegger; for former citizens of the Soviet bloc it is the writings of Marx; for militant rationalists it is religion.⁷⁴

Lisäksi jutussa puututaan paljon Dawkinsin käsitykseen kristinuskosta, sillä arvostelun mukaan hän näkee sen kapeana ja lakia korostavana, puhumattakaan hänen käsityksestään kristinuskon jumalasta.

Dawkins sees Christianity in terms of a narrowly legalistic notion of atonement – of a brutally vindictive God sacrificing his own child in recompense for being offended – and describes the belief as vicious and obnoxious. It's a safe bet that the Archbishop of Canterbury couldn't agree more. It was the imperial Roman state, not God, that murdered Jesus. [--] In its admirably angry way, *The God Delusion* argues that the status of atheists in the US is nowadays about the same as that of gays fifty years ago. [--] But Dawkins could have told us all this without being so appallingly bitchy about those of his scientific colleagues who disagree with him, and without being so theologically illiterate.⁷⁵

Dawkinsin hyvät aiheet ateistien aseman parantamisesta kyllä tunnustetaan jutussa, mutta samalla hänen kielenkäyttöään ja teologista tietämystään moititaan. Arvostelu keskittyy siihen, millaiseen tyyliin Dawkins ilmaisee kantansa ja sivuuttaa tämän alkuperäisen kysymyksen siitä, onko uskonto totta.

⁷³ *The New York Times* 22.10.2006, ”Beyond belief”. Viitattu 16.4.2014.

⁷⁴ *London Review of Books* 11.10.2006, ”Lunging, Flailing, Mispunching”. Viitattu 16.4.2014.

⁷⁵ Sama.

4.1 Tyyliapuoli meemikko

Kuvataiteilija Jyrki Siukonen arvosteli Jumalharhan filosofiseen *Niin & näin* -aikakausilehteen otsikolla ”Filosofinen pyhimys ja tyyliapuoli meemikko”. Samassa arvostelussa hän käsittelee Gregorios Nyssalaisen *Sielusta ja ylösnousemuksesta* -kirjaa, mutta keskityn analyysissäni ainoastaan Dawkinsin kirjan vastaanottoon.

Siukonen aloittaa arvostelunsa kertomalla Yhdysvaltojen poliittisesta ja sosiaalisesta tilanteesta, jossa ateistit jäävät paljon merkityksettömämpään asemaan kuin heidän määränsä edellyttäisi.

Eurooppalaisesta ja humanistisesta näkökulmasta asiaa katsova lukija saattaa kuitenkin todeta kirjan tylsäksi, epätasaiseksi ja retoriikaltaan keskinkertaiseksi. Dawkins ei näytä tunnevan juurikaan teologisen keskustelun historiaa, ja tämän monet kommentoijat toivat pian arvosteluissaan julki. Dawkinsia moitittiin myös epäreiludesta, siitä että hän vertaa tieteen parhaita puolia uskonnon huonoimpiin.⁷⁶

Artikkelin esisopimus eli mistä siinä esitettyjen argumenttien vaikuttavuus kumpuaa, nojaa vahvasti eurooppalaiseen ja humanistiseen näkökulmaan, josta asiaa katsova lukija saattaa Siukosen mukaan todeta kirjan ”tylsäksi, epätasaiseksi ja retoriikaltaan keskinkertaiseksi”. Hän toteaa myös Dawkinsin teologisen keskustelun historian tuntemuksen ohueksi. Arvostelun alussa toistuu sama asetelma kuin Daniel Dennettin kirjaa käsitelleissä arvosteluissa: entä eurooppalainen näkökulma? Ikään kuin ainoastaan eurooppalainen ja humanistinen näkökulma tähän aiheeseen voisi yltää ”retoriikaltaan keskikertaisen” yläpuolelle.

Siukonen toteaa, että Dawkins liittyy kunniakkaaseen perinteeseen, jossa julkisesti tunnettu tieteentekijä ottaa kantaa uskonnon asemaan yhteiskunnassa. Esimerkkinä Siukonen mainitsee filosofi Bertrand Russellin, joka hieman ironiseen sävyyn tunnusti uskonnon tuottaneen hyvää sivilisaatiolle ainoastaan kahdessa asiassa: se auttoi aikoinaan kalenterin järjestämisessä ja teki Egyptin pappien havaintojen ansiosta kuun ja auringonpimennysten ennustamisesta mahdollista.

Humanistisen vinkkelin kautta, ennen muuta taiteen lävitse maailmaa katsoen sekä Russell että Dawkins tuntuvat kuitenkin unohtavan jotakin olennaista: ihmisen irrationaalisen puolen. [--] Siksi Dawkins tuskin vakuuttaa muita kuin niitä, joille (luonnon)tieteellinen

⁷⁶ *Niin & näin* 4/2008, ”Filosofinen pyhimys ja tyyliapuoli meemikko”. Viitattu 16.4.2014.

argumentointi on jo valmiiksi validi avain kaikkeen. Tarinoiden kertomisen maailmaan tai pelon ja lohdun tunteisiin sillä ei kuitenkaan päästä.⁷⁷

Millaisia suhteita ja sosiaalisia identiteettejä Siukosen käyttämä kielenkäyttö rakentaa tekstissä esiintyvien toimijoiden välille?⁷⁸ Eräs olennainen puoli ihmisessä on Siukosen mukaan irrationaalisuus, joka voidaan suomentaa järjenvastaisuudeksi tai järjettömyydeksi. Tähän näkökulmaan päädytään, kun maailmaa katsotaan ”humanistisen vinkkelin kautta, ennen muuta taiteen lävitse”. Miksi taide ja humanistinen näkökulma tarkoittavat Siukosen mielestä automaattisesti irrationaalisuutta? Mahdollisesti hän tarkoittaa sitä, että näistä lähtökohdista asiaa tarkasteleva sentään *myöntää*, että ihminen on myös järjetön olento. Siukosen käyttämä sanavalinta vie lukijan helposti väärille urille, sillä luultavasti hän tarkoitti korostaa *tunteen* merkitystä ihmisen ajattelussa, eikä jotain vaistonvaraista järjettömyyttä.

Luonnontieteellinen argumentointi ei Siukosen mukaan pääse tarinoiden kertomisen maailmaan tai pelon ja lohdun tunteisiin. Miksi sinne pitää päästä? Tässä hän rakentaa sosiaalista identiteettiä humanistiselle ajattelulle, jossa kerrotaan tarinoita sekä ymmärretään pelon ja lohdun tunteita, ja vastaava identiteettiä luonnontieteelliselle ajattelulle, joka puolestaan ei lohduta ketään.

Siukonen lopettaa artikkelinsa toteamalla, että ainakin yhdessä kohdassa Dawkinsin teesi uskonnon haitallisuudesta osuu harhaan:

Hänen mukaansa uskonto on haitallista opettaessaan, että on hyveellistä tyytyä omaan ymmärtämättömyyteen tai tietämättömyyteen. Tieteen kannalta moinen asenne epäilemättä on ärsyttävä, mutta jokainen, joka on ollut tekemisissä taiteen ja siis ihmisen irrationaalisen puolen kanssa, voi nähdä, että tässä kohdin tiede ei voi paljoakaan auttaa.⁷⁹

Miten Siukonen osoittaa lopetuksessaan Dawkinsin teesin uskonnon haitallisuudesta virheelliseksi? Jälleen Siukonen mainitsee, että taide liittyy ihmisen irrationaaliseen puoleen. Hänen ajattelunsa näyttää menevän suunnilleen näin: koska ihminen on järjetön, taide on siis järjetöntä, joten tiede ei voi tässä kohdin paljoakaan auttaa. On hankala hahmottaa, mitä Siukonen yrittää oikein sanoa. Jos hän tarkoittaa irrationaalisuudella esimerkiksi taipumusta taikauskoisuuteen, tai taipumusta päätöksentekoon tunteiden pohjalta, niin hänen kantansa on ymmärrettävissä. Pelkästään irrationaalisuudesta puhuminen ei avaa asiaa, ja vierasperäinen sanavalinta herättää enemmän kysymyksiä kuin mihin se vastaa. Sopii kysyä, missä kohdin tiede sitten voisi auttaa? Siukonen tuo

⁷⁷ *Niin & näin* 4/2008, ”Filosofinen pyhimys ja tyylipuoli meemikko”. Viitattu 16.4.2014.

⁷⁸ Fairclough 1995, 76.

⁷⁹ *Niin & näin* 4/2008, ”Filosofinen pyhimys ja tyylipuoli meemikko”. Viitattu 16.4.2014.

arvostelussa ilmi omaa ajatusmaailmaansa kuvataiteilijana ainakin kahdessa kohdassa, joissa hän argumentoi taiteen heijastelevan ihmisen irrationaalista puolta. Kokonaisuutena Siukonen vastustaa Dawkinsin ajatuksia sanomalla, että luonnontieteellinen argumentointi ei yllä pelon ja lohdun tunteisiin.

4.2 Onko usko humpuukia?

Kirkko & kaupunki -lehdessä ilmestyi pääkirjoitussivulla 20.8.2007 artikkeli, jossa haastateltiin uskontotieteilijä Ilkka Pyysiäistä Richard Dawkinsin Jumalharhasta ja Daniel Dennettin *Lumous murtuu* -kirjasta. Artikkelin otsikko on ”Jos usko onkin vain humpuukia”. Jutun ingressissä kysytään, onko Jumalaan uskominen vaarallinen virhe, sekä todetaan, että uskontokriitikot Dawkins ja Dennett pysäyttävät miettimään uskon mielekkyyttä. Artikkelin on kirjoitettu kysymys–vastausmuotoon, jolloin myös haastattelijan, jonka nimeä jutusta ei löydy, näkemykset pääsevät esiin. Ensin jutussa käsitellään Dawkinsin kirjaa. Haastattelija puhuu ensin ja repliikkiviivan jälkeen Pyysiäinen.

Dawkinsin kirja on minusta ateistin pamfletti, jossa hän taistelee fundamentalisteja vastaan. Hän ei puhuttele uskovaisten enemmistöä. Mistä tässä kirjassa on kysymys?

– Se on hyvin amerikkalainen ilmiö. Uskonnolla ja kristinuskolla on siellä eri tavalla keskeinen asema kuin meillä. Dawkins on hyvä biologisen tutkimuksen kansantajuistaja. Nyt hän on kuitenkin ottanut uuden roolin. Hänen mielestään on aika sanoa ääneen, että uskonto on hengenvaarallista. Hän esittää ääriesimerkkejä hengellisestä väkivallasta. Niiden surullisuudesta ei voi olla eri mieltä.

Dawkins jättää lähes täysin huomiotta vähemmän vaarallisen uskonnollisuuden. Hänen mukaansa suvaitsevaiset uskovaiset ovat osasyllisiä fundamentalismin kauhuihin, koska he toimivat ikään kuin fundamentalismin suojakilpenä ja kieltäytyvät usein kritisoimasta fundamentalismia riittävän painokkaasti, koska pelkäävät kritiikin osuvan omaankin nilkkaan. Minusta naispappeuskiistassa on ollut havaittavissa juuri tällaista hyssyttelyä varsinkin aiempina vuosina.⁸⁰

On kuvaavaa, että haastattelija ensin sanoo oman, selvästi suggestiivisen eli johdattelevan näkemyksensä, ja vasta sitten kysyy haastateltavalta, mistä kirjassa on kysymys. Haastattelijan oma näkemys on ensimmäinen lause jutun leipätekstissä, joten sillä on otsikon ja ingressin ohella vahva vaikutus siihen, millainen kuva lukijalle käsiteltävästä asiasta muodostuu. Perinteisesti uutistekstissä laitetaan tärkein, pyramidimallin mukaisesti, alkuun tai lehtikielellä ”kärkeen”. Nyt jutun

⁸⁰ *Kirkko & kaupunki* 20.8.2007, ”Jos usko onkin vain humpuukia”. Viitattu 25.4.2014.

esitysjärjestyksen kannalta tärkeimpiä toteamuksia on nimettömän haastattelijan toteamus ”Hän ei puhuttele uskovaisten enemmistöä”. Tällöin juttu rakentaa sellaista sosiaalista todellisuutta,⁸¹ jossa Jumalharha esitetään uskonnollista fundamentalismia, jota uskovaisten enemmistö ei ilmeisesti edusta, vastaan taistelevana teoksena. Pyysiäinen sanoo, että ”se on hyvin amerikkalainen ilmiö”, mutta ei tarkenna, mikä oikein on amerikkalainen ilmiö: ateistisen pamfletin kirjoittaminen vai jokin muu asia? Pyysiäinen toteaa myös, että Dawkins jättää lähes täysin huomiotta vähemmän vaarallisen uskonnollisuuden. Tämän jälkeen Pyysiäinen kertoo, että Dawkinsin mukaan suvaitsevaiset uskovaiset ovat osasyllisiä fundamentalismin kauhuihin, sillä he pelkäävät fundamentalismin kritiikin osuvan omaan nilkkaan. Eikö tämä ole huomioimista? Mitä luultavimmin Pyysiäinen tarkoittaa, että Dawkinsilla täytyisi olla *myönteinen kuva* suvaitsevaisesta uskonnollisuudesta, jotta hän olisi aidosti huomionut tällaisen vähemmän vaarallisen uskonnollisuuden. Lisäksi haastateltava sanoo, että ”naispappeuskiistassa on ollut havaittavissa juuri tällaista hyssyttelyä”. Naispappeus ei ole aiheena Dawkinsin eikä Dennettin kirjassa, joten on hankala ymmärtää, miksi Pyysiäinen tuo sen esille.

Mistä Dennettin kirjassa on sinusta kysymys?

– Siinä yhdistyvät uskonnollisen käyttäytymisen tutkimus ja yhteiskunnallinen viesti uskonnon vaarallisuudesta. Olen kuullut Dennettin sanovan, että hän on halunnut murtaa vain kiellon tutkia uskontoa tieteellisesti, ei uskontoa sinänsä. Kirjassa molemmat teemat ovat kuitenkin esillä. Uskontoa on Euroopassa tutkittu tieteellisesti vuosisatoja. Tuntuu kuin Dennett haluaisi sanoa, että uskonnon tutkimisen sallimisen lisäksi kaikkien tulisi myös pitää tällaisesta tutkimuksesta, mikä on tietysti hassua.⁸²

Pyysiäinen kritisoi Dennettiä omasta, uskontotieteen asiantuntijan näkökulmastaan sanomalla, että uskontoa on tutkittu Euroopassa tieteellisesti vuosisatoja. Tässä Pyysiäinen moittii Dennettiä epäsuorasti keskittymisestä kotimaansa eli Yhdysvaltojen uskonnon tieteelliseen tutkimukseen. Dennett ei sano kirjassaan, että kaikkien tulisi pitää uskonnon tieteellisestä tutkimuksesta, mutta tältä Pyysiäisestä ”tuntuu”. Näin hän keksii Dennettin suuhun vaatimuksen, jonka hän sitten kumoo sanomalla, että se ”on tietysti hassua”. Jutussa puhutaan paljon uskontotieteestä ja sen menetelmistä, mutta yhdessä kappaleessa otetaan vielä kantaa käsittelyssä olevan kirjailijan väitteeseen.

Dawkins olettaa, ettei evoluutioteoria ja usko Jumalaan voi olla sovussa järkevä ihmisen mielessä. Mitä itse tuumit?

⁸¹ Jokinen et. al. 1999, 40–41.

⁸² *Kirkko & kaupunki* 20.8.2007, ”Jos usko onkin vain humpuukia”. Viitattu 25.4.2014.

– Ainoa älyllisesti kestävä vaihtoehto on hyväksyä luonnontieteen kuva maailmasta ja sen kehityksestä. Monet teologit ja uskonnonfilosofit ovat omaksuneet kannan, että tämän kaiken takana on Jumala. Näin voi tietysti ajatella eikä mitään ristiriitaa synny, koska on melko mahdoton sanoa, mikä se tällainen Jumala sitten enää on.⁸³

Mihin laajempaan sosiokulttuuriseen yhteyteen teksti kuuluu, ja millaisia vaikutuksia sillä todennäköisesti on? Laajempi sosiokulttuurinen yhteys on asiapohjalta tieteen ja uskonnon paikka maailmankatsomuksessa. Tiedotusvälineen roolia tarkasteltaessa *Kirkko & kaupunki* on seurakuntalehti, jonka kohdeyleisö on pääasiassa evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluvat ihmiset. Näin ollen lienee ilmeistä, että lehti ei omalla pääkirjoitussivullaan ala kiistää kenenkään maailmankatsomuksen oikeutusta, mutta haastateltava voi esittää omana näkemyksenään, että ”ainoa älyllisesti kestävä vaihtoehto on hyväksyä luonnontieteen kuva maailmasta ja sen kehityksestä”. Jutun sävyn kokonaisuudesta kertoo nähdäkseni se, että tämä toteamus on jäänyt tarkoituksellisesti jutun loppupuolelle, mutta nimettömän kirjoittajan toteamus ”hän ei puhuttele uskovaisten enemmistöä” pääsee aloittamaan artikkelin, ja siten määräämään, mistä lähdetään liikkeelle.

Toimittaja ja kirjailija Putte Wilhelmsson arvosteli Dawkinsin ja Dennettin teokset *Turun Sanomiin* 3.6.2007 otsikolla ”Eliitin väittelyä rahvaan jumalista”. Kirjoituksen alussa Wilhelmsson kertoo, kuinka moni muutoin järkevä toimittaja tai poliitikko ei Viron patsaskiistan ja Tanskan pilapiirroskohun yhteydessä ollut valmis hyväksymään kansallistunnetta riittäväksi motiiviksi ”riehumiselle”, mutta uskonnolliset tunteet kyllä kelpasivat syyksi.

Amerikkalainen Daniel C. Dennett ja englantilainen Richard Dawkins ovat alan kokeneimpia kiistelijöitä, jotka vastaavat harhaluuloon tiedolla, mutta herättävät samalla myös kaksi uutta kysymystä: Miksi ihmeessä pätevä filosofi päätti tällä kertaa keskittyä uskon evoluutiobiologiaan ja maailmankuulu evoluutiobiologi uskonfilosofiaan?⁸⁴

Arvostelija katsoo, että kumpikin kirjoittaja on teoksissaan päättänyt keskittyä alueisiin, joista he eivät ole aiemman tuotantonsa ja uransa perusteella tunnettuja. Pelkästään heidän *läsnäolonsa* tämän aiheen tiimoilla herättää Wilhelmssonissa kysymyksiä. Hän kiinnittää huomionsa kirjoittajien asiantuntijaidentiteettiin eli siihen, minkä asioiden asiantuntijoita he ovat aiemmin olleet, ja mitä asioita he käsittelevät nyt. Wilhelmsson jatkaa kertomalla Daniel Dennettin teoksesta, että siinä Dennett ei puhu uskontokunnista eturyhminä tai valtakeskittyminä, vaan uskomuksista ”meemeinä”.

⁸³ *Kirkko & kaupunki* 20.8.2007, ”Jos usko onkin vain humpuukia”. Viitattu 25.4.2014.

⁸⁴ *Turun Sanomat* 3.6.2007, ”Eliitin väittelyä rahvaan jumalista”. Viitattu 25.4.2014.

Wilhelmsson määrittelee meemin Dawkinsin tapaan niin, että se on mikä tahansa idea tai tapa, joka voi kulttuurissa kopioitua aivoista aivoihin kuten geenit luonnossa kopioituvat yksilöistä toisiin.

Valitettavasti meemeissä on vain yksi vika. Niitä ei ole. Geenit ovat digitaalisia koodeja, mikrobiologi H. Allen Orr muistuttaa, ja ne on tehty DNA:sta, joka koostuu neljästä tunnetusta kemikaalista. Meemit on tehty sanaleikistä. "Meemien olemassaololle ei ole parempia perusteluita kuin Jumalan olemassaololle", Orr kuittaa.⁸⁵

Journalistisessa tekstissä tuotetaan ulkopuolisuuden, objektiivisuuden ja uskottavuuden vaikutelma esimerkiksi tehokkaalla lainausmerkkien käytöllä. Eräs tällainen ”faktuaalistamisstrategia” eli tekstin ”totuudenmukaisuutta” tuottavaa vaikutelmaa lisäävä tekijä on asiantuntijoihin vetoaminen.⁸⁶ Wilhelmssonin viittaama H. Allen Orr on arvostellut Jumalharhan *The New York Review of Books* -lehteen, jossa hän muun muassa sanoo, että jos keskustelut tieteellisten ja uskonnollisten ajattelijoiden välillä ovat vaivan arvoisia, niiden on ”tapahduttava paljon korkeammalla sivistyksen tasolla, kuin mihin Richard Dawkins vaikuttaa joko haluavan tai pystyvän”.⁸⁷ Artikkelin yhteydessä on myös pitkä Dennettin vastine Orrin kirjoitukseen, johon Orr myöhemmin vastasi saman lehden sivuilla.⁸⁸ Orr ei vaikuta siis valikoituneen sattumalta Wilhelmssonin artikkelissa asiantuntijaksi, joka kiistää meemien olemassaolon. Arvostelijana olisi Wilhelmsson olisi voinut mainita esimerkiksi sen, että H. Allen Orr on arvostellut Dawkinsin kirjan, sekä käynyt Dennettin kanssa julkista kirjeenvaihtoa. Näin Orrin asema ulkomailla käydyin keskustelun yhtenä osapuolena avautuisi lukijalle.

Dennettin virhettä voi toki pitää vain huonona taktiikkana. Halutessaan ulottaa luonnontieteen alueelle, jonne se ei teologiin mukaan kuulu, hän vääntää sen innoissaan muotoon, jota moni biologi ei enää tunnista. Valinnan taustalta paljastuu silti laajempiakin ongelmia. Dennett haluaisi vakuuttaa uskovat loogisiin järkisyihin, vaikka usein ne eivät yksin riitä kääntämään tiedemiestenkään päätä. Poikkeus on tieteenfilosofi Karl Popper. Hän ei aluksi uskonut darvinismin täyttävän tieteellisen testattavuuden vaatimuksia, mutta palautteen jälkeen julkaisi nopeasti uuden artikkelin, joka alkoi: "Minulla on suuri ilo ilmoittaa, että olin väärässä."

⁸⁵ *Turun Sanomat* 3.6.2007, ”Eliitin väittelyä rahvaan jumalista”. Viitattu 29.4.2014.

⁸⁶ Kantola et. al. 1999, 111.

⁸⁷ *The New York Review of Books* 11.1.2007, ”A Mission to Convert”. Viitattu 29.4.2014.

⁸⁸ Sama.

Dennett itse on tavallisempi, iloton tapaus. Hän ei vanhoja tappioita myönnä, mutta muistaa kostaa ne laittamalla jokaiseen uuteen kirjaansa kolme ivallista viittausta paleontologi Stephen Jay Gouldiin.⁸⁹

Arvostelija kritisoi Dennettin uskontokritiikkiä huonosta taktiikasta, sillä hän vääntää luonnontieteen ”innoissaan muotoon, jota moni biologi ei enää tunnista”. Wilhelmsson ei tarkenna, keitä nämä monet biologit ovat. Lisäksi hän jättää kertomatta, missä tilanteessa ja millaisissa kysymyksissä loogiset järkisyyt eivät riitä vakuuttamaan myöskään tiedemiehiä. Kirja-arvostelun puitteissa voi toki olla hankala avata jokaista väitettä seikkaperäisesti, mutta Wilhelmsson viittaa vielä siihen, että Dennett on ”iloton tapaus” joka ”ei vanhoja tappioita myönnä, mutta muistaa kostaa ne laittamalla jokaiseen uuteen kirjaansa kolme ivallista viittausta paleontologi Stephen Jay Gouldiin”. Mitä ovat Dennettin vanhat tappiot, ja miksi hän kostaa ne viittaamalla Stephen Jay Gouldiin? Wilhelmssonin tekstin esisopimus nojaa vahvasti siihen, että lukija tuntee yksityiskohtaisesti tieteenfilosofista keskustelua, ja siten ymmärtää automaattisesti, mitä arvostelija viittauksillaan tarkoittaa.

Wilhelmsson siirtyy sitten Dawkinsiin kertomalla, että ”edes Charles Darwin ei tarvinnut darvinismia muuttuakseen hartaasta nuorukaisesta Jumalan hylänneeksi vanhukseksi”.

Suurmiehen jäämistön perusteella syynä olivat henkilökohtaiset menetykset, vaikka häpeämätön Richard Dawkins väittää taas aivan muuta kirjassaan Jumalharha:

"Darwin tarttui burkhan silmänaukkoon ja repi sen auki, päästi sisään ymmärtämisen tulvan, jonka häikäisevällä uutuudella ja kyvyllä kohottaa ihmisen henkeä ei kenties ole edeltäjää."

Lause on Dawkinsille tyypillinen kahdestakin syystä. Ensinnäkin se sisältää kaiken, minkä perusteella uskonnolliset kielikuvat ovat iskostuneet arkisen mielipahan ja mielihyvän kuvastoksi luotaan työntävän saarnaamisen ja koskettavan hartauden.

Toiseksi se sisältää härskin valheen.

Dawkins kertoo usein kahdesta sanasta, jotka Darwin lisäsi *Lajien synnyn* (1859) toisen painoksen loppulukuun: "Luoja toimesta." Sitä hän ei kerro, miksi juuri ne ovat tärkeitä kirjassa, joissa Jumalaan viitataan muutoinkin useasti. Ilmeisesti tarkoituksena on vihjata, että uskovien pelossa Darwin joutui jopa muuntelemaan tieteen sanomaa.

Oikeasti kirkonmiesten enemmistö oli innoissaan. Teologian näkökulmasta maailma, jossa olennot saavat "tehdä itse itsensä", oli suurempi hyvä kuin valmiiksi luotu olento, kiitti anglikaanisen valtavirran ajatuksia heijastellut Charles Kingsley.⁹⁰

⁸⁹ *Turun Sanomat* 3.6.2007, ”Eliitin väittelyä rahvaan jumalista”. Viitattu 29.4.2014.

⁹⁰ *Turun Sanomat* 3.6.2007, ”Eliitin väittelyä rahvaan jumalista”. Viitattu 29.4.2014.

Wilhelmsson luonnehtii Dawkinsia kriittiseen sävyyn ”häpeämättömäksi”. Tämä johtuu siitä, että Dawkins ei katso, että Charles Darwin olisi hylännyt jumalan henkilökohtaisten menetyksien takia. Sen jälkeen Wilhelmsson kuvaa Dawkinsilta lainaamaansa lausetta niin, että se sisältää ”luotaan työntävän saarnaamisen ja koskettavan hartauden”, minkä perustella uskonnolliset kielikuvat ovat Wilhelmssonin mielestä iskostuneet arkisen mielipahan ja mielihyvän kuvastoksi. Toisin sanoen Wilhelmsson syyttää Dawkinsin kirjoitustyyliä saarnaamisesta ja hartaudesta. Lisäksi hän sanoo, että Jumalharhassa on ”härski valhe”, jolla hän tarkoittaa Dawkinsin käsitystä tämän jumalkuvasta. Ilmeisesti Wilhelmsson pystyy jollain tavalla osoittamaan, että Darwin todella uskoi jumalaan, sillä Dawkins on tästä kirjassaan eri mieltä. Myöskään ei ole selvää, edustaako Charles Kingsleyn näkökulma tässä asiassa ”kirkonmiesten enemmistöä” saati paljon laajemmaksi kokonaisuudeksi hahmotettavaa ”teologian näkökulmaa”. Lopussa Wilhelmsson esittää päätelmänsä kummastakin teoksesta. Dawkinsin teoksesta hän sanoo, että ”Jumalharha ei ole kovin hyvä kirja”.

Lumous murtuu on parempi kirja, mutta tuskin silläkään on toivottua vaikutusta uskovien vakaumuksiin.

Dennett säilyy viimeiseen asti elitistinä, joka haluaa todistaa tieteen etevämmyyden kuin yhtälön. Sen sijaan Dawkins kokeilee oxfordilaisen viisastelun ohella myös demokraattisempaa asennetta.

Hänelle uskonto on viime kädessä mitä tahansa, mitä sen sanotaan olevan – ei vain uskonoppineiden helmiä vaan myös rahvaan luuloja, mielenosoittajien palopuheita ja itsemurhapommittajien tekoja.⁹¹

Kokonaisuutena Wilhelmssonin arvostelussa korostuu näkökulma, jossa kirjoittajien ääneen ilmoittama motiivi kirjoilleen esitetään turhaksi: kirjoilla tuskin on toivottua vaikutusta. Wilhelmsson tuo ilmi, että Dawkinsin käyttämä uskontojen määrittely on laajaa, eikä hänen kritiikkinsä siksi tavoita kohdettaan. Luultavasti Wilhelmsson sanoisi, että enemmistön eli maltillisten uskovaisten uskoon kirjalla ei ole vaikutusta, koska hänen mukaansa Dawkinsin mielestä uskonto voi olla mitä tahansa, ja kritiikki olisi sen takia täytynyt rajata tarkemmin.

4.3 Loppuuko uskonto yhdellä kirjalla?

Taiteentutkija Martti-Tapio Kuuskoski arvosteli Dawkinsin kirjan *Helsingin Sanomiin* otsikolla ”Uskonottomien kiihkeä puolustus”. Jutussa on referoiva sävy, paitsi lopussa, jossa Kuuskoski esittää johtopäätöksensä. Seuraavaksi käsittelemäni katkelma on arvostelun alusta.

⁹¹ *Turun Sanomat* 3.6.2007, ”Eliitin väittelyä rahvaan jumalista”. Viitattu 29.4.2014..

Dawkinsia on kutsuttu Charles Darwinin rottweileriksi. Hän on koonnut uuteen kirjaansa kaikki tärkeinä pitämänsä argumentit uskontoa vastaan.

Dawkinsin tarkastelutapaan on selvästi vaikuttanut kreationistien kehittämä "älykkään suunnittelun teoria" (ID – eli Intelligent Design), jonka epätieteelliset väitteet kirjoittaja haluaa osoittaa tyhjiksi.

Dawkins päätyy tulokseen, että "on melkein varmaa, ettei Jumalaa ole olemassa". Lisäksi uskonnot ovat suorastaan vaarallisia.

Dawkins on huolissaan nousevasta uskonnollisesta fundamentalismista. Hän ei säästä kritiikiltään edes uskontojen maltillisia edustajia. Itse asiassa juuri maltilliset luovat kasvualustan fundamentalistien toiminnalle.⁹²

Kuuskoski kokoaa yhteen tavallisimmat tiedot, joita Dawkinsista tavataan kertoa. Mitä teksti siis kertoo tiedotusvälineen eli Helsingin Sanomien diskurssijärjestyksestä? Ainakin se on selvää, että mitään uutta avausta muodon puolesta ei jutusta löydy. Tarkoitan tällä sitä, että juttu rakentuu hyvin kaavamaisesti pyramidin muotoon, ei kuitenkaan niin, että uutistekstimäisesti tärkein olisi alussa. Arvostelun diskurssijärjestys menee näin: kerrotaan kirjoittajasta (referoidaan), kerrotaan kirjasta (referoidaan), ja sanotaan lopussa jokin tiivistys asiasta.

Dawkins pitää tärkeänä, että lapsille ei pidä missään vaiheessa uskotella, että yliluonnollisia asioita on olemassa.

Uskonnoton kasvatus on olennainen tietoisuuden kohottaja, eikä edes moraalit tarvitse tuekseen uskontoja.

Dawkinsin mielestä uskonnollisella ajattelulla ei ole evolutiivista yhteyttä tieteelliseen ajatteluun. Juuri tiede, taiteen ohella, voi korvata uskonnon aikaisemmat tehtävät. Mieltä avartava tiede - kuten kvanttimekaniikka tai tähtitiede – voi antaa lohdutusta ja innoitusta.⁹³

Kuuskoski käyttää lehtitekstille ominaista keinoa hämärtää, milloin äänessä on kirjan kirjoittaja ja milloin artikkelin kirjoittaja. Mitä tarkoittaa, että ”uskonnoton kasvatus on olennainen tietoisuuden kohottaja”? Sitäkö, että lapsien ei tulisi koskaan tietää esimerkiksi Raamatusta? Näin Dawkins ei ole sanonut. Hän kannattaa Raamatun opetusta lapsille *kirjallisuutena*, sillä hänen mukaansa useimpien kristittyjen maiden, joihin esimerkiksi Iso-Britannia ja Yhdysvallat kuuluvat, kulttuurihistoriaa ja kielenkäyttöä on mahdotonta tuntea kunnolla, ellei ole perillä Raamatusta. Ehkä Kuuskosken olisi kenties ollut yksinkertaisempaa puhua vastavuoroisesti vaikka vakaumuksellisesta uskontoon

⁹² *Helsingin Sanomat* 24.10.2006, ”Uskonottomien kiihkeä puolustus”. Viitattu 16.4.2014.

⁹³ Sama.

kasvatuksesta, sillä ei ole täysin selvää, millaista Kuuskosken tarkoittama *täysin* uskonnoton kasvatus voisi olla. Hän ei myöskään avaa lukijalle, millä erityisellä tavalla tiede voi, taiteen ohella, korvata uskonnon aikaisemmat tehtävät. Mitä ovat uskonnon aikaisemmat tehtävät ja miten tiede voi korvata ne? Tässä näkyy Kuuskosken kirjoituksen pyrkimys haastaa lukija: kun alkuperäisteosta referoi riittävästi, ollaan pian tilanteessa, jossa koko kirjoitus on täynnä kysymyksiä ilman ainoatakaan vastausta. Tämä asioiden toteaminen, ilman asianmukaista avaamista ja selittämistä, antaa lehtitekstissä sellaisen kuvan että asiat olisivat juuri niin yksinkertaisia kuin miltä ne näyttävät.

Entä mitä Kuuskoski sanoo kirjan väitteistä kokonaisuutena?

Dawkins toivoo, että hänen kirjansa rohkaisisi ateisteja astumaan ulos kaapista. Dawkinsin toinen toive on idealistisempi: uskovaiset tuskin siirtyvät hänen kirjansa luettuaan ateistien leiriin.

Totuus lienee, että vaikka uskontoja voikin syntyä yhden kirjan perustalle, ei niitä yhdellä kirjalla sen enempää kuin yhdellä laulullakaan lopeteta.⁹⁴

Uskontoja ei lopeteta yhdellä kirjalla. Tässä on siis koko arvostelun arvottava osio. Kuuskoski ei sano mitään kirjan esteettisistä puolista, kirjoitusasusta, tyylistä, tai sisällöstä ja argumentaatiosta. Yhdellä lauseella asia on käsitelty. Teksti olisi voitu suunnitella toisin⁹⁵ sillä tavalla, että asioita olisi avattu enemmän puhtaan referoinnin sijaan. Voisi jopa ajatella, että asiasta kiinnostuneet kyllä hankkivat kirjan ilman, että sitä on käytetty koko arvostelun pohjana niin pitkälle, että varsinainen arvottava osio tulee vasta viimeisessä lauseessa. Kuuskoski jättää kertomatta, millä tavalla tiede ja taide voisivat korvata uskonnon tehtäviä, vaikka Dawkins on kirjassaan selittänyt tämän. Juttu on kokonaisuutena suunniteltu niin, että siinä tuodaan ilmi esimerkiksi otsikossa Dawkinsin uskonnonvastaista kiihkeyttä eli keskitytään kirjoittajaan hänen sanomiensa sijasta. Tietenkin kiihkeydestä voi kertoa, jos se pitää paikkansa ja on aiheen kannalta olennaista, mutta jutun uskottavuuden kannalta olisi hyvä käsitellä myös kirjan väitteitä.

Aamulehdessä oli erittäin suppea arvostelu 25.5.2007 otsikolla ”Evoluutiobiologin korkeampi veisu”. Kirjoittaja Vesa Vanhalakka kertoo, että uudessa kirjassaan Richard Dawkins puhuu suoraan.

Dawkinsin mielestä mitään suunnittelijaa ei ole. On vain suunnittelun illuusio.

Dawkinsin mielestä myös jumalhypoteesi pitää altistaa luonnontieteelliselle tutkimukselle.

Avainasemassa on darwinismi ja evoluutio-oppi.

⁹⁴ *Helsingin Sanomat* 24.10.2006, ”Uskonnottomien kiihkeä puolustus”. Viitattu 16.4.2014.

⁹⁵ Vrt. Fairclough 1995, 264–269.

Dawkins julistaa ateismin ilosanomaa. Hänen toivomuksensa uskovaisten kääntymisestä ateismiin kirjan luettuaan tuskin kuitenkaan toteutuu, sillä tämän kirjan lukevat uskovaiset todennäköisesti vain vahvistuvat uskossaan.⁹⁶

Tekstin määrää johtuneen tilanpuutteesta lehdessä, joten Vanhalakka säästää tärkeimmän loppuun. Dawkins julistaa ”ateismin ilosanomaa”, ja hänen kirjansa lukevat uskovaiset todennäköisesti ”vain vahvistuvat uskossaan”. On mainiota, että kirjallisuuskriitikko näkee näin kauas, mutta hän olisi voinut avata, millä tavalla Dawkinsin kirjalla on uskoa vahvistava vaikutus. Onko kyse puolustautumisesta vai mistä? Vanhalakka ei kerro, hän ainoastaan tietää ennakoita teoksen todennäköisen vaikutuksen uskovaiseen lukijaan.

4.4 Jumala – turha hypoteesi

Jussi K. Niemelä arvosteli Jumalharhan *Vapaa Ajattelija* -lehden otsikolla ”Jumala on turha hypoteesi”. Jutun ingressissä Niemelä lainaa amerikkalaista ateisti-taikuri Penn Jilleteä, joka on todennut radiohaastattelussa, että jos ateismilla olisi paavi, se olisi eittämättä Richard Dawkins. Tästä syystä Jumalharha olisi Niemelän mukaan ateistin Raamattu. Niemelä ennakoiti Dawkinsin mahdollista reaktiota tähän vertaukseen ja toteaa, että hän tuskin ilahtuisi siitä. Jutun taustat sijoitetaan vahvasti maailmanpolitiikkaan ja erityisesti Yhdysvaltojen tilanteeseen.

Syy Dawkinsin kirjaan on ilmeinen: Yhdysvalloissa tilanne on huolestuttava. ID-kreationismi ja uskonnollinen fundamentalismi ovat saaneet jalansijaa, mm. Bushin hallinnon ansiosta. Tässä pätee vanha viisaus: hyökkäys on paras puolustus. Demokraatit voittivat jo kongressivaalit, mutta voittaako järki taikauskon?⁹⁷

Niemelä ei tarkenna tässä yhteydessä, mitä hänen mainitsemansa ”ID-kreationismi” ja ”uskonnollinen fundamentalismi” tarkoittavat, ja millä tavalla ne ovat saaneet muun muassa presidentti George W. Bushin hallinnon ansiosta jalansijaa. Asian politisoitumista edustaa Niemelän kysymys, voittaako järki taikauskon. Hän antaa ymmärtää, että Yhdysvalloissa demokraatit edustavat järkeä, ja puolueen ilmeinen vastavoima republikaanit edustavat taikauskoa. Toisaalta puolueiden välinen jakolinja tuskin on näin yksiselitteinen, sillä Yhdysvalloissa puolueet ovat erimielisiä muun muassa osavaltioiden lainsäädännöstä, terveydenhuollosta, valtion roolista yksilön ja yhteisöjen elämässä, verotuksesta sekä aselainsäädännöstä. Tässä mielessä Niemelän kuvaama

⁹⁶ *Aamulehti* 25.5.2007, ”Evoluutiobiologin korkeampi veisu”. Viitattu 24.4.2014.

⁹⁷ *Vapaa Ajattelija* 6/2006, ”Jumala on turha hypoteesi”. Viitattu 17.4.2014.

asetelma järki vastaan taikausko tuskin on aivan paikkansa pitävä, ainakaan puhtaasti puoluetasolla. Jutun aloituksen puhetapa nojaa siis voimakkaasti poliittisiin erontekoihin Yhdysvalloissa. Asia avataan lukijalle näin siksi, että kävisi selväksi, kuinka poliittista uskonnon asemasta puhuminen on Yhdysvalloissa.

Paljon on peistä taitettu siitä, kuuluuko kysymys jumalan olemassaolosta tieteen alueelle. Edesmennyt paleontologi Stephen Jay Gould esimerkiksi oli sitä mieltä, että uskonto ja tiede eivät ole ristiriidassa vaan kuuluvat yksinkertaisesti eri kategorioihin (NOMA eli non-overlapping magisteria). Dawkins ei väitettä allekirjoita. Hän tekee jyrkän eron ns. einsteinilaisen ja taikauskoisen jumalakäsityksen välille.

Einsteinin on usein sanottu olleen uskovainen, koska hän esitti panteistissävyisiä lausuntoja tyyliin ”jumala ei heitä noppaa”. Tosiasiassa kuuluisa fyysikko ei jumaliin uskonut ja tämän hän mainitsi kirjoituksissaan ja haastatteluissaan monta kertaa. Einstein oli ei-uskonnollisesti uskonnollinen, kuten niin moni muu maailmankaikkeuden rakennetta ja lakeja syväluodannut tutkija (mm. Stephen Hawking), mutta teisti hän ei ollut. Ehkä termi ’spiritualisti’ kuvaa mainitun kaltaisia ihmisiä paremmin.⁹⁸

Niemelä avaa selkeästi erästä keskeistä Dawkinsin kirjan kohtaa, jossa tämä pohtii tunnettujen tiedemiesten uskonnollisuutta. Einstein on tunnetuin esimerkki tutkijasta, jonka on väitetty uskoneen jumalaan, mutta niin sanottu ”einsteinilainen jumalakäsitys” ei tarkoita persoonallisen jumalan olemassaoloa. Niemelän esimerkit poikkeavat tässä mielessä muiden lehtiartikkeleiden lähestymistavoista: asiaa avataan hieman syvällisemmin. Toki on syytä muistaa, että aihe on Vapaa Ajattelija -lehdelle ominainen ja se tavallaan kuuluu ajattomasti lehden sivuille. Niemelä jatkaa Jumalharhan käsittelyä menemällä kirjoituksensa otsikon väitteeseen jumalasta turhana hypoteesina:

Tekijä on järkähtämätön teesissään, että jumala on tieteellinen hypoteesi. Jos tällainen ”yliluonnollinen agentti” olisi olemassa, olisi maailmankaikkeus erilainen kuin se nyt on. Vaikka hypoteesia onkin nykytietämyksen vallitessa mahdoton testata, on se Dawkinsin mielestä selkeästi tieteen alaan kuuluva kysymys. Tähän on helppo yhtyä. Miten sellaista kannattaa ylipäättään olettaa, josta edes periaatteessa ei voi saada tietoa?

Dawkinsin keskeinen argumentti jumalaa vastaan on tuttu jo skottifilosofi David Humelta. Jos monimutkaisten eliöiden ja maailmankaikkeuden suunnitteluun tarvitaan monimutkaista älykästä olentoa, niin kuinka monimutkaisten ja älykkään tällaisen olennon sitten tarvitsekaan olla! Ja koska Darwinin evoluutioteoria selittää monimutkaisten eliöiden

⁹⁸ *Vapaa ajattelija* 6/2006, ”Jumala on turha hypoteesi”. Viitattu 17.4.2014.

synnyn ja kehityksen ilman oletusta suunnittelijasta, kuten fyysiikka selittää maailmankaikkeuden, on jumalan olemassaolo äärimmäisen epätodennäköistä.⁹⁹

Kuinka kyseisen kaltaiset tekstit tuotetaan, ja millä tavoin niitä todennäköisesti käytetään ja tulkitaan?¹⁰⁰ Teksti nivoutuu satoja vuosia vanhaan tieteenfilosofiseen väittelyyn, jossa pohditaan maailman syntyä ja jumalan olemassaoloa. Siinä puretaan yhtä Dawkinsin keskeistä väitettä: jumala on tieteellinen hypoteesi. Ajatus menee näin: jos maailmankaikkeus olisi jumalan, ”yliluonnollisen agentin”, luoma, se olisi erilainen kuin se on nyt. Niemelän tekstiä voidaan pitää kotimaisessa lehdistössä ”ateistisen ajattelun” pää-äänenkannattajan mielenilmaisuna. Artikkelin kohta, ”kuinka mitään sellaista kannattaa edes olettaa, jos siitä ei edes periaatteessa voi saada tietoa”, kertoo paljon. Niemelän mukaan jumala, mitä se tarkoittaakaan, kuuluu sellaisten oletettavien asioiden piiriin, josta on lähes mahdotonta saada tietoa.

Tekstiä voi tältä osin tulkita myös viittauksena filosofi Ludwig Wittgensteiniin, joka tunnetusti totesi, että mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava. Tällöin myös *Vapaa ajattelija* -lehti asennoituu Wittgensteinin tavoin jumalan olemassaoloon kielifilosofisena ja merkityksenteoreettisena kysymyksenä eli sellaisena, jossa asioiden olemusta tai todennäköisyyttä lähestytään kielen rajojen kautta. Tekstiä käytetään todennäköisesti sen ilmestymiskanavan, ateistisen lehden, takia vahvistamaan mahdollisesti jo olemassa olevia näkemyksiä jumalien epätodennäköisyydestä. Tekstiä voidaan myös käyttää tiedonhaun pohjana, kun päämääränä on selvittää, mistä Jumalharhassa puhutaan.

Lisäksi on huomattava eräs seikka Niemelän kirjoituksessa: teksti on tuotettu lehteen, jonka lähtökohdat eivät mitä luultavimmin anna myöten puhua jumaluuden todennäköisyydestä muilla tavoilla kuin Dawkinsin tarkoittamalla tieteen alaan kuuluvalla tavalla. Jumala on hypoteesi, ja sellaisena sitä on mahdoton kumota tieteen keinoin. Jumalan olemassaolon todennäköisyys on kuitenkin Niemelän mukaan äärimmäisen epätodennäköistä. Tämä toteamus, tai kielenkäytön tapa, on suoraan omaksuttu arvosteltavan teoksen kirjoittajalta eli Richard Dawkinsilta. Niemelän työ arvostelijana lienee tässä tapauksessa helppoa, koska hän kirjoittaa artikkelin kirjoittajasta, jonka argumenteista hän on jo valmiiksi hyvin todennäköisesti samaa mieltä. Perustan tämän johtopäätöksen artikkelin kauttaaltaan positiiviseen ja ymmärtävään sävyyn, jolla Niemelä käsittelee Jumalharhaa ja sen keskeisiä väitteitä.

⁹⁹ *Vapaa Ajattelija* 6/2006, ”Jumala on turha hypoteesi”. Viitattu 17.4.2014.

¹⁰⁰ Ks. Fairclough 1995, 264.

Arvostelija on kuitenkin erimielinen Dawkinsin kanssa ihmisen älykkyyden ja uskonnollisuuden suhteesta. Dawkins mainitsee kirjassaan Niemelän mukaan *Mensa Magazinessa* julkaistun tutkimuksen, jonka mukaan mitä korkeampi älykkyydosamäärä ihmisellä on, sitä epätodennäköisempää on, että hänellä on uskonnollisia tai muunlaisia maagisia uskomuksia. Tähän Niemelä tarttuu ja syyttää Dawkinsia tietynlaisesta elitismistä, sillä kaikki eivät ole tai voi olla älykkyytutkimusten valossa huippuälykkäitä:

Dawkins ei silti vie ajatusta loppuun saakka. ÄO muodostaa populaatiossa normaalijakauman, joten vain ani harva missään yhteiskunnassa ylittää nobelistien ja huippututkijoiden lukuihin. Eikö tästä seuraa suoraan, että vähemmän älykkäiden on turha odottaa ryhtyvän ateistiksi, jos ateismin edellytyksenä on korkea ÄO? Kirjailija ei tosiaankaan huomaa tähän sisältyvää utopismiaan.

Tai kenties Dawkins tällä vedolla yrittää vain vedota lukijan älyyn, kykyyn ajatella omakohtaisesti. Hän tietenkin uskoo koulutuksen ja kasvatuksen voimaan. On kuitenkin syytä huomioida, että varsinaisen uskonnollisuuden ohella huippuälykäs ihminen voi hurahtaa myös korvikeuskontoihin, kuten marxismiin, nationalismiin, postmodernismiin, sovinismiin tai feminismiin. Käytännössä nämä ajatuskontrollijärjestelmät johtavat äärimmilleen vietyinä skeptisyyden, kriittisyyden ja johdonmukaisuuden mustaan aukkoon siinä missä aidot uskonnotkin. Tällä ei ole mitään ilmeisimmin mitään tekemistä yksilön älykkyyden kanssa; kyse on pikemminkin juuri koulutuksesta ja kasvatuksesta sekä ryhmä- ja moraalidentiteetistä – ja varsinkin oman kilven kiillotuksesta. Aiemmin mainittu Hume on vakuuttavasti argumentoinut, että järki on tunteiden orja. Tämä pätee erityisesti moraalitunteisiin – ihminen on läpeensä sosiaalinen laji. Tekopyhyys kuuluu ihmisluontoon.¹⁰¹

Millaisia suhteita ja sosiaalisia identiteettejä Niemelän käyttämä kielenkäyttö rakentaa tekstissä esiintyvien toimijoiden välille? Hän kuvaa Dawkinsin utopismia tavoittelevana tiedemiehenä, joka haluaisi, että muut olisivat yhtä älykkäitä kuin hän itse. Niemelä kysyy, eikö vähemmän älykkäiden ole turha odottaa ryhtyvän ateisteiksi, jos ateismin edellytyksenä on korkea älykkyydosamäärä. Tällöin Niemelä ehkä unohtaa, mikä on Dawkinsin asema kirjoittajana: hän on yksittäinen biologi, joka ei ainakaan tunnetusti toimi minkään poliittisen puolueen listoilla. Tarkemmin asian voi ilmaista kysymällä: mitä eroa on tutkijan näkemyksellä ihanteesta ja poliittisten järjestöjen yhteiskunnallisella vaatimuksella? Niemelä kuvaa hänet silti älykkyysskysymyksessä ”utopistiksi”. Mutta hän antaa pian tämän sanavalinnan anteeksi toteamuksessaan, että ”kenties Dawkins tällä vedolla yrittää vain vedota lukijan älyyn, kykyyn ajatella omakohtaisesti”. Sopii kysyä, tarkoittaako

¹⁰¹ *Vapaa Ajattelijä* 6/2006, ”Jumala on turha hypoteesi”. Viitattu 23.4.2014.

Niemelä tässä sitä, että kyky ajatella omakohtaisesti edellyttää jonkinlaista utopismia? Näin hän luo tekstissään eräänlaista etujoukkoajattelua, jossa pieni ryhmä utopistisesti päättelee, kuinka asioita täytyisi hoitaa. Niemelä pehmentää edelleen sanomaansa toteamalla, että Dawkins ”tietenkin uskoo koulutuksen ja kasvatuksen voimaan”, mikä on kiertoilmaisu sille, että Dawkins ei ole vaatimassa tai kieltämässä kenenkään yksittäisen ihmisen oikeutta olla uskonnollinen. Koulutus ja kasvatusta vievät kaikesta päätellen hyvään lopputulokseen, vaikka lopputulosta ei pystyttäisi ennakkoon näkemään.

Niemelä näyttää arvostelussaan pitävän skeptisyyttä, kriittisyyttä ja johdonmukaisuutta tärkeinä arvoina, sillä hän mainitsee ilmeisesti omana mielipiteenään, että huippuälykäs ihminen ”voi hurahtaa myös korvikeuskontoihin”. Esimerkkeinä näistä Niemelä mainitsee marxismin, nationalismin, postmodernismin, sovinismin ja feminismin. Syytä tähän listaukseen ei löydy, mutta Niemelä nimittää niitä kaikkia ”ajatuskontrollijärjestelmiksi”, jotka äärimmilleen vietynä johtavat samaan mustaan aukkoon kuin aidot uskonnot. Kirjoittaja ei tarkenna, mikä tekee esimerkiksi feminismistä ajatuskontrollijärjestelmän, joka johtaa mustaan aukkoon (tämä Niemelän käyttämän ilmaisu lienee ymmärrettävä kielikuvana).

Toki on mahdollista sanoa, että kaikki äärimmäisyys on pahasta, tai että liian iso annos jotain hyvää ei lopulta ole enää hyvää. Niemelä ei kuitenkaan sano näin, vaan valitsee tietyt, sanotaanko maailmankuvat tai katsantokannat, joita hän vertaa uskonnon negatiivisiin vaikutuksiin. Myöskään Jumalharhan sisältö ei viittaa siihen, että Niemelän olisi tarpeen nimetä juuri nämä katsantokannat ja samastaa ne uskontoon. On siis syytä todeta, että arvostelija käyttää artikkelissa saamansa tilan kertoakseen samalla asioista, joita tämä itse pitää äärimmilleen vietyinä haitallisina. Näin Niemelä luo omasta puolestaan vastahakoisen sosiaalisen suhteen esimerkiksi nationalismiin ja postmodernismiin. Lisäksi hän antaa ymmärtää, että älykkyys ei ole vaikuttimena näiden maailmankuvien omaksumiselle, vaan koulutus, kasvatusta, ja ryhmä- sekä moraali-identiteetti ja varsinkin ”oman kilven kiillotus”. Oman kilven kiillotus taas viittaa uran, varainhankinnan tai omanarvontunnon perusteettomaan ja epäeettiseen kasvatukseen. Niemelä päätyy väittämään, että tekopyhyys kuuluu ihmisluontoon. Tämä liittyy vahvasti siihen, että hänen nimeämiinsä katsantokantoihin liittyy ilmeisesti jotain sellaista, että ihmisen *täytyy olla jollain tavalla tekopyhä*, jotta voisi ne omaksua. Ovathan ne Niemelän tulkinnan mukaan ”ajatuskontrollijärjestelmiä”.

Tekijä haluaa kasvatuksen suhteen nostattaa ihmisten tietoisuuteen erään aiemmin laiminlyödyn epäkohdan. Mitä pitäisi sanoa sellaisesta käytännöstä, jossa lapsi kasvatetaan keynesiläiseksi, monetaristiksi, marxistiksi tai natsiksi? Ja kuitenkin on täysin hyväksyttyä, että itsenäiseen ajatteluun kykenemättömät piltit indoktrinoidaan vanhempiansa uskoon. Dawkins rinnastaa uskonnollisten näkemysten väkisin tuputtamisen henkiseen

pahoinpitelyyn. Hänen mielestään ihmisten pitäisi protestoida, kun he kuulevat jonkun sanovan esimerkiksi ”meidän Liisa on kristitty lapsi”.

Tämä on osa kirjailijan kampanjaa tietoisuuden herättämiseksi. Samoin tekivät feministit ja seksuaalista tasa-arvoa ajavat 1970- ja -80-luvulla. Shokkivaikutus toimii joskus tehokkaasti ja näin ihmiset voivat huomata ajatteluunsa sisältyvät kielelliset lukkiutumiset. On mielenkiintoista katsoa, tapahtuuko lasten aivopesun suhteen mitään lähitulevaisuudessa. Syytä olisi.¹⁰²

Niemelän otsikoi artikkelissaan yllä olevan kappaleen ”Lasten uskonnollinen hyväksikäyttö”. Minkälaisia merkityksenannon tai toiminnan mahdollisuuksia tekstissä avataan ja suljetaan? Minkälaisia tulkintoja teksti houkuttelee tuottamaan?¹⁰³ Tekstissä avataan mahdollisuus rinnastaa uskonto yleiskielessä käytettyyn seksuaaliseen hyväksikäyttöön. Lisäksi termi ”uskonnollinen hyväksikäyttö” ei ole lähtöisin Dawkinsin kirjasta, vaan sen käyttö väliotsikossa on todennäköisesti arvostelija Jussi K. Niemelän keksintö. Niemelä esittelee Dawkinsin huolen lapsien kasvattamisesta, mutta tekee sen Dawkinsille vieraiden sanavalintojen kautta. Kirjassaan Dawkins ei vaadi rangaistusta lasten uskonnollisesta kasvattamisesta. Tämän Niemelä jättää kertomatta. Sen sijaan Dawkins ehdottaa, että aina kun joku sanoo yksittäistä lasta esimerkiksi kristityksi, siitä pitäisi tulla *epämukava* olo, koska lapsi ei osaa vielä päättää. Niemelän otsikoima hyväksikäyttö antaa toisenlaisen kuvan tästä asiasta. Hän käyttää Dawkinsia ainakin lastenkasvatuksen suhteen omien näkemystensä vahvistamiseksi. Lisäksi hän nosti arvostelussaan esille sen, että jumala on tieteellinen hypoteesi ja sellaisena turha, kuten jo otsikosta selviää.

¹⁰² *Vapaa Ajattelija* 6/2006, ”Jumala on turha hypoteesi”. Viitattu 23.4.2014.

¹⁰³ Ks. Kantola et. al. 1998, 112.

5. Jumala ei ole suuri

Christopher Hitchens (s. 1949–2011) oli Yhdysvalloissa asuva britti, jolla oli molempien maiden kansalaisuus. Hän oli tunnettu kolumnisti, kirjallisuuskriitikko, toimittaja ja kirjailija. Hitchens arvosteli kärkevästi monia julkisuuden henkilöitä, muun muassa Äiti Teresaa, Ronald Reagania ja Henry Kissingeriä. Hän kritisoi myös länsimaiden laiskaa suhtautumista Salman Rushdielle langetettuun fatwaan sekä on puolustanut Irakin sotaa. Hitchensin mukaan uskonnollisuus latisti ihmisen oman vapaan tahdon, ja hänen mielestään esimerkiksi opetuksessa tulisi uskonnon sijaan korostaa luonnontieteellisiä lähestymistapoja, ihmisoikeuksia ja sananvapautta.

Christopher Hitchensiä pidetään Richard Dawkinsin ohella yhtenä kärkevimmistä uskonnon arvostelijoista, ja jo hänen kirjansa nimi *Jumala ei ole suuri* (englanniksi *God Is Not Great*) kertoo Hitchensin suhtautumisesta käsittelemäänsä aiheeseen. Jumalaa, varsinkaan yliluonnollisessa ja persoonallisessa mielessä, ei hänen mukaansa ole olemassa. Jos sellainen olisi, Hitchensin mielestä hänen täytyisi olla esimerkiksi Vanhan testamentin kuvauksen perusteella erittäin epämiellyttävä tapaus. Lisäksi Hitchens katsoo, että jokainen suurista maailmanuskonnoista on rakennettu epäloogisten periaatteiden ja mielikuvitukseen perustuvien tarinoiden pohjalle. Vaarallisinta hänen mukaansa kuitenkin on, että uskontojen nimissä harjoitetaan jatkuvasti vallankäyttöä ja väkivaltaa, erityisesti naisia ja lapsia kohtaan.¹⁰⁴ Ulkomailta Hitchensiä kritisoitiin hänen kirjansa ilmestymisen jälkeen laajasti hänen kielteisestä asenteestaan uskontoon, vaikka hän on kuulunut elämänsä aikana useisiin uskontokuntiin.

Mary Riddell arvosteli Hitchensin kirjan *The Guardian* -lehdessä otsikolla ”The gospel according to Hitch”. Jutun alussa todetaan, että Hitchensin oma tausta on monipuolisesti uskonnollinen, sillä hän on ollut elämänsä aikana anglikaani ja metodistikoulun kasvatti, sekä avioliiton kautta ortodoksikristitty ja toiseen avioliittoon hänet vihki rabbi.

On the evidence of this book, Hitchens has spent too much time around religion, not too little. Like an ex-smoker who grows to loathe the habit more than those who have not tasted nicotine, he abominates God with the zealotry implicit in dictatorial faith. Anyone who has grown up in

¹⁰⁴ www.wsoy.fi. Viitattu 27.5.2014.

the shadow of hellfire evangelism will recognise some answering echo here. This is a papal bull for the non-believer.¹⁰⁵

Hitchensin omaa taustaa käytetään selittävänä tekijänä hänen kielteisessä suhtautumisessaan uskontoon: hän ei arvostelun mukaan ole elämänsä aikana ollut liian kaukana uskonnosta, vaan pikemmin liian lähellä. Arvostelussa Hitchensin asennetta verrataan entisen tupakoitsijan asenteeseen. Jos on jotain kokeillut ja sitten lopettanut, lopettamaansa asiaa vihaa suuremmalla voimalla kuin sellainen, jolla ei ole vastaavaa kokemusta.

The New York Timesin arvostelun kirjoittanut Michael Kinsley kehuu kirjaa ”vaikuttavaksi ja nautittavaksi hyökkäykseksi” kaikkea sellaista vastaan, mitä monet pitävät tärkeänä.

To him, it’s blindingly obvious: the great religions all began at a time when we knew a tiny fraction of what we know today about the origins of Earth and human life. It’s understandable that early humans would develop stories about gods or God to salve their ignorance. But people today have no such excuse. If they continue to believe in the unbelievable, or say they do, they are morons or lunatics or liars.¹⁰⁶

Jutun puhettavasta käy ilmi, kuinka ehdottomana Hitchensin argumentointi esitetään. Tämän ajan ihmisillä ei ole tekosyitä sen suhteen, mitä maailmasta voidaan tietää. Jos he silti uskovat uskomattomiin asioihin, he ovat ”idiootteja, mielipuolia tai valehtelijoita”.

Jumalan täytyisi arvostelun mukaan olla imarreltu, sillä Hitchens kohtelee häntä kuin aikuista. Esimerkeistä käy ilmi, että Jumala ei ole suuri -kirjaan suhtaudutaan monella tavalla, ja Hitchensin taustaan ja asemaan puututaan sanallisesti, sekä sitä käytetään selittävänä tekijänä hänen uskontokielteisyydelleen. Toisaalta Hitchensin tausta näyttää kertovan arvostelijoille sen, että hän ainakin omalta kohdaltaan tietää mistä puhuu, mutta siitä huolimatta hänen argumentaationsa jyrkkää.

5.1 Käänteinen jumaluusoppi

Filosofi Tere Vadén arvosteli Hitchensin teoksen *Niin & näin* -lehteen otsikolla ”Pimeän laskeuduttua Beetlehemissä”. Vadén sanoo artikkelinsa alussa Hitchensin lähtökohtaa

¹⁰⁵ *The Guardian* 3.6.2007, “The gospel according to Hitch”. Viitattu 16.4.2014.

¹⁰⁶ *The New York Times* 13.6.2007, ”In God, distrust”. Viitattu 16.4.2014.

yksinkertaiseksi ja hämmästyttävän tasapuoliseksi: Hitchens Vadénin mukaan todella tarkoittaa, että uskonto myrkyttää kaiken, aina sukupuolielämästä politiikkaan.

Hitchensin uhma ja into kumpuavat paljolti samasta lähteestä kuin Dennettin ja Dawkinsin: erityisesti amerikkalaisesta ateismikielteisestä ellei suorastaan -vihamielisestä nykyilmapiiristä. Ei ole valitettavasti enää kovin vaikeaa kuvitella, että Hitchens itsekin on saanut Yhdysvalloissa tappouhkauksia paitsi kaveerattuaan Salman Rushdien kanssa myös äärikristityiltä. Kollegoidensa tapaan Hitchens on ”saanut tarpeekseen” ja antaa tulla täyslaidallisen, jota hän on ladannut omien sanojensa mukaan aina lapsuudestaan ja kouluajoistaan saakka. Uskonnonvastaisessa argumentissa on kyse suorastaan eloon jäännistä.¹⁰⁷

Hitchensin teoksen pohjana esitetään toimivan ”uhma ja into”, joka kumpuaa Vadénin mukaan paljolti erityisesti amerikkalaisesta ateismikielteisestä nykyilmapiiristä. Sen erityispiirteitä Vadén havainnollistaa kertomalla, kuinka Hitchens on saanut ”äärikristityiltä” tappouhkauksia Yhdysvalloissa, ja lisäksi hän ”antaa tulla täysilaidallisen”. Ainakin Hitchensin kohdalla uskonnonvastaisessa argumentoinnissa näyttää olevan Vadénin sanoin kyse ”suorastaan eloon jäännistä”. Näillä voimaan ja uhkaan pohjaavilla sanoilla alkaa Jumala ei ole suuri -kirjan arvostelu.

Hitchensin lähtökohtiin on helppo samaistua. Kuten hänellä ei minullakaan ole mitään sitä vastaan, että joku uskoo ja palvoo haluamallaan tavalla. Mutta Christopherin (sic) tavoin toivon, että meidät jätetään rauhaan. Se taas ei suurelle osalle uskonnoista käy. Hitchens kuvaa kirjansa aluksi omia kouluajojen kokemuksiaan 50- ja 60-lukujen Englannista, kun pakkotuputettu uskonto alkaa epäilyttää, ellei suorastaan kauhistaa. Samaa tapahtui Peltolammin ala-asteellakin 70-luvulla. Vaikka olin uskonnon opetuksesta nimellisesti ja virallisesti vapautettu, ei koulun arkea saati sitten juhlia päässyt millään läpi ilman protestantismien pakkopullaa.

Mutta annapas olla, jos alat itse tuputtaa vastaan! Pelikenttä ei ole tasapuolinen. Brittiläisen maailman ja Suomen yhtäläisyyttä lisää juuri erinomaisen vastenmielinen ja epäreilu valtionkirkkojärjestelmä.¹⁰⁸

Vadénin jutun esisopimus nojaa vahvasti siihen, että lukija on valmis hyväksymään hänen käyttämänsä avoimen subjektiivisen lähestymistavan, ja lisäksi pitämään sitä aiheen käsittelyn kannalta olennaisena. Hän käyttää johdattelevaa kieltä kertoessaan omista 1970-luvun

¹⁰⁷ *Niin & näin* 4/2008, ”Pimeän laskeuduttua Beetlehemissä”. Viitattu 29.4.2014.

¹⁰⁸ *Niin & näin* 4/2008, ”Pimeän laskeuduttua Beetlehemissä”. Viitattu 29.4.2014.

kokemuksistaan, kuinka ”koulun arkea saati sitten juhlia [ei] päässyt millään läpi ilman protestantismin pakkopullaa.” Pelikenttä ei Vadénin mukaan ole tasapuolinen, jolla hän tarkoittanee valtionkirkon asemaa, joka on hänestä sekä Suomessa että brittiläisessä maailmassa ”erinomaisen vastenmielinen”. Vadén ei juuri peittele omaa suhtautumistaan uskontoon, hän tuo kirjoituksessaan ilmi, että jotain tapahtuu ihmiselle, joka alkaa ”itse tuputtaa vastaan”. Hän ei tarkenna, mitä sitten seuraa.

Jos hyväksyy oletuksen, että ihmislaji voi kehittyä järkevämpään suuntaan, on Hitchensin meno erityisen vakuuttavaa. Uskonnoissa näkyy tuskin mitään sellaista hyvää, jota ei voisi olla olemassa ilman niitä, ja paljon sellaista pahaa, joka niiden myötä poistuisi. Sen sijaan voi pohtia, onko maailmanselityksen tarjoaminen sittenkään uskonnon keskeinen kivijalka. Uskonto maailmanselityksenä on ehkä sen verran heikko asia, että siihen argumentti saattaisi purrakin. Mutta entä esimerkiksi uskonto kuolemanpelon lohdutuksena? Hitchens sanoo ihailtavasti ja urheasti, että hänelle sielun ravinnoksi riittävät kirjailijat kuten Shakespeare ja Tolstoi. Kaikille ei ehkä riitä, ja siihen Hitchensin argumentit eivät pure. Ansiokseen Hitchens ei lähde sen pidemmälle spekuloimaan uskonnon sosiaalista tai biologista ”tarvetta”. Hän pyrkii pikemminkin kohtaamaan uskonnon vanhan kunnan julkisen keskustelun kentällä, väitteinä siitä, miten asiat ovat tai eivät ole.¹⁰⁹

Vadén kertoo, että kuolemanpelko, mitä se sitten tarkoittaakaan, *ohittaa* kokemuksena ja tunteena erittäin monta uskontoon kriittisesti suhtautuvaa väitettä, tai ainakaan kirjallisuus ei Vadénin mukaan riitä kaikille sielunravinnoksi tältä osin. Hän lukee Hitchensille ansioksi, että tämä ei pidemmälle spekuloi ”uskonnon sosiaalista tai biologista ‘tarvetta’”. On kuvaavaa, että arvostelija kirjoittaa tarpeen lainausmerkkeihin, ikään kuin sen merkiksi, että mitään tarvetta uskonnolle ei joko ole olemassa tai sitä on syytä epäillä. Hitchens saa kiitosta siitä, että hän pyrkii kohtaamaan uskonnon ”vanhan kunnan julkisen keskustelun kentällä” eli filosofisina väitteinä siitä, miten asiat todella ovat tai ovat olematta. Näin Vadén kuvaa Hitchensin tietynlaisena vanhan ajan poleemikkona, joka ei kuitenkaan lähde uskonnon suhteen tarpeen määrittelyssä sen pidemmälle. Lisäksi Vadén vielä mainitsee artikkelissaan, että Hitchens käsittelee kirjassaan kaikkia uskontoa, eikä ainoastaan kristinuskoa, juutalaisuutta ja islaminuskoa.

Kirjan argumentti voisi toimia paremminkin, jos sitä ei olisi sidottu melko suoraviivaisen evolutiiviseen tarinaan ihmiskunnan edistymisestä.

¹⁰⁹ *Niin & näin* 4/2008, ”Pimeän laskeuduttua Beetlehemissä”. Viitattu 29.4.2014.

Käsittääkseni kaikki Hitchensin vastaväitteet ja moraaliset närkästykset toimisivat myös ilman oletusta, että uskontojen syntyäika oli jotenkin pimeää verrattuna nykyiseen valoon.¹¹⁰

Arvostelija ei tarkenna, miten tällainen oletus Hitchensin kirjassa esiintyy, ja millä erityisellä tavalla se vaikuttaa argumentin toimivuuteen. Puhetavasta käy ilmi, että arvostelija ei usko pimeään, aiempaan aikaan eikä valoisaan nykyaikaan. Kuka pakottaa puhumaan tällaisten vastakohtien kautta? Eikö vaihtoehtoja ole olemassa?

Kokonaisuutena Vadénin artikkelissa korostuu puhutavan *valikoivuus*, hän on kirjoittajan kanssa useasta asiasta samaa mieltä, ja ilmaisee tämän käyttämällä selkeän subjektiivista kieltä. Kirjoituksessa on silti muutama kohta, jossa Vadén näyttää olevan eri linjoilla, mutta niitä voi pitää myös tyylikeinoina, joilla hän tasapainottaa muutoin kehuva arvostelua. Arvostelijan moitteet ovat mitä suurimmassa määrin tyyliin kohdistuvia moitteita, eivät niinkään käsiteltävän aiheen sisältökysymyksistä kumpuavaa erimielisyyttä.

Anni-Helena Leppälä arvosteli Jumala ei ole suuri -kirjan *Kansan Uutiset* -lehteen otsikolla ”Käänteinen jumaluusoppi”. Kirjoittaja aloittaa tekstin kysymällä, kuinka suuri osa moraalistamme ja käyttäytymismalleistamme on uskontojen synnyttämää, ja tekeekö uskonto hyväksyttäväksi asiat, joita järki pitää väärinä. Näihin kysymyksiin Christopher Hitchens arvostelijan mukaan vastaa teoksessaan.

Meillä on tarve uskoa johonkin itseämme suurempaan. Mitä laajempi ja mystisempi uskomuksen kohde on sitä parempi. Haluamme, että ainakin kaikille ikäville asioille on olemassa kohde jota voimme syyttää tapahtuneesta, hyvät asiat sitä vastoin uskomme mieluusti ihmeiksi.

Uskonto myös antaa meille monia oikeutuksia. Uskontojen nimissä on lupa muun muassa tappaa, raiskata, varastaa, kiduttaa ja pelotella.¹¹¹

Leppälä toteaa, että ”meillä on tarve uskoa johonkin itseämme suurempaan”. Ikäville asioille on löydettävä syyllinen, hyviä asioita voi uskoa ihmeiksi. Lisäksi uskonnot antavat luvan ”muun muassa tappaa, raiskata, varastaa kiduttaa ja pelotella”. Leppälän tapa käyttää epämiellyttävien asioiden kuvailuun epämääräistä me-monikkoa avaa useita kysymyksiä. Keitä ovat ”me”, ja millä perusteella Leppälä puhuu ”meidän” näkemyksistämme? Kirjoittajan faktuaalistamisstrategia¹¹² tässä kohdassa on, että hän vetoaa näkemysten *vaihtoehdottomuuteen*. Tämä tarkoittaa sitä, että hän

¹¹⁰ Niin & näin 4/2008, ”Pimeän laskeuduttua Beetlehemissä”. Viitattu 30.4.2014.

¹¹¹ *Kansan Uutiset* 31.10.2008, ”Käänteinen jumaluusoppi”. Viitattu 5.5.2014.

¹¹² Ks. Kantola et. al. 1999, 111.

puhuu monikossa ikään kuin ihmiskunnan kokonaisuuden tuntojen puolesta, mihin lähtökohtaisesti kuuluu ajatus, että tämä koskee kaikkia. Leppälä esittää näkemyksiä esimerkiksi siitä kuinka uskonnot antavat oikeutuksen väkivaltaan, ja tämä näkemys olisi kaikille ihmisille yhteinen.

Uskonnoilla on myös aina selitys maailman mullistuksille ja katastrofeille, Christopher Hitchens huomauttaa.

Kun joulukuussa 2004 Intian-valtamerellä syntyi tsunami, Sri Lankan muslimit pitivät viininhöyryistä joulun viettoa sen syynä.

New Orleans kärsi suuret vahingot tappavasta yhdistelmästä. Kaupunki oli rakennettu merenpinnan alapuolelle ja Bushin hallitus laiminlöi sen tulvapatojen vahvistamista. Israelilainen rabbi kuitenkin kertoi tuhon olevan kosto juutalaisten uudisasukkaiden evakuoimisesta Gazan kaistalta. New Orleansin pormestari sitä vastoin kertoi sen olevan jumalan kosto hyökkäyksestä Irakiin.

WTC-iskujen syynä taas oli se, että Yhdysvallat oli antautunut homoseksuaalisuudelle ja abortille.

Näin ollen uskonto todella myrkyttää kaiken, mukaan lukien arvostelukyvyn, kiteyttää Hitchens.¹¹³

Leppälä luettelee useita esimerkkejä tapauksista, joissa uskontoa on jollain tavalla käytetty selittävänä tekijänä luonnonkatastrofeille ja jopa terroristi-iskulle. Jutussa näiden esimerkkien tarkoitus on havainnollistaa Hitchensin kirjan nimeä ja siihen sisältyvää väitettä. Arvostelija luettelee referoivaan sävyyn eli toistaa sellaisenaan Hitchensin teoksessa esiintyviä näkemyksiä, eikä kirjoita mitään kirjan tyylistä, retoriikasta tai sen merkityksestä. Mielenkiintoista on myös se, mitä Leppälä jättää kertomatta tai millään tavalla huomioimatta, mitä Hitchens sitten suosittaa ”sielun ravinnoksi”, jos uskonto myrkyttää kaiken. Leppälän sanavalinnat ja esimerkit suostuttelevat lukijaa tiettyyn tulkintaan eli tulkintaan uskontojen kielteisestä vaikutuksesta.

5.2 Hitchens ei ole suuri

Petja Savoila arvosteli Hitchensin teoksen *Keskisuomalaiseen* 19.10.2008. Jutun otsikko on yksinkertaisesti ”Jumala ei ole suuri - kuinka uskonto myrkyttää kaiken - Christopher Hitchens”. Jutussa Savoila tuo vahvasti ilmi, kuinka hyökkäävää ja provokatiivinen Hitchensin kirja on, mutta ei anna kirjalle kirjoituksensa lopussa kovinkaan suurta merkitystä.

¹¹³ *Kansan Uutiset* 31.10.2008, ”Käänteinen jumaluusoppi”. Viitattu 5.5.2014.

Amerikkalaistunut brittitoimittaja, esseisti, ajattelija ja kosmopoliitti Christopher Hitchens on provokatiivinen mies. Hänen tuore puheenvuoronsa Jumala ei ole suuri - Kuinka uskonto myrkyttää kaiken on provokatiivinen kirja, mutta aihe on sellainen, että se ei ansaitse mitään vähempää.

Hitchens käy teoksessaan läpi kattavasti ja purevasti asioita, jotka uskonnoissa ovat vialla. Osansa saavat kaikki monoteistiset valtauskonnot, mutta Hitchens ei säästele analysoidessaan koko uskonnollisen ajattelutavan ehdotonta, suvaitsematonta ja modernia humanismia vastaan sotivaa olemusta.¹¹⁴

Savoila sanoo arvostelunsa alussa, että uskontoa kuuluu aiheena käsitellä provokatiivisesti, sillä ”se ei ansaitse mitään vähempää”. Hän toteaa lisäksi että monoteistiset valtauskonnot eli kristinusko, islam ja juutalaisuus ovat Hitchensin kritiikin kohteena, mutta myös uskonnollisen ajattelutavan ehdoton olemus. Tämä olemus ilmenee suvaitsemattomana ja modernia humanismia vastaan sotivana. Jutun esisopimus on, että myös lukija ajattelee uskonnon ansaitsevan provokatiivisen käsittelyn. Arvostelija esittää tämän näkemyksen jutun alussa, joten sillä on asioiden esitysjärjestyksen kannalta. Savoila on siis kokenut tärkeäksi laittaa jutun alkuun näkemyksensä, että uskonto ei ansaitse vähempää. Hän ei tarkenna, mitä on ”moderni humanismi”, ja millä tavoin uskonto sotii sitä vastaan.

Hitchens ei suhtaudu uskontoihin sokealla vihalla vaan ymmärtää ihmisiä niiden takana. Katolisuuteen kasvatettu ja juutalaiseen sukulinjaan kuuluva Hitchens on keskustellut niin kristittyjen, juutalaisten kuin hindujenkin kanssa. Hänen ystäväpiiriinsä kuuluu ihmisiä maailman joka kolkalta, kuten (uskonnollisten auktoriteettien toimesta) vainottu kirjailija Salman Rushdie. [--] Jumala ei ole suuri jäänee tärkeästä sanomastaan huolimatta vaille suurempaa merkitystä. Se kiinnostanee maalliseen humanismiin taipuvia ajattelijoita. Uskonnolliseen ajatteluun kallistuva tuominnee sen todennäköisesti uskonsa muinaisten opinkappaleiden mukaan sivuakaan lukematta.¹¹⁵

Savoila kertoo Hitchensin omasta taustasta ja asenteesta uskontoihin negaation kautta: ”Hitchens ei suhtaudu uskontoihin sokealla vihalla vaan...”. Näin hän sanoo epäsuorasti, että joku lukija saattaa ajatella Hitchensin vihaavan uskontoja sokeasti, mutta kiistää, ettei asia ole näin. Tällaisella negaation avulla esitetyllä lauseella pyritään *ennustamaan* mahdollisia vastaväitteitä ja *vastaamaan* niihin, ennen kuin niitä on edes esitetty. Ilmeisesti uskontojen sokea vihaaminen, jolla tarkoitettaneen perusteetonta ja tunnepohjalta lähtevää aggressiivista asennoitumista, olisi Hitchensiä

¹¹⁴ *Keskisuomalainen* 19.10.2008, ”Jumala ei ole suuri – kuinka uskonto myrkyttää kaiken – Christopher Hitchens”. Viitattu 5.5.2014.

¹¹⁵ Sama.

kohtaan osuva kritiikki, mutta Savoila väistää sen kirjailijan puolesta jo ennakoita. Tätä sokean vihaamisen mainitsemisena voidaan pitää paitsi ennakoivana puolustuksena, myös arvostelijan esittämänä vihjauksena: joku saattaa ajatella näin, se ei ole totta, mutta esitän epäilyksen tässä ääneen ikään kuin varmuuden vuoksi. Kirjoituksen lopussa Savoila sanoo, että Hitchensin teoksella on tärkeä sanoma, mutta se jäänee vaille suurempaa merkitystä. ”Uskonnolliseen ajatteluun kallistuva” luultavasti tuomitsee sen sivuakaan lukematta, koska näin hänen uskonsa ”muinaiset opinkappaleet” Savoilan mukaan kehottavat. Millaisia suhteita ja sosiaalisia identiteettejä Savoilan käyttämä kielenkäyttö rakentaa tekstissä esiintyvien toimijoiden välille?¹¹⁶ Hän esittää, että uskonnollisuuden taipuvaiset ihmiset tuomitsevat kirjoja lukematta sivuakaan, koska toinen kirja ja sen muinaiset opinkappaleet kehottavat tekemään sillä tavalla. Näin Savoila rakentaa kuvaa ihmisistä, jotka eivät ole *valmiita oppimaan uutta tai uskonsa vastaista tietoa*.

Jyrki Alenius arvosteli Jumala ei ole suuri -kirjan *Helsingin Sanomiin* 12.10.2008. Myös Jussi Alroth arvosteli saman teoksen saman lehden sivuille noin kuukausi Aleniuksen arvostelun ilmestymisen jälkeen. Syytä kahdelle arvostelulle samasta kirjasta lyhyen ajan sisään ei lehden sivuilta löydy, mutta Ahlrothin jutussa ei ole esillä Hitchensin kirjan tietoja, kuten arvostelussa yleensä. Käsittelen ensin Jyrki Aleniuksen jutun, jonka otsikko on ”Uskonto, maailman surkeuksien syy”.

’Uskonto myrkyttää kaiken.’ Christopherin Hitchensin väite tuntuu vahvasti liioitellulta – voisihan sanoa, että riippuu uskonnosta, riippuu sen harjoittajasta, riippuu vähän kaikesta.

Eri sortin fundamentalistit aiheuttavat varmasti kärsimystä ja kuolemaa, mutta entäpä tavalliset kristityt, buddhalaiset, islamilaiset, juutalaiset, hindut tai vaikkapa mormonit? Kenelle heistä nyt on haittaa?

Toimittaja ja esseisti Hitchens vastaisi, että ei kenties muille, mutta itselleen.

Koska englantilais-amerikkalainen Hitchens on tieteellisen ajattelun vankkumaton puolestapuhuja, hän ei näe uskonnon perimmäisenä ongelmana pelkästään sen ulkoisia vaikutuksia.

Ongelma on se, että uskonto on epätotta.

Hitchensin mielestä uskonto on valehtelua, toivoa ilman todisteita. Se ei tee ihmisistä parempia, eikä siitä ole perustaksi moraalille. Ihmisen osaksi jää epäily, maailman tutkiminen, hypoteesien koettelu.¹¹⁷

Alenius lähtee jutussaan liikkeelle Hitchensin kirjan nimestä ja sanoo, että ”riippuu vähän kaikesta”. Hän jatkaa sanomalla, että ”eri sortin fundamentalistit aiheuttavat varmasti kärsimystä ja kuolemaa”,

¹¹⁶ Fairclough 1995, 76.

¹¹⁷ *Helsingin Sanomat* 12.10.2008, ”Uskonto, maailman surkeuksien syy”. Viitattu 5.5.2014.

mutta ”tavalliset” uskovaiset, kuten kristityt, islamilaiset tai mormonit, tuskin ovat kenellekään haitaksi. Alenius kertoo, että Hitchensin mielestä uskonto on valehtelua, toivoa ilman todisteita, epätotta. Tämän takia ihmisen osa on epäily. Arvostelija haastaa kirjan kirjoittajan jo tekstinsä alussa esittämällä epäilyn vahvasta liioittelusta ja siten vaatimalla epäsuorasti jonkinlaista tasapainottamista. Jos väite ”uskonto myrkyttää kaiken” tuntuu arvostelijasta liioitellulta, olisiko Hitchensin pitänyt sisällyttää kirjansa nimeen jokin varaus? On mielenkiintoista, että Alenius on valinnut juttunsa alkuun apuverbin ”tuntuu”, sen sijaan että olisi reagoinut Hitchensin kirjan nimeen kertomalla, onko väite hänestä totta vai ei.

Maailmaa sen monilla kolkilla nähneen Hitchensin teos keskittyy pääasiassa uskonnon negatiivisiin sosiaalisiin vaikutuksiin. Jos maailmassa tavattavan surkeuden syyksi pitäisi valita yksi tekijä, uskonto olisi Hitchensin mielestä vahvoilla.

Hän kuvaa uskonnon kauheuksia usein siihen mittaam, että lukija alkaa jo epäillä. Olisikohan uskonto aina sittenkään syy, vai olisiko siitä joskus seurauksiksikin? [--]Mitä pitäisi tehdä? Uskontoa tai uskonnollista uskoa ei käy tuhoaminen: "Usko ei häviä koskaan tai häviää aikaisintaan sitten kun olemme lakanneet pelkäämästä kuolemaa tai pimeää tai tuntematonta tai toinen toistamme", Hitchens sanoo.

"Siitä syystä en kieltäisi uskontoa vaikka voisinkin." Valistuksella päin pimeyttä, muuta keinoa ei kai ole. Ja loputon kysely on parempi kuin varma vastailu.¹¹⁸

Katsotaan, mitä artikkeli kertoo Aleniuksen tekstin diskurssijärjestyksestä. Jutun puhettavassa korostuu se, että Hitchensin kerrotaan keskittyvän uskonnon negatiivisiin sosiaalisiin vaikutuksiin. Tästä syystä ”lukija alkaa jo epäillä”, onko uskonto aina syy, ”vai olisiko siitä joskus seurauksiksikin”. Alenius ei avaa millään tavalla tätä lausetta. Onko asia siis niin, että Hitchens esittää virheellisesti uskonnon olevan syy maailmassa esiintyviin vaikeuksiin, kun se Aleniuksen mukaan voisi olla myös seuraus? Mitä tarkoittaa, että uskonto on kurjuuden seuraus? Jos Alenius ottaa jutussa jotain kantaa uskonnon vaikutuksesta, niin ainakaan se kanta ei selviä helposti. Kokonaisuutena jutun sävy on antaa Hitchensistä kuvan uskontoa vastustavana, liioittelevana kirjoittajana, mutta lopussa arvostelija asettuu hänen esittämälleen kanalle toteamalla, että loputon kysely on parempi kuin varma vastailu. Toisaalta Alenius pitää Hitchensin pääväitettä liioiteltuna, mutta on mitä ilmeisimmin samaa mieltä hänen kanssaan siitä, että ”valistuksella päin pimeyttä” on ainoa keino mennä eteenpäin.

¹¹⁸ *Helsingin Sanomat* 12.10.2008, ”Uskonto, maailman surkeuksien syy”. Viitattu 5.5.2014.

Jussi Ahlroth teki Helsingin Sanomiin arvostelun, tai pikemminkin vastineen, Jumala ei ole suuri -teokseen. 23.11.2008 ilmestyneen jutun otsikko on ”Hitchens ei ole suuri”. Artikkelin sävy on kauttaaltaan kielteinen ja siinä Ahlroth pyrkii haastamaan Hitchensin vastaväitteet uskonnolle.

Ehdotan, että Skepsis ry antaa tämän vuoden Huuhaa-palkinnon Christopher Hitchensille. Hänen kirjansa *Jumala ei ole suuri* on nimittäin täynnä epätieteellistä hölynpölyä uskonnosta. Mutta eivätpä taida skeptikot Hitchensia huuhaana pitää. Washingtonilaistunut britti kun on nimenomaan itseään vapaa-ajattelijoiksi kutsuvien ahdasmielisten skientistien guru.¹¹⁹

Ahlroth lähtee jutussaan vahvalle nimeämislinjalle: Hitchensin kirja on ”täynnä epätieteellistä hölynpölyä uskonnosta” ja vapaa-ajattelijoiksi itseään kutsuvat ovat ”ahdasmielisiä skientistejä”. Skientismi tarkoittaa puhekielessä ”tieteisuskoa” eli vapaasti tulkittuna uskoa siihen, että ainoastaan tieteen menetelmin maailmasta voidaan saada perusteltua ja uskottavaa tietoa. Tämä näkemys on siis arvostelijan mukaan ahdasmielinen. Ahlroth esittää myös selkeän väitelausuman, jossa hän nimittää Hitchensia henkilönä ”huuhaaksi”.

Kuin John Wayne Hitchens karauttaa yleistyksestä toiseen, luonnontiede asevyöllään, skientistinen kehitysusko ratsunaan. Hyvät ovat tieteessä, pahat uskossa ja rumat ovat jäljet, kun seriffi poistuu paikalta.

Rehentelevän epä-älylliseen tyyliin Hitchens peräänkuuluttaa järjenkäyttöä ja valistusta. Tosiasiassa Hitchens käyttää aivan samaa retoriikkaa kuin uskonnolliset fundamentalistit. Hänen väitteiksi puetut oletuksensa vahvistuvat vain niiden emotionaalisella voimalla.

Miten hän voi kirjoittaa tällaista? Koska Hitchens on journalisti. Toimittajana hänen ei tarvitse argumentoida tutkijan täsmällisyydellä. Riittää, että järkyttää ja vakuuttaa. Jumala ei ole suuri on skandaalijournalismia.¹²⁰

Millaista sosiaalista todellisuutta Ahlroth rakentaa jutussaan? Hän vertaa Hitchensia näyttelijä John Wayneen, vaikka Hitchens ei ole näyttelijä. Rinnastuksella Ahlroth tarkoittanee, että Hitchens olisi kovanaama ja miehinen mies. Ahlrothin mielestä luonnontiede on Hitchensin ”asevyöllä” eli luoteina, ja skientistinen kehitysusko on hänen ”ratsunsa”. Lännenelokuvista ponnistava kuvasto ja kielenkäyttö vahvistuvat vielä epäsuoralla viittauksella Hyvät pahat ja rumat -elokuvaan. Tämän lisäksi Hitchensin tyyli on Ahlrothin mukaan epä-älyllinen, ja hän käyttää samaa emotionaaliseen voimaan perustuvaa retoriikkaa kuin ”uskonnolliset fundamentalistit”. Eli jumaluudet kieltävä ihminen vertautuu siis tässä yhteydessä uskonnollisiin fundamentalisteihin. Ahlroth syyttää

¹¹⁹ *Helsingin Sanomat* 23.11.2008, ”Hitchens ei ole suuri”. Viitattu 6.5.2014.

¹²⁰ Sama.

*Hitchens*ä siitä, mitä tämä kritisoi. Hän tahtoo ilmaista, että uskontoa voimakkaasti vastustava ihminen ei ole vakavasti otettava, sillä hänen retoriikkansa on samanlainen kuin niillä, jotka puolustavat uskontoa voimakkaasti. Ahlrothin sosiaalisessa todellisuudessa Hitchensin ja uskonnollisen fundamentalistin välillä ei näytä olevan suurtakaan eroa.

Lisäksi Ahlroth vaatii, että Hitchens argumentoisi ”tutkijan täsmällisyydellä”, mutta lisää ettei tämän tarvitse, koska on toimittaja. Ahlrothin mukaan toimittajalle riittää, että tämä järkyttää ja vakuuttaa. Arvostelija ei kerro, *ketä* Hitchensin kirja on järkyttänyt ja *kenet* se on vakuuttanut. Ahlroth näyttää vetoavan toimittajan ammatilliseen ideaaliin kysyessään, miten Hitchens voi kirjoittaa tällaista. Toimittajan täytyisi siis olla myös uskonnontutkija. Lienee totta, että toimittajat eivät aina henkilökohtaisesti tunne jokaista kirjoittamaansa aihetta läpikotaisin. Mutta mitä on Ahlrothin vaatima tutkijan täsmällisyys, ja mitä se voisi tarkoittaa tällaisessa aiheessa? Täytyisikö Hitchensin viitata johonkin tutkimukseen, jossa jumalien olemassaolo on aukottomasti todistettu? Jos sellainen olisi olemassa, aihetta olisi mitä luultavimmin käsitelty Jumala ei ole suuri -kirjassa, ja kirjan nimi saattaisi olla toisenlainen.

Uskonto on Hitchensille jotain, mitä hän on vuosikymmeniä katsonut vierestä ja lukenut kirjoista.

Mutta uskonto ei ole kirjoissa, eikä sitä voi katsoa vierestä. Sitä ei näe Hitchensin ylistämällä suurimmilla teleskoopeilla eikä tarkimmilla mikroskoopeilla. Se litistyy välittömästi raivotautisten ratsumiesten kavioiden alle, koska sillä ei ole mitään syytä puolustaa itseään tai antautua väittelyyn, jos se uskoo itseensä.

Hitchensillä ei tosiasiaa ole mitään ymmärrystä uskonnollisen elämän psykologisesta todellisuudesta tai uskonnollisen symboliikan totuudellisuudesta. Hitchensin turvana on Freud ja hänen uskontokriittinen teoksensa *Erään illuusion tulevaisuus*.

Uskonto laatikoidaan lohdun ja turvan etsimiseksi kuoleman pelon edessä, ihmiskunnan traumaattiseksi lapsuusvaiheeksi.

Profeettojen aika on ohi, Hitchens profetoi.

Hitchens ei edes halua hoitaa traumaa – mikä sekin ylenkatsoisi suurinta osaa ihmiskunnasta.

Sen sijaan hän änkyri, möykkää ja riitelee.

Hän vakuuttaa faninsa ja ajaa pois ne, jotka epäilevät aggressiivisen ateismin perusteita.

Hänen kirjansa on vihainen provokaatio maailmassa, jossa vaihtoehdot ovat fundamentalistinen kristillisyys tai fundamentalistinen ateismi.

On silkkää huuhaata väittää, ettei niiden väliin mahtuisi mitään muuta.¹²¹

¹²¹ *Helsingin Sanomat* 23.11.2008, ”Hitchens ei ole suuri”. Viitattu 6.5.2014.

Ahlroth argumentoi, että uskontoa ei voi katsoa vierestä eikä sillä ole mitään syytä ”puolustaa itseään tai antautua väittelyyn, jos se uskoo itseensä”. Tästä syystä Ahlroth katsoo, että Hitchens ei ymmärrä millään tavalla uskollisen elämän psykologista totuudellisuutta tai uskonnollisen symboliikan totuudellisuutta. Hitchens luottaa Ahlrothin mukaan ainoastaan Sigmund Freudiin ja hänen teokseensa *Erään illuusion tulevaisuus*. Arvostelijan avainsanoja ovat psykologinen ja symboliikka. Ahlroth luultavasti tarkoittaa, että uskonnollisen *mielen ja kuvaston* alueella on totuuksia, joita ei voi kattavasti todistaa, mutta niillä on silti merkitystä. Tämä olisi ehkä tarkempi tapa ilmaista asia. Ahlroth tyytyy sanomaan, ettei Hitchensillä ole mitään ymmärrystä.

Mihin laajempaan sosiokulttuuriseen yhteyteen Jussi Ahlrothin teksti kuuluu ja millaisia vaikutuksia sillä todennäköisesti on? ¹²² Arvostelussa mainitaan ”neljä ratsumiestä”, jolla tarkoitetaan neljää tunnetuinta uusateistia. Tämä on viittaus kansainvälisiin teksteihin ja tapa ilmaista, että näiden henkilöiden julkikuva ulkomailta on arvostelijalle tuttu. Ahlroth ehdottaa juttunsa lopussa, että uskontoihin suhtautumisessa valittaisiin jollain tavalla puoli: fundamentalistinen kristillisyys tai fundamentalistinen ateismi. Ajatus ei ole Hitchensiltä, vaan Ahlrothilta itseltään. Hitchens ei omien sanojensa mukaan lakkauttaisi uskontoa, vaikka kykenisi siihen. Jutun laajempi sosiokulttuurinen yhteys on *maltillisen uskontoon suhtautumisen* ja Ahlrothin moittiman *fundamentalistisen ateismin* välinen ristiriita. Tätä asiaa arvostelija ei saa suoraan sanottua, mutta häntä selvästi harmittaa Hitchensin tyyli, joka ”järkyttää ja vakuuttaa”. Ideaalitulanteessa ainoastaan tutkijan täsmällisyydellä kerrotut asiat uskonnosta vakuuttavat. Lukijalle jää tämän jutun perusteella Hitchensistä kuva kovanaamaisena lännenmiehenä, joka ei anna uskonnoille armoa eikä tunne niiden suhteen kohtuutta.

¹²² Ks. Fairclough 1995, 264–269.

6. Johtopäätökset

Tämän pro gradu -tutkielman tutkimustehtävä oli tutkia sitä, mihin sävyyn suomalaisissa tiedotusvälineissä on käsitelty uusateismia, joka tarkoittaa 2000-luvun ateistista uskontokritiikkiä. Tämän kritiikin tunnetuimpia edustajia ovat tietokirjailijat Richard Dawkins, Sam Harris, Daniel Dennett ja Christopher Hitchens. Heistä Dawkins ja Dennett ovat tunnettuja biologeja. Harris on neurotieteilijä ja Hitchens pitkän linjan toimittaja sekä kirjailija. Tutkin siis näiden kirjailijoiden teosten vastaanottoa suomalaisessa mediassa. Kiinnostuin aiheesta siksi, että olin lukenut kaikkien näiden kirjailijoiden suomennetut teokset, enkä tiennyt tarkasti, millaista tunnetun uskontokritiikin vastaanotto *suomalaisen lehdistön näkökulmasta* on. Lähtöoletukseni oli, että kirjailijoita kiitettäisiin arkojen aiheiden esiin nostamisesta, mutta heidän kansainvälisillä areenoilla kouliintunutta kielenkäyttöään moitittaisiin suvaitsemattomaksi. Lisäksi olen myös itse harjoittanut toimittajan ammattia koko opiskeluaikani, joten medianäkökulma kiinnosti minua myös tästä syystä.

Pääkysymykseni kuului: mihin sävyyn jumalaa ja uskontoja vastaan hyökänneitä kirjoja ja niiden tekijöitä on käsitelty? Kuinka media näyttää suhtautuvan kirjoihin, joissa jumalien olemassaolo kielletään ja uskontoa nimitetään muun muassa ihmiskuntaa piinavaksi mielen virukseksi? Tarkoitukseni oli siis pyrkiä uusateismia koskevan kirjoittelun sävyn kokonaiskuvan hahmottamiseen.

Arvosteluihin valitut sanat, käsitteet ja lainaukset rakentavat uusateistien kirjoista lukijalle kuvaa näkemyksistä, jotka ovat ehdottomia ja samalla esitetään itsevarmaan sävyyn. Tämä on samalla merkittävin esisopimus, joka useimmissa artikkeleissa esiintyy: lukijan oletetaan hyväksyvän uusateistien kirjoista puhuttaessa lähtökohdaksi, että heidän näkemyksensä ovat ehdottomia ja itsevarmaan sävyyn esitettyjä. Esimerkiksi Niin & näin ja Vapaa Ajattelija -lehtien arvostelujen esisopimus on kuitenkin erilainen, sillä niissä kirjoittajat olettavat lähtökohdaksi, että lukijalla on positiivinen asenne uusateistisiin väitteisiin. Vaikka olen käsitellyt uusateismia tiedotusvälineissä teos kerrallaan, yksittäinen arvostelu ei tietenkään kerro kokonaisuudesta vielä paljoakaan. Tässä työssä käsittelemäni kaksikymmentä kirja-arvostelua on tarkoittamani kokonaisuus. Katson, että syystä tai toisesta kirja-arvosteluissa ei mahdollisesti ymmärretty riittävän selkeästi sitä tosiasiaa, että uusateistien kirjat ovat *populaaria tiedekirjallisuutta*, eikä niissä pääsääntöisesti yritetäkään väittää, että ne olisivat tieteen viimeinen sana siitä, onko uskonto totta vai ei. Tätä näkökulmaa ei ollut useimmissa arvosteluissa.

Lehtien välisissä käsittelytavoissa oli eroa siinä mielessä, että sanomalehdissä kuten Aamulehdessä ja Helsingin Sanomissa, keskityttiin kirjoittajien puhetapaan ja henkilöihin. Aamulehden jutussa ”lukijaa hirvittää” Sam Harrisin uskonnonvastainen tykitys. Helsingin Sanomissa uskonto ”litistyy raivotautisten ratsumiesten kavioiden alle” eikä Christopher Hitchensillä ole arvostelun mukaan ”mitään ymmärrystä uskonnollisen elämän psykologisesta todellisuudesta tai uskonnollisen symboliikan totuudellisuudesta”. Näissä katkelmissa näkyy selvästi, että kirjoittajan *tyyli ja asenne* voivat aiheuttaa kriitikoissa reaktioita, joissa moititaan arvostelun kohteita voimakkaasta kielenkäytöstä, *voimakkaalla kielenkäytöllä*. Sopii kysyä, julkaisisiko Helsingin Sanomat uskonnollisesta kirjasta vastaavan artikkelin, jossa tekijää kritisoitaisiin sanomalla, että tällä ei tosiasiaassa ole mitään ymmärrystä *tieteen menetelmien totuudellisuudesta tai tieteellisen ajattelun totuudellisuudesta*.

Uskonnotutkija-, Vapaa Ajattelija ja Niin & näin -lehdissä keskityttiin enemmän uusateistien väitteisiin, ja kritisoitiin etenkin Richard Dawkinsia sekä teologisen keskustelun historian että uskontotieteellisen tutkimuksen huonosta tuntemisesta. Lisäksi uskonnon huonoimpiin puoliin keskittymisestä ja sitä, että kirjoittajien mielenkiinto suuntautuu enimmäkseen Yhdysvaltoihin, pidettiin teosten arvoa laskevana. On huomattava, että myös suomalainen tiedepolitiikka liittyy tietyiltä osin uusateistien kirjojen käsittelyyn tiedotusvälineissä. Tämä näkyy Vapaa Ajattelija -lehden jutussa, jossa katsotaan, että ”yliopistolle pesiytynyt ylimielinen relativistiklikki vastustaa henkeen ja vereen minkä tahansa ’korkeamman’ ilmiön täsmällistä ja kurinalaista tutkimista”. Jutussa ei avata, mikä tuo klikki on ja keitä siihen kuuluu, mutta kyseessä on selvästi huoli siitä, että suomalaisissa yliopistoissa tietyt ilmiöt olisivat maailmankatsomuksellisten seikkojen takia tutkimuspannassa. Lisäksi esimerkiksi Uskonnotutkija-lehden jutussa ei kerrota, mitä vaikutusta Dawkinsin teologisen keskustelun ja tieteellisen uskontotutkimuksen heikolla tuntemuksella on hänen *argumentteihinsa*. Onko asia tulkittava niin, että vain ja ainoastaan näillä avuilla voidaan sanoa yhtään mitään jumalien olemassaolosta tai olemattomuudesta? Jos Dawkins sanoo, että jumalaa ei todennäköisesti ole olemassa, onko Uskonnotutkija-lehden linja kiertää väite sanomalla, että kirjoittaja ei tunne aiheesta käytyä historiallista keskustelua? Selviääkö sieltä siis jotakin sellaista, joka todistaa väitteen vääräksi? On hieman erikoista, että väite lehden sivuilla väistetään tokaisemalla, kuinka aihetta on kyllä tutkittu ja siitä keskusteltu pitkään. Saahan sitä avoimesti myös kertoa, mitä tutkimuksesta ja keskustelusta on selvinnyt.

Uusateistien kirjojen vastaanotto on kokonaisuudessaan noudattanut suomalaisissa tiedotusvälineissä samoja linjoja, kuin se näyttää noudattaneen englanninkielisessä maailmassa. Kirjoittajista Dennettia pidetään lehtiarvostelujen perusteella vähiten jyrkkänä uskonnon suhteen, Dawkinsia ja Hitchensiä kaikista ehdottomimpina. Sam Harrisia on kritisoitu Suomessa ja ulkomailla kirja-arvosteluissa,

koska hänestä islaminusko muodostaa ihmiskunnan polttavan kysymyksen. Suomalaisten tiedotusvälineiden tavoissa käsitellä uusateismia ei ole siis tältä osin mitään ainutlaatuista. Toisaalta on myös niin, että jos jostakin aiheesta puhutaan lehdistössä vaikka Isossa-Britanniassa tai Yhdysvalloissa, niin suomalainen tiedonvälitys saa mennä tuohon aiheeseen hyvin syvälle löytääkseen näkökulmia, joita ei olisi muulla jo ollut esillä. Tässä mielessä uusateismia koskevan kirjoittelun kokonaissävyltä ei liene reilua odottaa *yllätyksellisyyttä tai omaperäisyyttä*.

Aineiston pohjalta tekemäni tarkastelut osoittavat, että vaikka muutamia kiittäviä kirja-arvioita löytyi, pääasiassa kirjoja käsitelleissä arvosteluissa uusateisteja moititaan eniten uskonnon pahimpiin puoliin keskittymisestä ja maltillisen uskonnollisuuden kritisoimisesta sekä liiallisesta Yhdysvaltojen tilanteen käsittelystä. Lisäksi heidän ymmärrystään uskoon ja uskontoon liittyvissä kysymyksissä luonnehdittiin asiantuntemattomaksi.

Lopuksi kerron, mikä oli uusateistien kirjoja koskevan uutisoinnin diskurssi eli puhetapa tai -sävy. Esimerkiksi Niin & näin -lehden arvostelussa todetaan Richard Dawkinsin Jumalharha-teoksesta, että ”eurooppalaisesta ja humanistisesta näkökulmasta asiaa katsova lukija saattaa kuitenkin todeta kirjan tylsäksi, epätasaiseksi ja retoriikaltaan keskinkertaiseksi” rakennetaan sosiaalista identiteettiä, jossa eurooppalainen ja humanistinen näkökulma on uskonnosta keskustellessaan *edellä tai jopa ylemmällä tasolla*, kuin mitä se on Yhdysvalloista ja Isosta-Britanniasta kotoisin olevien uusateistien kirjoissa.

Laajemmin asian voisi sanoa niin, että uusateististen kirjoittajien käsityksiä representoidaan eli esitetään niin, että heidän näkemyksiään jumalista ja uskosta ei katsota ”meitä” eli eurooppalaisia koskeviksi. Heidän kritiikkinsä kohteet, kuten uskonnollinen fundamentalismi ja uskonnon nimissä tehdyt hirmuteot, *sijaitsevat jossain muualla*. Tämä puhetapa vaikuttaa siihen, mitä uusateismista laajemmin voidaan puhua ja ajatella. Tämän takia työni nimi, *Rahvaan puhetta eliitin jumalista*, heijastaa suomalaisissa tiedotusvälineissä esiintyvää asennetta uusateismiin: ulkomaiset kirjoittajat esittävät ”elitistisiä” käsityksiään uskonnosta, mutta täällä Suomessa ja sen pääosin maltillisena pidetyssä uskonnollisessa ilmapiirissä sellaiset väittämät eivät pure. Arvosteluissa korostuu usein se, että uusateisteilta näyttää puuttuvan uskonnon suhteen maalaisjärki, tietynlainen rahvaanomaisuus, ja tämä nähdäkseni harmittaa kriitikoita eniten. On varmasti jossain mielessä totta, että alun perin lehdistön keksimä uusateismi-nimitys jo itsessään kerjää kysymystä: mikä näiden kirjailijoiden ateismissa on ”uutta”? Mutta jätän suosiolla sen asian käsittelyn jollekin minua oppineemmalle.

Lähdeaineisto

Ajalta 5.2.2005–23.11.2008

Aamulehti
Helsingin Sanomat
The Guardian
The Independent
Internet Cyclopedia of Philosophy
Kansan Uutiset
Kirkko & Kaupunki
Keskisuomalainen
Kotimaa
Niin & näin
Salon
The New York Times
The London Review of Books
Tieteessä tapahtuu
Turun Sanomat
Vapaa ajattelija
Uskonnontutkija

Kirjallisuus

Ahtiainen et. al. 1998: *Eurooppalaisen ihmisen aikakirja*. Helsinki: Oy Edita Ab.

Fairclough, Norman. 1997: *Miten media puhuu?* Tampere: Vastapaino.

Dawkins, Richard. 2007: *Jumalharha*. Helsinki: Terra Cognita.

Dennett, Daniel. 2007: *Lumous murtuu*. Helsinki: Terra Cognita.

Harris, Sam. 2007: *Uskon loppu*. Helsinki: Terra Cognita.

Hitchens, Christopher. 2008: *Jumala ei ole suuri*. Helsinki: WSOY.

Jokinen et. al. 1999: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.

Kantola et. al. 1999: *Media-analyysi – Tekstistä tulkintaan*. Tampere: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

Niemelä, Jussi. (toim. 2011): *Mitä uusateismi tarkoittaa?* Turku: Savukeidas.